

VETENSKAP BILDNING TRADITION

AXESS

AXESS MAGASIN NR 3 APRIL 2021 PRIS: 89:-

Lågt i tak

Ideologisk likriktning vid universiteten

SAMHÄLLE

MAURICIO ROJAS

om svensk självbild och migrationspolitik.

FRIZON

PER-ARNE BODIN

följer katterna genom rysk kulturhistoria.

RECENSIONER

HELENA GRANSTRÖM

funderar över utomjordiska civilisationer.

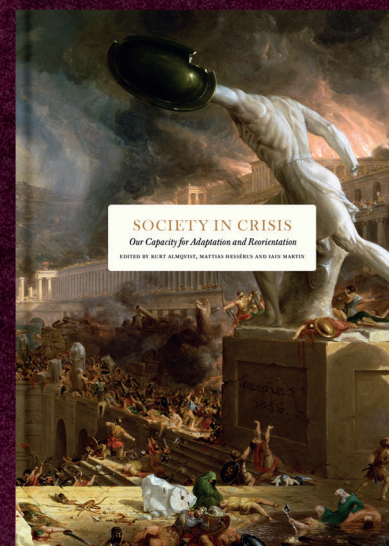
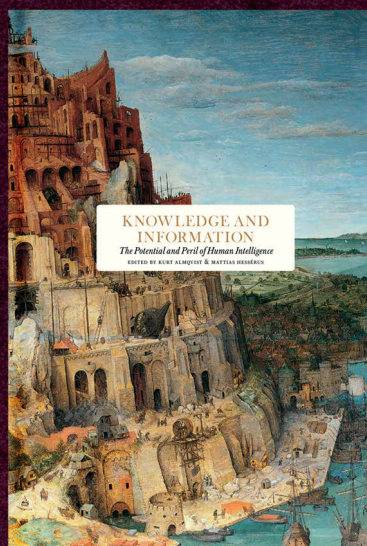
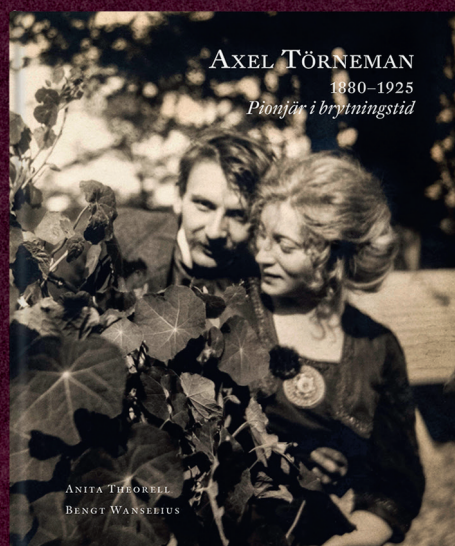
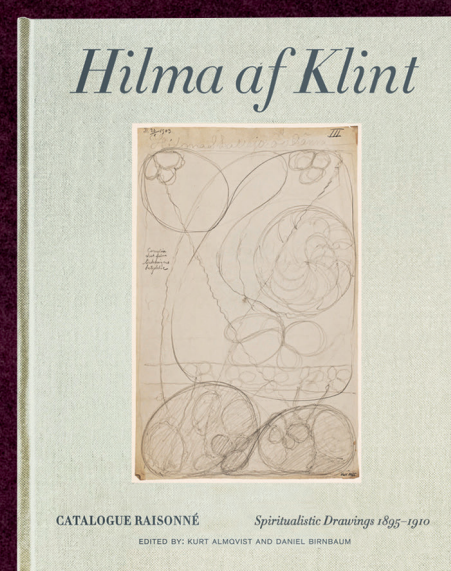
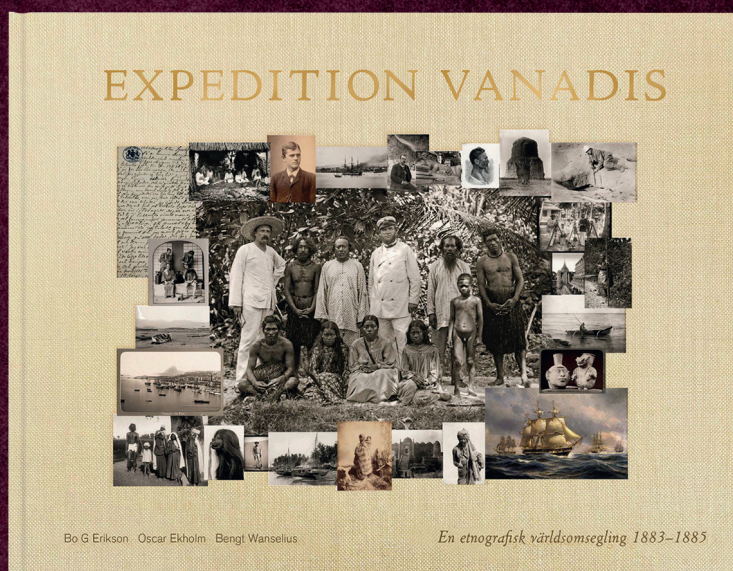
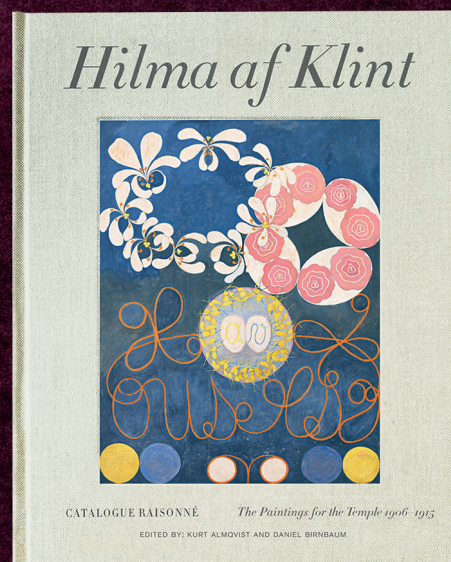

BOKFÖRLAGET STOLPE

Hantverk, bildning och skönhet

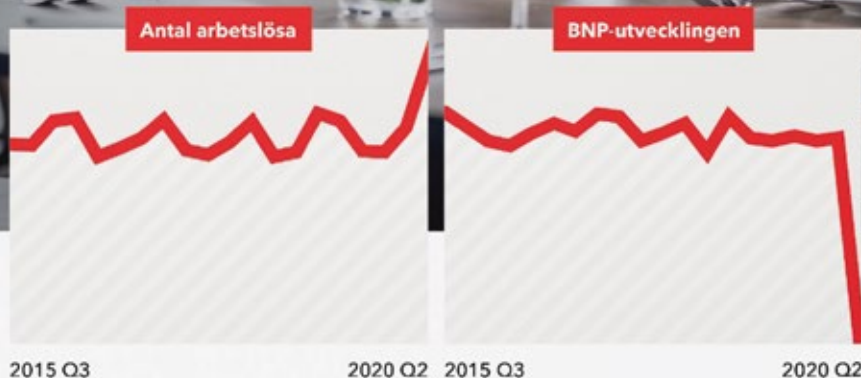
FINNS NU I BOKHANDELN

Gömda, glömda och ibland fördömda – vårens utgivning präglas av konstskatter och livsöden från bland annat Hilma af Klint, Axel Törneman, Hjalmar Stolpe och Oscar Ekholm i Expedition Vanadis.

Hur slår andra vågen mot ekonomin?

All fakta på en plats.
ekonomifakta.se/coronakrisen

ekonomifakta.se

Tryckt statistik blir snabbt inaktuell - hitta de senaste siffrorna på Ekonomifakta.se

För Sverige i 75 års tid

**PJ Anders
Linder**

Det har funnits många skäl att skriva bekymrat om svenska staten på sistone. Problem ger sig till känna varthelst man vänder blicken. Brottsligheten håller hela stadsdelar i järngrepp och går allt längre ner i åldrarna. I stora delar av landet finns ingen polis på plats. Tullen tvingas stå och se på när gangstrar fraktar stöldgods över gränsen. Vår krisberedskap är inte god. Myndigheterna har inte ordentlig kontroll på vilka som vistas i riket. Företag måste avstå från investeringar på grund av att elförsörjningen inte kan garanteras. Högskolan brottas med kvalitetsproblem. Museivärlden plågas av politisering.

Listan ser ut som en insändarjeremiad författad av signaturen "Vän av ordning", men jag är beredd att stå för den med eget namn. Bristerna har blivit för många och för stora. De är resultatet av underlåtenhetssynder som ingen av senare tiders regeringar och riksdagsmajoriteter kan avsvära sig ansvaret för, men det är förstås extra ledsamt att se med vilken tövan och tafatthet som nuvarande styre nalkas dem. Trots att tillkortakommandena varit tydliga så länge spanar man förgäves efter *sense of urgency*.

Inte minst måste alla de statsanställda som kämpar på och gör sitt bästa förundras över och beklaga den politiska passiviteten. Det är inte poliser och tullare, lektorer och museitjänstemän som har bestämt att de ska få alltför lite resurser, alltför svaga befogenheter och alltför ottydligt ledarskap för att verksamheterna där de arbetar ska kunna leverera högsta kvalitet.

Så mycket roligare då att kunna tala om en verksamhet i staten som verkligen gör vad den ska, nämligen kungahuset.

DEN 30 APRIL i år fyller Carl XVI Gustaf 75 år. På grund av pandemin tycks firandet i första hand bli privat. I skrivande stund är överhuvudtaget inget känt om offentliga inslag. Det lär bli annorlunda om två år när det har gått ett halvsekel sedan kungen tog plats på tronen. Men jag tycker att 75-årsdagen räcker väl som anledning att uppmärksamma statschefens och monarkins insatser.

På valborgsmässoafton är det 50 år sedan kungens farfar, Gustaf VI Adolf, vände sig till sin sonson i samband med att denne fyllde 25 och uppnådde den tidens myndighetsålder för en tronarvinge: "Under dina gångna fem studieår har jag alltmer märkt Din starka känsla av plikttrohet, av

önskan att efter måttet av tid och krafter lära känna och skapa kontakt med en mängd områden av mänsklig verksamhet, såväl i allmän tjänst som av mera enskild art." Det var inget dåligt beröm från en som gjort "Plikten framför allt" till sitt valspråk och levtt som han lärt. Sannolikt bottnade hans ord i både bedömningar och förhoppning.

Gustaf Adolf fick rätt. "Mer än något annat är det faktiskt så den svenska monarkin fungerar idag: den påminner oss om vad plikt är", som Susanna Birgersson nyligen konstaterat. Det är ingen liten sak att under 75 år i det ständiga strålkastarljuset förbli lojal mot en institution och ett uppdrag som man inte har sökt sig till självmant utan tilldelats av ödet, successionsordningen och Sveriges riksdag i säregen förening.

UNDER DET GÅNGNA ÅRET har ceremonier, möten och mottagningar oftast fått äga rum under virtuella former istället för de vanliga, men kungens och hela kungahusets verksamhet har fortsatt med oförminskad ambitionsnivå.

På sin webbplats rapporterar kungahuset om färsk kontakt med representanter från en lång rad fält i det svenska samhällslivet: vetenskap, idrott, näringsliv, miljöskydd, hälsovård, kulturliv. Kungen har deltagit i ett stort antal möten. Dessutom har han givit företräde för talmannen och nya statsråd och deltagit i konseljer. Han har tagit initiativ till en minnesgudstjänst för pandemins offer. Han har hört av sig med kondoleanser till statsöverhuvuden i länder som drabbats av våld eller naturkatastrofer. Han har delat ut medaljer och stipendier och han har hållit tal till nationen.

Regeringsformen specificerar bara ett fåtal formella uppgifter för statschefen, men i förarbetena till grundlagen sägs att monarken ska fungera som "samlande representant och symbol för landet som helhet". Vad detta innebär i praktiken har kungen successivt fått utveckla i samarbete med hovet och övriga medlemmar av kungahuset. Resultatet är dagens mix av formella statsceremonier, statsbesök och uppskattade uppmärksammanden av värdefulla gärningar i riket. Intresset av att få kungligt besök är fortsatt stort och det lär inte bli mindre när tillvaron får alltmer postvirtuell karaktär.

För den som vill ha sin monarki heroisk och drömmer om marscher över Stora Bält, tornerospel, palatsintriger och byggen av väldiga Vasaborgar ter sig det kontinuerliga utbytet med forskare, företagare och civilsamhällets eldsjäl-

För Sverige – på nätet.

FOTO: JONASEKSTRÖMER/TT

lar säkert rätt blodfattigt. Men den som dels föredrar konstitutionell monarki framför andra varianter, dels uppskattar att statschefen i riket är en samlande gestalt fri från de dagliga maktkamperna istället för en översta partipolitiker, kan med glädje konstatera att det finns åtminstone en del av svenska staten som fungerar.

*

BÖR DET SKRIVAS IN i högskolelagen att ”den akademiska friheten ska främjas och värnas”? Detta föreslås i regeringens forskningsproposition, men det utbröt stort hallå i frågan efter att två ledamöter av Kungliga Vetenskapsakademien varnade för förslaget i en artikel på *DN Debatt* (2/3). De båda har naturligtvis inget emot akademisk frihet men påpekade att denna redan är skyddad genom lagens 1 kap 6 § även om själva ordvalet är annorlunda, samtidigt som de varnade för en formulering i propositionens brödtext där det talas om att friheten alltid måste utövas ”utifrån den värdegrund som gäller”. Det kanske inte är så problematiskt idag, men tänk om någon riktigt ruskig typ kommer till makten och värdegrunden ändras.

Var lugna, kontrade professor Lena Marcuson några dagar senare *DN* 8/3. Den statliga värdegrundens sex principer – demokrati, legalitet, objektivitet, fri åsiktsbildning, respekt, effektivitet och service – är härledda ur grundlagen och den ändrar man inte över en natt. Och denna värdegrund gäller för övrigt redan, så propositionen innebär inget nytt.

Till att börja med kan man notera att det ännu

en gång varnas för en framtid som redan är här. Politiseringen av högskolan pågår för fullt med den påbudna jämställdhetsintegreringen som mest aktuellt exempel. Plikten att verka för hållbar utveckling skrevs in i högskolelagen för 15 år sedan.

VAD GÄLLER VÄRDEGRUNDEN kan raden av honnörsord tyckas harmlös, men det är likafullt ett vågspel att göra dem till rättsskälla eftersom de saknar precision och öppnar för vitt skilda tolkningar.

Uppsala universitets före rektor Stig Strömholm talar klarspråk om förslaget på ett föredömligt sätt (*UNT* 19/3). Han finner det inte svårt att ”föreställa sig hur en handfull okunniga och trångbröstade fanatiker skulle kunna hävda att den ena eller andra forskningsfrågan eller det enda eller andra forskningsresultatet som misshagar dem utgör en kränkning av den ’värdegrund’ de förfäktar. Det är dessvärre inte heller svårt att föreställa sig hur krumryggade chefer och funktionärer inom högskolan skulle ge efter för sådana angrepp på forskningens frihet. ’Värdegrund’ – en sådan intellektuell amöba har ingen plats i en rättsstats lagstiftning.”

Jag kunde, och jag menar det bokstavligen, inte ha sagt det bättre själv.

P/Anders Linde

”Den som dels föredrar konstitutionell monarki framför andra varianter, dels uppskattar att statschefen i riket är en samlande gestalt fri från de dagliga maktkamperna istället för en översta partipolitiker, kan med glädje konstatera att det finns åtminstone en del av svenska staten som fungerar.”

10 SAMHÄLLE

- Krönikor* Susanna Birgersson vill ha respekt från public service **10**
 Annika Borg får ont i huvudet **10**
Invandring Mauricio Rojas om svensk självbild och integration och migration **12**
Vetenskap Håkan Lindgren noterar att biologer försvarar människovärdet **16**
Politik Janerik Larsson minns 1970-talets undergångsstämningar **18**
Israel Ulrika Carlsson firar ryskt nyår i Tel Aviv **20**
Ikorthet Danska lärdomar. Namnpubliceringar **22**
Samtiden Fredrik Johansson ser sig om och skakar på huvudet **23**

24 FRIZON

- Christian Abrahamsson försöker förstå kulturkrigen **24**
 Per-Arne Bodin skildrar kattens mytiska ställning i rysk kultur **30**

36 OPINION

- Ingvar von Malmberg varnar för Libanons sammanbrott.

TEMA: AKADEMISK MONOKULTUR

- 40** Att tänka fritt är fel Brittiska lärare och studenter med avvikande åsikter utsätts för hot och utfrysning. **Av Matthew Goodwin**
- 46** Styrda och övervakade Den svenska regeringen hävdar att den vill värna forskningens frihet. Men politiken präglas av styrningstänkande. **Av Sten Widmalm**
- 48** Ge inte efter Universiteten ger efter för påtryckningar från högröstade minoriteter. **Av Svante Nordin**
- 50** Det är kanske för sent Universiteten borde ge moteld mot politisk klåfingrighet och inte falla undan. **Av Anna Victoria Hallberg**
- 52** Värna friheten Svenska universitet måste våga stå upp för yttrandefriheten och sina lärare. **Av Lotta Stern**
- 54** Erkänn problemen Om inte problemen med ideologisk ensidighet debatteras ökar risken för statliga ingrepp. **Av Fanny Forsberg Lundell**
- 56** En kvävande konformism Ifrågasättandet av universitetens autonomi påminner om 1500-talets reformation. **Av Johan Sundeen**

”

Katten har också en plats i den ryska och sovjetiska politiken. Lenin hade katt.

Per-Arne Bodin, sid 33

58 TRADITION

Tommy Olofsson läser Haquin Spegel.

62 CIVILISATION

- Litteraturhistoria* Henrik Nilsson läser Camus anteckningar **62**
Lyrisk Josefin de Gregorio läser Anna Greta Wide **64**
Film Fredrik Gustafsson tittar på Mank och Citizen Kane **66**
Litteraturhistoria Peter Luthersson om Aspenströms marginalanteckningar **68**
Essäer Jakob Sjövall läser Cees Nooteboom **69**
Krönika Naod Habtemichael uppmanar universiteten att stå pall i blåsten **71**
I korthet David Andersson om klassikeröversättningar **71**

72 RECENSIONER

- Hans-Roland Johnsson lovprisar lärdom **73**
Per Bauhn granskar myten om meriten **78**
Benny Carlson rycks med i en rövarhistoria **80**
Karin Henriksson går på klubb **82**
Håkan Lindgren premierar krubb **84**
Patrik Lindenfors debatterar kritiskt **87**
Bengt Magnusson festar för livet **89**
Helena Granström vet inte vad hon ska tro **92**
Rasmus Landström vädrar ett ruttnande lik **94**
Cecilia Nikpay lär sig ingenting **96**

98 I VÅR TID

Bengt Ohlsson känner sig som en sämre människa.

AXESS

Axess Magasin är en tidskrift inom humaniora och samhällsvetenskap och utges av Axess Publishing AB.

Chefredaktör och vd:

PJ Anders Linder

Redaktörer: David Andersson,
Jan Söderqvist och Mats Wiklund

Redaktionssekreterare:

Katarina O'Nils Franke

Redaktionsråd: Katarina Barrling,
Louise Belfrage, Adam Cwejman och
Anna Victoria Hallberg

Korrektur: Magnus Ingvarsson

Layout: Petter Carnhagen
och Maria Haack

Bildredaktör: Maria Haack

Ansvarig utgivare: Peter Elmlund

Nästa nummer: 18 maj 2021

Annonser: redaktionen@axess.se

Material: Redaktionen tar inte
ansvar för insänt obeställt material.
Material insänt till Axess kan lagras
och publiceras elektroniskt.

Ekonomiansvarig: Inger Berg

Postadress: Jakobsbergsgatan 2, 5 tr.
111 44 Stockholm

E-post: redaktionen@axess.se

Telefon: 08-788 50 50

Omslagsbild: Eva Tedesjö/TT

Vinjetbilder: Johan Patricny

Porträttteckningar: Johan Patricny

Villkor & personuppgifter: axess.se

Prenumerationsärenden:

Helår 9 nummer: 689 kr

Kontakta Pressdata: tfn 08-799 63 31

e-post: axess@pressdata.se

Typsnitt: Freight (Display,
Sans, Text & Big), Archer

ISSN: 1651-0941

Repro och tryck:

Printpool/Mukusala

Christian Abrahamsson
Kulturskribent och
fil dr i kulturgeografi

David Andersson
Författare och redaktör i Axess

Per Bauhn
Professor i praktisk filosofi
vid Linnéuniversitetet

Mats Bergstrand
Partner i Priority Group

Susanna Birgersson
Fri skribent

Per-Arne Bodin
Professor i slaviska språk
med litterär inriktning vid
Stockholms universitet

Annika Borg
Teologie doktor och skribent

Benny Carlson
Professor i ekonomisk historia
vid Ekonomihögskolan,
Lunds universitet

Ulrika Carlsson
Fil dr i filosofi

Fanny Forsberg Lundell
Professor i franska vid
Stockholms universitet

Matthew Goodwin
Professor i statsvetenskap
vid University of Kent

Helena Granström
Författare, fil mag i teoretisk
fysik och fil lic i matematik

Josefin de Gregorio
Författare och kritiker, fil
dr i litteraturvetenskap

Fredrik Gustafsson
Fil dr i filmvetenskap

Naod Habtemichael
Liberal skribent

Anna Victoria Hallberg
Fil dr i litteraturvetenskap

Karin Henriksson
Författare och journalist

Fredrik Johansson
Senior director på
Hallvarsson & Halvarsson

Hans-Roland Johnsson
Fil dr i franska och forskare
vid Stockholms universitet

Rasmus Landström
Författare och kritiker

Janerik Larsson
Rådgivare till Stiftelsen
Fritt Näringsliv

Patrik Lindenfors
Forskare i biologisk och
kulturell evolution vid
Institutet för framtidsstudier

Håkan Lindgren
Journalist och kritiker

Peter Luthersson
Docent i litteraturvetenskap

Bengt Magnusson
Frilansskribent och
fd chefredaktör

Ingvar von Malmberg
Journalist och författare

Cecilia Nikpay
Ekonom och frilansskribent

Henrik Nilsson
Författare och essäist

Svante Nordin
Professor emeritus i idé-
och lärdoms historia vid
Lunds universitet

Bengt Ohlsson
Journalist och författare

Tommy Olofsson
Författare och professor
emeritus i kreativt skrivande

Mauricio Rojas
Docent i ekonomisk historia
vid Lunds universitet

Peter Santesson
Vd i Infostat AB

Jakob Sjövall
Statsvetare och frilansskribent

Lotta Stern
Professor i sociologi vid
Stockholms universitet

Johan Sundeen
Docent i idé- och
lärdoms historia samt
universitetslektor i biblioteks-
och informationsvetenskap

Sten Widmalm
Professor i statsvetenskap
vid Uppsala universitet

Ur *Axess* nr 2/2021.

I samma glasbur

DET ÄR ETT SVÄRFÅNGAT fenomen som behandlas i temat Dokument uppifrån i *Axess* (nr 2 2021). Förändringen av den stora offentliga förvaltningsapparaten har skett på så många områden att det blir besvärligt att teckna konturerna. Att peka ut enskilda tråd i *new public management*-skogen räcker inte. Delarna skapar tillsammans en förändring som går djupare in i förvaltningens mjukdelar, kulturen och självuppfattningen om vad den offentliga förvaltningen ska vara.

Jag brukade tidigare tänka att förvaltningsreformer bara är en fråga om att boten till slut blir värre än soten. Eftersom all mänsklig organisering innebär ett olösligt dilemma där man eftersträvar flexibilitet och samordning, kreativitet och struktur, uppstår en naturlig pendelrörelse. Växelvis försöker man antingen återfå planeringsförmåga eller återskapa dynamik.

Som sagt: jag brukade förut tänka så, och inte längre än så. I det perspektivet blir nostalgin kring Posten – för visst är det alltid Posten som nämns – ett passande exempel. Då kan man påpeka att det visserligen är sant att någonting välfungerande har gått förlorat, men att inte heller den uppgift som gamla Posten skulle lösa finns kvar. Ska en klassisk brevbärandeorganisation bevaras som en museal inrättning? Ofta krävs yttre tvång för att förmå organisationer att förändra sig. Minns även Televerket, som förbjöd privatimport av de förskräckliga knapptelefonerna som ”kom utifrån”.

VISST ÄR DET SANT att offentlig verksamhet har kvalitativa prestationer som inte kan preciseras i kvantitativa *key performance*-indikatorer. Men det är också sant att exakt så argumenterar varje verksamhet som kritiserar. Likt en flyende bläckfisk försvinner den i ett mörkt moln av avvärjande fraser om hur just deras resultat är så speciella att all utomstående kritik blir irrelevant. Inget kan mätas, inget kan utvärderas.

Det ligger något i det där. Men det perspektivet bortser alltför mycket från hur förändringarna har ett djup som går bortom centralisering/decentralisering och klassiska utvärderingsproblem.

När styrsystem från den privata företagssfären importeras till den offentliga förvaltningen börjar hela det offentligas särart att förändras på ett farligt sätt. Ämbetsmannens värdighet och förvaltningens integritet går förlorad. Den som tidigast och tydligast analyserade detta var statsvetaren Lennart Lundquist, som redan 1998 i boken *Demokratins väktare* fångade alla de trender som idag har hunnit få full verkan i den offentliga förvaltningen.

Lundquist varnade för hur de nya styrsystemen uteslutande behandlade offentlig förvaltning som en enkel utförarorganisation underställd politiska beställare. Den nya styrningen, menade han, bortsåg från att den offentliga förvaltningen därtill är bärare av en rad centrala värden. Lundquist kallade dessa värden för vårt offentliga etos, något som suttit i ämbetsverkens väggar och som traderats mellan tjänstemannagenerationerna. Han beskrev ämbetsmannakulturens roll som reservoar för värden som rättssäkerhet, professionell integritet, korrekta processer och likabehandling, och hur den kulturen fungerade som en stabiliserande motvikt mot politiska kastvindar. Lundquist såg hur hela den kulturen riskerade utplåning om de privata styrsystemens intåg fick fortsätta.

SKRIBENTERNA I AXESS visar att Lennart Lundquist fick helt rätt. Om det är något som är karaktéristiskt för dagens offentliga förvaltning så är det att den inte egentligen är särskilt offentlig. Den präglas inte längre på samma sätt av det offentligas särart och speciella värden. Den offentlige tjänstemannen ser nu ut som den privata, talar samma språk om ”kunder”, formulerar samma slags floskulösa måldokument och är underkastad exakt samma slags strykrädda kommunikationsplaner som grasserar i det privata. Till och med den offentliga arkitekturen är försvunnen. Det går inte att skilja en nybyggd myndighet från vilket bolagskontor som helst. Nu sitter vi alla i samma glasburar och är underkastade samma lojalitetskrav.

Lundquists bok är ett bevis på att den utvecklingen mycket väl gick att förutspå – ett ignorerat varningsrop. Men kan processen reverseras? Vägen tillbaka till en levande ämbetsmannakultur är mycket lång, om den ens finns.

Peter Santesson

Krönikor

Jag önskar bara respekt

Om det finns tio miljoner invånare i Sverige finns det också tio miljoner åsikter om public service. Kanske kan vi räkna bort några hundratusen småbarn som ännu inte bildat sig en uppfattning om statsmediernas finansiering, omfattning och utbud. Men resten av oss har alla varsin unika kombination av åsikter i detta ämne: Bör det ens finnas ett public service? Om ja, vilka ska i så fall betala och hur mycket? På vilket sätt bör pengarna samlas in? Hur stort ska public service vara? Smalt, stramt och bildande,

eller brett, spretigt och underhållande, något för alla?

ÄR PUBLIC SERVICE garanten för att medborgarna bibehåller något som liknar en gemensam verklighetsuppfattning, eller är det en institution som numera polariserar mer än den förenar?

Jag vet inte hur många texter jag skrivit om ämnet genom åren, kritik och åter kritik. Jag har krävt att SVT ska släppa *Melodifestivalen* och låta kommersiella aktörer ta över spektaklet. Jag har förfasat mig över ytligheten, över dumheten, över vänstervridningen. Under en libertariansk säsong

Det gick inte

12 Immigrations- och integrationspolitiken lades inte om i tid. Svaren kan sökas i den svenska självbilden.

Det stora skiftet

16 Idag är det biologin, inte humaniora, som ifrågasätter determinismen.

Nu var det 1974

18 Under 1970-talet frodades undergångsstämningarna. Men det framfördes motargument som än idag är högaktuella.

Moskva i Tel Aviv

20 Ryska judar har gjort stort avtryck i Israel. Många behåller sitt språk och sin kultur.

I korthet

22 Danska drömmar. Namnpubliceringar.

Samtiden

23 Fredrik Johansson tar sig an kulturungarna.

Vi får aldrig veta

DEN BRUKAR BÖRJA som ett molande vid den högra tinningen för att sedan förflyta sig till pannan och ner på vänster sida. Jag vet inte om själva huvudvärkens modus operandi har något budskap – och vad det i så fall skulle vara –, men jag kan konstatera att det är en strukturerad huvudpina.

Vad är det då som utlöser tillståndet? Jo, den härva av okunskap och förvirring som kommer till uttryck när ganska avancerade genusteoretiska utgångspunkter och metoder ska användas och konkretiseras i alla möjliga och omöjliga situationer. Vad som egentligen är givet och vad som är konstruerat och föränderligt i tillvaron och hos oss människor, tillhör de eviga spörsmålen. Men tillämpat på kön, ett ord som på svenska innefattar både det biologiska könet och könsroller, blir frågan och svaren ofta rena snurren.

Åsa Carlsson, filosof med genusteori som expertområde, påpekar i sin mycket läsvärda bok *Kön, kropp och konstruk-*

tion. Om distinktionen mellan kön och genus (2001) att biologiska kroppar inte kan konstrueras hursomhelst. Men den polletten tycks inte ha trillat ner hos alla.

Ta till exempel Riksförbundet för sexuell upplysning (RFSU) som förläst sig på konstruktivistiska teorier. I deras material talar de inte om män och kvinnor, utan om ”personer med penis” respektive ”personer med slida”. De biologiska könen är förstas svåra till och med för RFSU att förneka existensen av, så de har helt enkelt frikopplat genitalierna från att tillhöra en man eller en kvinna. Ska man skratta eller gråta?

INGEN BEHÖVER VARA essentialist – det vill säga se män och kvinnor som bärare av en rad oruckbara och skapelsegivna könsskillnader i egenskaper och beteenden – för att inse att extremkonstruktivismen inte passar in i mänskligt liv. En intressant paradox är att osynliggörandet av att mäns och kvinnors kroppar är mer än bara en enda

i mitt liv ville jag avveckla public service helt och hållet: bort med tvånget och folkuppföstran!

Med åren har jag blivit alltmer konservativ och önskar inte längre statsmediernas undergång. De är, inser jag nu, en del av vårt kulturarv. Sveriges Television och Sveriges Radio är kulturinstitutioner i sin egen rätt. Det är snart hundra år sedan den första radiogudstjänsten sändes, som allra första program från AB Radiotjänst. 1938 blev det folkstorm när en kvinna för första gången läste upp nyheterna i radion. Under december 1957 sändes den allra första julkalendern, och tio år senare den omåttligt populära *Teskedsgumman*. Även *Sommar i P1* har sina rötter i 50-talet.

1956 FÅR VI Sverige Television. 1958 har *Aktuellt* premiär. 1970 startar *Sydneytt*, två år senare följer *Västnytt*, *Mittnytt* och *Nordnytt*. 1989 sänds dramaserien *Tre kärlekar* med en nästan smärtsamt ung Samuel Fröler. Om du blundar kan du höra den melankoliska vinjettmusiken på darrigt piano. Ett decennium senare kommer *Skårgårdsdoktor* med en nu lite mognare Samuel Fröler.

Förlåt, jag håller på att alldeles förlo- ra mig i minnen, våra gemensamma. Min poäng är att SVT och SR är en del av vår moderna historia. Kanske hade man inte

Det är en fruktansvärd genre redan i skrift, ännu värre i ljudformat.

uppfunnit och inrättat ett public service idag – men nu finns det och är en del av vår kultur.

JAG HAR SLUTAT ÖNSKA mig ett radikalt annorlunda public service. Det är nog som det är. Melodifestivalen kommer inte att försvinna, jag kommer aldrig att tycka att *Agenda* är tillräckligt seriöst, eller att P1:s *Människor och tro* någonsin når bortom de sekulära föreställningar som präglar det här landet.

Det enda jag numera önskar är respekt. Jag önskar mig det å mina egna och å mina landsmäns vägnar, inte minst de äldres. Jag önskar slippa överraskas av radioprogram som *Kära Annika* mitt på blanka eftermiddagen. Kanske står jag och bakar ut bröd, med god hjälp av mina små barn, när plötsligt Annika Lantz med fnittrig röst börjar läsa upp låtsasbrev hon skrivit till någon låtsasbrevvän, kanske en Linda Skugge, kanske en Jonathan Unge. Det är en fruktansvärd genre redan i skrift, ännu värre i ljudformat. Men allra värst är innehållet. Låtsat avslappnat kan de diskutera de mest vulgära saker, som sexleksaker, storleken

på könsorgan och sexlust. Det är inte roligt, inte allvarligt, inte angeläget, inte viktigt – bara dumt och platt. Jag vill inte höra sånt. Och jag tänker på alla dem som vuxit upp i ett annat Sverige, med andra normer än dem som gäller idag, människor som kanske har P1 som huvudsakligt sällskap på dagarna. Det där flamset är så oerhört respektlöst mot dem.

Ja, där går numera min gräns när det gäller public service. Jag förväntar mig lite respekt. ✨

Av Susanna Birgersson

kroppsdela samt att livet som man eller kvinna inte kan reduceras till detta enda organ, skyler över att det faktiskt finns maktstrukturer som definierar män och kvinnor på ett sätt som skapar ojämlikhet och orättvisor. Hänger ni med? Gör det!

Ett annat exempel är det huvudvärksalstrande språkbruket hen, ett ord som används för att signalera och uppnå könsneutralitet. I själva verket försvårar ordet hen analysen av maktförhållanden mellan könen, eftersom hen döljer den riktiga könsfördelningen i exempelvis en rapportering eller undersökning. Hen är en backlash.

FÖR NÅGRA ÅR SEDAN kom den ilande huvudvärken när ett politiskt parti, som jag ofta sympatiserar med, gjorde ett utspel. I partiets – etiskt omogna – kampanj för surrogatmödraskap kablades ett fotografi av en gravid kvinna ut. Det var enbart hennes mage som syntes på bilden, kvinnan var således huvudlös (och slapp väl i alla fall huvudvärk). På hennes mage stod skrivet: "Min mage, mitt val, ert barn".

Att kvinnor och kvinnokroppen reduceras till en livmoder och en behållare är en klassisk och förminskande kvinnosyn genom historien. Den existerar än idag i

Men den polletten tycks inte ha trillat ner hos alla.

kulturer och sammanhang som är arkaiska på kvinnofrigörelseområdet. Det är således inte ett frigörande budskap att kvinnokroppens reproduktiva funktion betraktas som vilken vara som helst och ses som bortkopplad från kvinnans existens i övrigt.

HÄRFÖRLEDEN VAR DET dags igen. Den gång med en kampanj för "hemaborter", även den etiskt omogen. Och smaka på ordet: hemaborter. Vän av ordning kunde nog tro att partiet blandat ihop så kallade dagen efter-piller med medicinsk abort, men så var inte vara fallet. En medicinsk abort kan i själva verket vara såväl fysiskt som psykiskt och själsligt smärtsamt. Det är knappast något man gör hemma på lunchtimmen och spolar ner i toaletten för att aldrig mer tänka på. Om man nu inte ser kvinnokroppens funktioner som frikopplade från människan som är bärare av dem, förstås.

Vi lever i en tid då synen på kön ofta uttrycks från ytterlighetspositioner, i vilka människor antingen stängs in i sitt kön eller där könet inte tillmäts någon betydelse alls. Ingen av dessa extrempositioner är svaret på frågan. Antagligen kommer vi aldrig att riktigt veta vad kön egentligen är, mer än att kön är en komplex kombination av biologi, arv, miljö och personliga val. Det har mina genusteoretiska studier lärt mig – och att kvinnor och män faktiskt existerar. Jag kan gå ed på det. ✨

Av Annika Borg

INVANDRING

Det gick inte

Varför lades inte migrations- och integrationspolitiken om i tid? Svaren kan sökas i historien om den svenska självbilden, skriver **Mauricio Rojas**.

>>

Det gick inte

EN KÄR VÄN FRÅGADE mig om varför Sverige, trots uppenbara integrationsproblem, inte bara har tillåtit utan de facto uppmuntrat till en så stor invandring genom en lagstiftning och en praxis som lockar migranterna till oss? Varför det tog så lång tid innan migrationsfrågan kom att tas på riktigt allvar? Hur kan oviljan att anpassa migrationsvolymerna till landets integrationsförmåga förklaras?

Det är inte lätt att svara på dessa och liknade frågor om man inte är lagd åt det konspirationsteoretiska hållet. Att det skulle finnas ett slags sammansvärjning från det politiska, akademiska och mediala etablissemangen i syfte att medvetet fördärva Sverige låter inte trovärdigt. För att ge ett mer övertygande svar är det nödvändigt att gå tillbaka till tiden för utformningen av den migrations- och integrationspolitik som i stort sett gällt fram till våra dagar, för att sedan titta på de omständigheter som har hindrat en kursomläggning.

1960-talet är nyckeln. Då, under "rekordåren", formades en nationell självbild som skulle spela en avgörande roll. Den hade två, samspelande huvudkomponenter.

Å ena sidan befann sig Sverige mitt i en epok i vilken det knappast rädde någon tvekan om "att Sverige var det bästa landet av alla och att vår välfärd var föremål för hela världens avund", för att tala med Svante Nordin i *Sveriges moderna historia* (2019). Det var de stora illusionernas tid och då fanns det också en genuin övertygelse om att den sociala ingenjörskonsten, inkarnerad i en allt mäktigare välfärdsstat, utan större svårigheter skulle klara vilka utmaningar som helst.

Å ANDRA SIDAN växte föreställningen fram om Sverige som ett land med en speciell mission i världen, framförallt i förhållande till de mindre utvecklade länderna. Efter ett par decennier av tämligen undanskymd tillvaro på den internationella scenen uppträdde nu det rika och alliansfria Sverige som världssamvete och moralisk stormakt, god nog att peka fingret åt kalla krigets supermakter – särskilt mot samma

supermakt i väst som man i hemlighet förlitade sig på ifall en global konfrontation skulle uppstå – och ställa sig på den fattiga världens sida, både som allierad och som samhällsmodell att följa. Den biståndspolitik som enhälligt antogs av riksdagen 1962 pekade i den riktningen, men det blev Olof Palme och en ny generation socialdemokrater som med stort engagemang skulle driva på utvecklingen från 1960-talets mitt.

I det perspektivet är det lätt att förstå framväxten av den migrationspolitik som skulle komma att prägla de kommande årtiondena. Samtidigt som LO hermetiskt stängde dörrarna för en fortsatt arbetskraftsinvandring öppnades famnen för flyktinginvandringen. Allt annat skulle vara föga förenligt med rollen som moralisk stormakt, som snart skulle anammas som en naturlig beståndsdel av den nationella identiteten.

Samtidigt som LO hermetiskt stängde dörrarna för en fortsatt arbetskraftsinvandring öppnades famnen för flyktinginvandringen.

I SAMMA ANDA formulerades 1975 en integrationspolitik genomsyrd av multikulturalistiska förhoppningar och en nirvanavision av ett mångkulturellt samhälle. Den kom till uttryck i den så kallade valfrihetsprincipen, enligt vilken "invandrarna och minoriteterna bör ges möjlighet att välja i

vilken mån de vill gå upp i en svensk kulturell identitet eller bibehålla och utveckla den ursprungliga identiteten", som det står att läsa i propositionen 1975:26. Den betraktades som så viktig att den året därpå fördes in i regeringsformens första kapitel om statskicket grunder.

Till den självbild som formades under 1960-talet, och som fortfarande blossar upp igen så fort tillfälle ges, måste en annan viktig komponent läggas. När migrationspolitikens avigsidor började synas och ett tilltagande folkligt motstånd manifesteras – först vid folkomröstningen i Sjöbo 1988 och sedan, på bred front, med Ny demokratis valframgång 1991 – uppstod föreställningen om att den generösa flyktingpolitiken var ett sätt att kompensera landets moraliska tillkortakommanden vid andra världskriget. Den moraliska stormakten hade, med andra ord, ett lik i garderoben. Verk som *Heder och samvete* av Maria-Pia Boëthius (1991) var viktiga i sammanhanget och i det perspektivet betraktades kritiken av en mycket generös flyktingpolitik som högst omoralisk. Klas Åmark har sammanfattat följderna av skuldkomplexet på detta sätt i *Att bo granne med ondskan* (2011): "En storskalig flyktingmottagning blev en del av det pris som Sverige fick betala för eftergiftpolitiken gentemot Nazityskland".

Historikern Alf W Johansson har kritiserat denna förebrående bedömning av koalitionsregeringens agerande under kriget och med en viss ironi påpekat att Sverige är det enda land i Europa som blivit traumatiserat av att inte ha deltagit i andra världskriget. Men i så fall var det ett sent påkommet trauma, som skulle visa sig vara mycket seglivat och spela en inte obetydlig roll för försvaret av "en omfattande

Olof Palme: drev på under 1960-talet.

FOTO: TT

In i riksdagen: Bert Karlsson och Ian Wachtmeister.

FOTO: ANDERS HOLMSTRÖM / TT

Låsningen kring den invanda vägen hade också en annan viktig förklaring. Både opinionsundersökningarna och forskningen visade ganska tidigt att det fanns ett betydande folkligt missnöje.

humanitär hjälpverksamhet eller en generös flyktingpolitik, även när de åtgärderna allvarligt påverkar den egna välfärden”, för att åter citera Klas Åmark.

SAMTIDIGT SPELADE ytterligare en faktor en allt viktigare roll för den politiska kontinuiteten. Det rör sig om ett slående exempel på så kallad *path dependency*, där den valda vägen ger upphov till krafter och intressen som försvårar valet av alternativa vägar. Det byggdes upp en mycket omfattande ”integrationsindustri” kring uppgiften att integrera nykomlingarna, som omfattade inte bara tjänstemän på alla nivåer utan också en vildvux-

en flora av akademiker och experter som livnärde sig på ett aldrig sinande integrations- och mångfaldsarbete. Existensen av

Det började med Sven-Olle Olsson i Sjöbo.

FOTO: TT

denna intressegrupp är en viktig pusselbit i förklaringen av landets envishet med att fortsätta vandra en väg som uppenbarligen lett fel.

Låsningen kring den invanda vägen hade också en annan viktig förklaring. Både opinionsundersökningarna och forskningen visade ganska tidigt att det fanns ett betydande folkligt missnöje. Sedan flera decennier tillbaka har omkring hälften av befolkningen ansett att invandringen varit för stor. Det har gått lite upp och ner, men det har alltid funnits en påtaglig folkopinion som underkänt den politiska elitens tämligen kompakt invandringspositiva linje. Det som har varierat är hur pass viktig invandringsfrågan har ansetts vara i förhållande till andra samhällsfrågor. I det avseendet kan en dramatisk förändring konstateras under andra hälften av 2010-talet. Enligt SOM-institutets mätningar har frågan om immigration/integration seglat upp från en relativt undanskymd position till den allra viktigaste i fyra av fem år mellan 2015 och 2019.

>>

SÅ LÄNGE FRÅGAN inte var avgörande för hur de flesta röstade kunde den hantearas utifrån maximen "att inte väcka björnen som sover". Allt som pekade på betydande invandringsrelaterade problem eller som kunde tyda på att invandringsvolymen överskred landets integrationsförmåga tonades ner eller gömdes undan. Det politiska, akademiska och massmediala etablissemanget var inte nådigt mot dem som trotsade det politiskt korrekta i detta känsliga ämne. Men det gjorde inte den olydiga delen av folkopinionen mer lydig, tvärtom.

Misstron mot makthavarna växte och det stigmatiserade samtalet om invandrarproblematiken fördes alltmer i den privata sfären, där man kunde säga vad man verkligen tyckte utan att bli trakasserad eller stämplad som rasist. Redan 1990 skrev lundaetnologen Gunnar Alsmark apropå folkomröstningen i Sjöbo: "Locket på och skönmålning är två effektiva sätt att undergräva förtroendet för den politik man vill föra, framför allt om budskapet går tvärs emot folks egna erfarenheter." Det var ett ytterst kontraproduktivt förhållningssätt från de styrandes sida som bäddade för framväxten av just de krafter som man så gärna ville stoppa.

MOTSTÅNDET MOT att tillfullo erkänna och dra konsekvenserna av en verklighet som inte alls stämmer med det man förväntade sig finns kvar. Det mång-etniska idealsamhället syns ingenstans och till och med statsministern har medgivit att en omfattande invandring och en misslyckad integration inte är en bra kombination. Åtstramningen 2015 blev en omvändelse under galgen och under årtal har det från officiellt håll predikats att integrationsproblemen i grund och botten beror på den strukturella rasismen som påstås genom-syra det svenska samhället. Det var en misslyckad politiks sista försvarslinje, som rämnade vid 2010-talets andra hälft under trycket av ett alltmer skrämmande nyhetsflöde om utanförskapets parallellsamhällen, hedersförtryck, våldsbejakande islamism, gängkriminalitet och klanvælde.

Idag är det påtagligt att en epok har gått i graven. Föreställningen om Sverige som moralisk stormakt klingade av efter kalla krigets slut och den migrations- och integrationspolitik som den lämnade i arv har kapsejsat. Att en stor omläggning närmar sig är därför uppenbart. Frågan är bara när och under vilken politisk konstellation den kommer att genomföras. ✨

VETENSKAP

Det stora skiftet

En märklig åsiktsändring har skett efter de senaste årens kulturstrider. Idag är det biologin, inte humaniora, som ifrågasätter determinismen, skriver **Håkan Lindgren**.

HAR DU LAGT MÄRKE TILL den stora omvändningen? När det gäller synen på människan håller humaniora och naturvetenskap på att byta plats med varandra.

Biologi handlar inte längre om själviska gener och hänsynslös kamp för överlevnad. Lyssnar man på en darwinist idag får man höra att altruism och samarbete har varit evolutionärt framgångsrika strategier för många djurarter. Det är på modet med spekulationer om att någon form av moral och grundläggande rättvissekänsla är medfödd – och inte bara hos människan; den nederländske etologen Frans de Waals böcker om bonoboapornas sociala samspel är förmodligen det mest kända exemplet.

Likasa om du lyssnar på en genetiker. Vid forskningens frontlinjer håller man på att överge den gamla motsättningen mellan arv och miljö. Istället betonar genetiker-na det ömsesidiga, komplicerade samspelet mellan gener, organism och omgivning: de erfarenheter du gör under livet påverkar vilka gener som aktiveras eller ligger vilande i dina celler.

Neurobiologerna har blivit intresserade av sådant som tidigare ansågs svårt eller omöjligt att mäta – hur konst, musik och dans påverkar hjärnan och kroppen.

Vare sig du spelar själv eller bara lyssnar till musik får det tydligt observerbara, positiva effekter på hjärnan. Karolinska Institutet har startat sajten "Den kulturella hjärnan" för att sprida resultaten från detta snabbt expanderande forskningsfält.

– VI VET att stress, ångest och ilska påverkar oss direkt, och att det kan påverka våra gener, sade Yulia Kovas när jag träffade henne på en konferens i Stockholm 2019. Hon är professor i genetik och psykologi vid Goldsmiths, University of London.

– Den sortens effekter är väldokumenterade. En logisk följd av det är att stora samhällseliga problem kan förändra hur våra gener arbetar.

Därför har biologer börjat titta närmare på sociala orättvisor. 16 miljoner amerikanska barn lever under fattigdomsgränsen. Stress, buller och oengagerade föräldrar är en del av deras vardag. Nina Kraus, professor vid Northwestern University i Chicago, undersöker hur detta försämrar deras hjärnors förmåga att urskilja ljud, vilket i sin tur får konsekvenser för koncentrationsförmåga och språkinläring. Hennes forskning har utvecklats ur de senaste decenniernas insikter om att hjärnans nervbanor

En annan syn på människan.

FOTO: JESSICA GOW/TT

Socialt samspel.

FOTO: FIONA ROGERS / GETTY IMAGES

konstant förändras av inlärnin, även i vuxen ålder.

Idag handlar biologi om människan som föränderlig, social, lärande, komplicerad, påverkbar och ständigt stadd i utveckling. Levande, helt enkelt.

VILL DU HÖRA MOTSATSEN ska du gå till humanisternas del av universitetet, eller till en konsthögskola. Den människosyn som skymtar bakom de senaste årens nyheter om *cancel culture* och liknande konflikter på humanistiska institutioner påminner om det förra sekelskiftets rasistiska biologi. De mest progressiva studen-

mångsidighet verkar vara helt övergiven, liksom övertygelsen om att människor kan känna inlevelse och förståelse för personer utanför den egna gruppen.

AALBORGS UNIVERSITET har köpt in ett datorprogram som scannar universitetets platsannonser och varnar för ord som "analytisk", "kompetent" och "ambitiös". Sådana egenskaper räknas som "manliga", vilket kan avskräcka kvinnor från att söka tjänsten. Ordet "excellent" fastnar också i programmet; det påstås vara etniskt diskriminerande.

De fördomsfulla associationer som finns

Idag handlar biologi om människan som föränderlig, social, lärande, komplicerad, påverkbar och ständigt stadd i utveckling.

terna beskriver människan som strängt determinerad av medfödda, statiska egenskaper som kön och hudfärg. Maktförhållanden är absoluta; under- och överläge är något du föds till och aldrig kan lämna.

Humanisterna uppfattar sociala interaktioner som ett fientligt nollsummespel: ska jag få det lite bättre måste du förlora lika mycket. De klassificerar människor i svarta och vita "raser" på ett sätt som skulle få en modern genetiker att rodna. Försök inte övertyga en upplyst konstskoleelev om att konst och musik kan förändra människan. Tron på människans föränderlighet och

i beställarnas och programmakarnas huvuden – att analys inte är "kvinnligt" och liknande – är inte längre en del av problemet, de har förvandlats till en del av lösningen. Genom att förstärka dessa fördomar, och ständigt backa undan för dem istället för att utmana dem, tror man sig ha flyttat fram jämställdheten. Man antar att kvinnor som söker sig till universiteten inte klarar av att utvecklas bortom de sociala normer som en gång hävdade att vetenskap inte är kvinnligt.

Om det här är lönsamt och progressivt, hur länge dröjer det tills något företag

erbjuder ett program som scannar igenom kurslitteraturen efter triggande ord och avlägsnar texter som är olämpliga för kvinnor? Här hade lite verklig normkritik varit på sin plats.

KANSKE UNDRAR NÅGON vilka egenskaper som antirasister har börjat koppla till hudfärg. Förra sommaren lade Smithsonian National Museum of African American History and Culture ut en hjälpsam guide på nätet (den drogs senare tillbaka efter kritik). Som "vita" egenskaper räknades objektivt och rationellt tänkande, viljan att förstå orsak och verkan, att planera för framtiden istället för att föredra omedelbar behovstillfredsställelse samt att passa tider. Om jag får gissa bidrar sådana initiativ inte lika mycket till att förbättra svarta barns uppväxtvillkor som Nina Kraus forskning.

Att passa tider anågs inte vara en typiskt vit egenskap för 200 år sedan, när europeiska bönder som blivit industriarbetare måste lära sig att jobba efter klockan. Flera egenskaper på museets lista är sådant som inte faller sig naturligt för någon grupp människor, sådant som behöver läras in, och som kan läras in – om man inte brännmärker dem som fiendens egenskaper. Min elaka misstanke är att den verkliga motståndaren inte är "vithet", utan de personlighetsdrag och mentala redskap som kan hjälpa alla människor att lyfta sig ur sitt underläge. Allt som, med Kants formulering, befriar oss från vår självförvillade omtyndighet har på nytt blivit farligt.

För att pröva var gränsen går – och säkert också för att retas en aning – skickade Helen Pluckrose, James Lindsay och Peter Boghossian 2018 ett antal förfälskade uppsatser till akademiska tidskrifter. En artikel som bestod av ett utdrag ur *Mein Kampf* där Hitlers antisemitism hade bytts ut mot lämpliga feministiska buzzwords accepterades av *Affilia*, en tidskrift för sociala studier ur feministiskt perspektiv.

ÄN SÅ LÄNGE har humanister och biologer inte frontalkrockat kring den människosyn som har utvecklats i de båda lägren. Men när så sker, vilka uttryck kommer det att ta sig? Hur kommer det att låta när neurobiologerna börjar försvara en humanistisk människosyn mot humanisternas föraktfulla och endimensionella bild av människan? Här finns en kulturkonflikt som kommer att forma framtidens samhällsklimat.

Föreställningen om människan behöver alltid försvaras mot reduktionistiska idéer om att levande varelser inte är något annat än mekaniska automater, eller att tjuvaktighet ligger i blodet. Det ovanliga med vår tid är att biologerna står för försvaret medan humanisterna ägnar sig åt den determinism som biologin har övergivit. ✨

Nu var det 1974

Under 1970-talet frodades undergångsstämningar i ekonomisk och politisk debatt. Men det fanns avvikande uppfattningar med argument som än idag är högaktuella, skriver **Janerik Larsson**.

ATT UNDERGÅNGEN ännu inte inträffat är inget bevis för att den inte kommer att inträffa. Det är skälet till att mänskligheten i tusentals år sett undergången i olika former framför sig. Att vi människor har en begränsad livslängd är en faktor som naturligt kan kopplas till föreställningar om att även vår värld kommer att röna ett sådant öde en gång.

Under 1900-talet växte det fram olika föreställningar om den kommande undergången som sattes i samband med olika påstått vetenskapliga belägg för att detta var något så pass nära förestående att den måste placeras högt på den politiska agendan.

Det som satte sin prägel på dessa beskrivningar av den förestående världskatastrofen byggde på tanken att vetenskap är en uppsättning fakta om världen. I själva verket är vetenskap en metod att upptäcka sådana fakta, vilket är något helt annat än ett facit.

DEN 25 JANUARI 1972 berättade kanadensaren Maurice Strong, generalsekreterare för FN:s miljökonferens i Stockholm, i *Dagens Nyheter* om det förestående arrangemanget under rubriken "Vi har tio år på oss att hejda katastrofen".

Själv mötte jag undergången på Stanforduniversitetet i Kalifornien när jag studerade där 1974. Universitetets stora stjärna då var professor Paul Ehrlich vars bestseller *The Population Bomb* (1968) inleddes med dessa ord: "The battle to feed all of humanity is over. In the 1970s hundreds of millions of people will starve to death in spite of any crash programs embarked upon now. At this late date nothing can prevent a substantial increase in the world death rate."

Att vid denna tid hävda att Ehrlich skulle ha helt fel var närmast otänkbart i det idéklimat som rådde.

Biologen Ehrlichs budskap var ingen riktig nyhet. Redan i slutet av 1700-talet hade den brittiske nationalekonomen Thomas Robert Malthus varnat för en förestående överbefolkning. Men Ehrlichs bestseller var mycket mera dramatisk:

maten i världen är på väg att ta slut. Planeten var döende.

När han skrev sin bok hade världen 3,5 miljarder människor. 50 år senare hade världens befolkning fördubblats och svälten i världen halverats.

Ekonomien som fick rätt: Assar Lindbeck.

FOTO: TT

Jag kommer väl ihåg diskussionerna på Stanford om Ehrlichs budskap och de kompletterades av Romklubbens "Limits to Growth" (1972) som då också var högst aktuell. Norrmannen Jörgen Randers var

ägnades ett temanummer om de domedagsstämningar som fått allmän spridning. Eftersom jag alltså var på Stanford då är det först nu som jag läst vad bland andra Nils Lundgren och Assar Lindbeck skrev det året.

Lundgren påminner om att den globala oljekris som Opec icensatt medfört ett rejält genombrott för nya stämningar: "Året 1974 blev kanske ändå något av en vändpunkt i Västerlandet. Oron för den ekonomiska tillväxten och befolkningsökningens följder för mänsklig välfärd, för tillgången på resurser och energi, för miljön i vid mening, har naturligtvis funnits hos många människor i årtal. Ändå tror jag att oljekrisen medförde ett rejält genombrott för dessa stämningar hos allmänheten och därmed skapade ett nytt opinionsläge."

Tidskriften ägnas därför "de ekonomiska grundvalarna för de domedagsstämningar som fått allmän spridning under 1974".

LUNDGREN KONSTATERAR att "fackmännen i dessa frågor är långt mera optimistiska än övriga medborgare i genomsnitt. Ekonomernas budskap är faktiskt att den ekonomiska tillväxten är oskyldig till mycket av det den anklagas för och att den kan fortsätta. Miljön kan klaras ändå, resurserna tar inte slut, befolkningsstillväxten behöver inte leda till hungerkatastrof."

Själv mötte jag undergången på Stanforduniversitetet i Kalifornien när jag studerade där 1974.

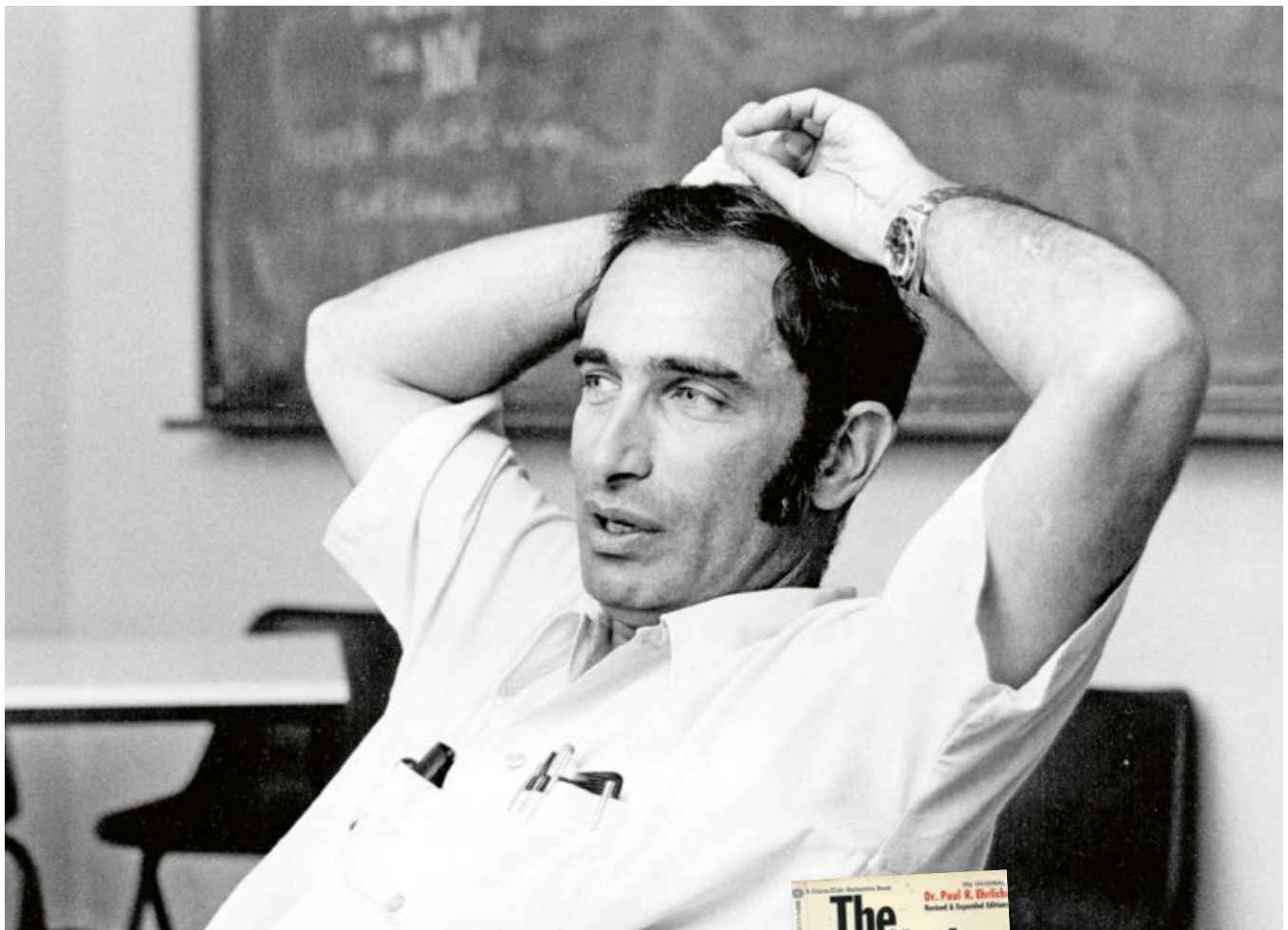
en av medförfattarna till Romklubbens rapport. Han höll fast vid budskapet långt senare och väckte då viss uppmärksamhet när han föreslog att demokratin skulle ersättas av elitstyre för att lösa den klimatkris han menade tillväxten lett till.

JAG UPPTÄCKTE NYLIGEN att den sista utgåvan av tidskriften *Ekonomisk Debatt* 1974

Den viktigaste texten i detta temanummer var Assar Lindbecks "Den ovissa framtiden – en studie i anpassningsmekanismer".

Lindbeck går igenom område efter område men när jag nu läser denna gedigna essä hittar jag ett avsnitt som tyvärr inte ihågkommit som det förtjänar och som borde vara högaktuellt idag.

Paul Ehrlich.

FOTO: GETTY IMAGES

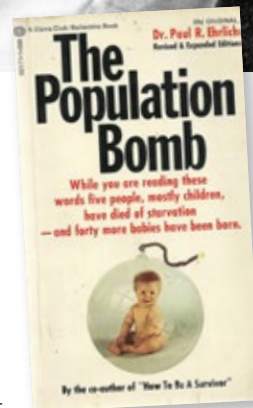
Lindbeck varnar för "en ökad koncentration av politisk, ekonomisk, social och kulturell makt till en liten grupp politiker och administratörer". Han varnar för den byråkratiseringsprocess som leder till att "individers och grupper handlingsfrihet blir ytterst begränsad".

"Byråkratin kan mycket väl bli ett av de allra allvarligaste miljöproblemen i fram-

tiden", konstaterar Lindbeck. Han förespråkar istället "ett maximalt utnyttjande av marknader" och fortsätter:

"Den kontinuerliga ackumulationen av nya lagar och bestämmelser som ingriper i, och ofta förstör, marknader är en huvudsaklig drivkraft till den kontinuerliga ökningen av byråkrati i dagens samhälle. Om politiker och administratörer – ofta påhejade av organisationer, 'opinionsbildare' och allmänhet – inte ålägger sig en viss återhållsamhet på den punkten, genom att koncentrera sig på *väsentliga* offentliga ingripanden, kan vi till slut hamna i ett samhälle där det politiska, ekonomiska och sociala systemet självt utgör ett fundamentalt hot mot individens miljö och livskvalitet."

I EN AVSLUTANDE fotnot, fortsatt högaktuell, funderar Lindbeck över varför pessimismen i västvärlden tycks ha ökat så kraftigt under det senaste decenniet: "En orsak till de allt mer pessimistiska stämningarna är kanske att människorna i forna tider huvudsakligen bar på sina egna och sina närmaste anhörigas problem. Genom

Men han fick alldeles fel.

massmedia översköljs individen i dag ständigt av problem från hela världen."

Han funderar över om "inte bördan för den enskilde har ökat enormt genom denna anstormning, via massmedia, av problem och svårigheter för individer från hela världen [---] Frågan är om varje individ också orkar bära alla andra individers problem."

Det finns givetvis olika faktorer som leder till de maktanspråk som drivs av olika byråkratier och intressenter. Givetvis ser även marknadsaktörer möjligheter till ökad makt och inflytande genom att utnyttja de föreställningar om förestående undergång som är minst lika aktuella 2021 som 1974.

Den lärdom som man kan dra är att se med skepsis på undergångsbudskapen och hela tiden pröva dessa, på samma sätt som gjordes i *Ekonomisk Debatt* redan 1974. ✨

Falska profetior.

FOTO: DN

När Moskva kom till Tel Aviv

Immigrantvägen av ryska judar har gjort stort avtryck i Israel. Många av dem behåller sitt språk och kultur, skriver **Ulrika Carlsson**.

OM MAN HAR LJUST HÅR, blå ögon och pärlörhängen och går och handlar i Tel Aviv kan det hända att kassören säger *paket?* snarare än *sakit?* när han vill veta om man önskar en påse. Han utgår nämligen från att man, liksom han, kommer från Ryssland. Och medan en del invandrare gärna stoltserar med att de lärt sig det lokala språket till och med när de tilltalar sina landsmän så ingår ryssar i Israel gärna det behagliga samförstånd det innebär att byta ut hebreiskan mot modersmålet när de träffar på andra ryssar.

Det finns idag städer och stadsdelar där ryska är huvudspråket, och när myndigheter kommunicerar med medborgarna räknas ryska i praktiken som ett officiellt språk: "Tryck 1 för hebreiska, 2 för ryska, 3 för arabiska och 4 för engelska".

Under 1990-talet immigrerade en miljon judar från forna Sovjetunionen till Israel, ett land som dessförinnan hade fyra och en halv miljon invånare. Även om detta till en början blev en stor påfrestning för samhället, och en majoritet av dessa invandrare till en början levde under fattigdomsgränsen, innebar det så småningom ett stort lyft för landet på flera områden. De före detta Sovjetmedborgarna var överlag högt utbildade, de hade med sig ett bildningsideal som tynat bort i Israel.

Plötsligt fanns det en stor publik för klassisk musik, atleter som kunde konkurrera internationellt och forskning i världsklass. Det judiska nyåret infaller under tidiga hösten, men idag är det många i Israel, oavsett bakgrund, som också firar *novy god* den 31 december – en viktig helg i Ryssland som under kommunismen tilläts som ett sekulärt substitut för den förbjudna julen.

Att denna grupp gjort så stort avtryck i samhället och i sin mentalitet skiljer sig så mycket från infödda israeler är intressant med tanke på att ryssar, hundra år tidigare, spelade en framträdande roll i formering- en av det som skulle bli den judiska staten.

Den första sionistiska invandrvågen till Palestina bestod till stor del av ryssar som flydde pogromerna under 1880-talet. Och det var den rysktalande Eliezer Ben-Jehuda som ledde återupprustningen av det hebreiska språket.

BÅDE INFÖDDA ISRAELER och de ryska invandrare som idag lär sig hebreiska på de kommunala språkskolorna är för det

Även grammatiskt tar den moderna hebreiskan efter slaviska språk.

mesta omedvetna om hur många uttryck och konstruktioner som är importerade (ibland via jiddisch) eller direktöversättningar från ryskan. Att åtnjuta *proteksia* är både i Ryssland och Israel att ha kontakter. Den behändiga ryska ändelsen *nik* som kan förvandla en företeelse till en utövare används flitigt på hebreiska och har givit upphov till sammansättningar som *refusenik*, vapenvägrare. Även grammatiskt tar den moderna hebreiskan efter slaviska språk.

Till exempel har Bibelns ordföljd ersatts, så att det nu skulle heta "Gud skapade världen" istället för "skapade Gud världen". Det rikliga användandet av subjektlösa och passiva konstruktioner är också typiskt ryskt: "möjligt kaffe?" är hur

Benjamin Netanyahu: smörjer de ryska väljarna.

FOTO: GILI YAARI/GETTY IMAGES

Rysk butik i Tel Aviv.

FOTO: ALAMY

man beställer på kafé både i Moskva och Tel Aviv. En del lingvister anser faktiskt att modern hebreiska inte är ett semitiskt utan slaviskt språk.

Denna ryska invandrargrupp har upplevt en hel del främlingsfientlighet i Israel, bland annat därför att så många av dem inte är judiska enligt religiös lag (med judisk mor) utan bara enligt den politiska principen att den får flytta till Israel som riskerar antisemitisk förföljelse (till exempel för att farfar var jude). Deras blonda hår och blå ögon väcker misstanke.

Men samtidigt har många själva valt att leva i enklaver utanför det övriga samhället. Om det fortfarande skämmas mycket om den ryska brytningen är det kanske än vanligare att ryktalande ser ner på andra israeler, framförallt dem med ursprung i arabländer. Detta främlingskap mellan judar från olika delar av diasporan är inget nytt, men hos ryssarna förstärks elitismen av deras djupt rotade stolthet som ett imperiums söner och döttrar.

ATT INVANDRARE HÅLLER IHOP på detta sätt är inget ovanligt – åtskilliga i San Franciscos Chinatown talar inte engelska

och handlar aldrig i andra affärer än de kinesiska, där hela plockade kycklingar hänger i skyltfönstren och visar upp sina eftertraktade spretande tår. Men det är anmärkningsvärt i Israel eftersom var-

sina bylsiga pålskappar. De försedde sig generöst med den Olivier-sallad – finhackade kokta grönsaker, skinka och ägg i majonnäs – som gästerna med tyskt eller irakiskt påbrå ryggade tillbaka inför. Hade jag velat

Att liksom 1990-talets ryska invandrare bibehålla så mycket av sin europeiska kultur kan sägas gå emot själva idén med den judiska staten.

je jude som invandrar dit enligt sionismen därmed egentligen kommer hem, och först nu börjar leva bland sina gelikar. Att liksom 1990-talets ryska invandrare bibehålla så mycket av sin europeiska kultur kan sägas gå emot själva idén med den judiska staten.

Under de år jag bodde i Tel Aviv var det obligatoriskt att fira nyårsafton hos min väninna Lena, som flyttat från Moldavien i början av 1990-talet. Hennes kohort av gamla studiekamrater var redan salongsberusade på *chappagneskoje* när de trippade in på höga klackar och upptog hela hallen med

debattera den gamla frågan "Tolstoj eller Dostojevskij?" skulle jag kunnat få höra en bestämd ståndpunkt både från frisörskan ("Tolstoj!") och läkaren ("Pusjkin.").

Strax före elva gick vi upp på taket för att skåla och tjoa och kindpussas. Då slog klockan nämligen midnatt i Moskva. ❄

Danska lärdomar

Chefredaktören i danska *Weekendavisen*, Martin Krasnik, spar inte på krutet när han varnar för vart Danmark är på väg efter pandemin. Under rubriken "Utrullningen" skriver han (11 mars): "Utrullningen av vacciner kommer att glida över i en fortsatt utrullning av välfärdsstaten, vars like vi ska långt tillbaka i tiden för att känna igen: mer statligt tvång, ständigt högre skatter, en offentlig sektor, som kontrollerar så mycket som överhuvudtaget är möjligt."

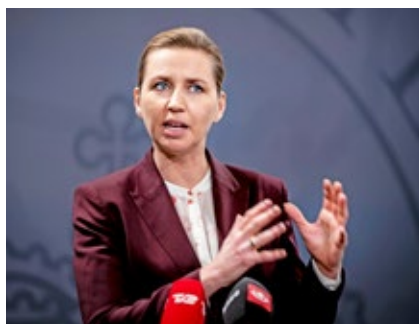
Socialdemokraterna sitter ensamma i minoritetsregering, men det finns en stor vänstermajoritet i folketinget, och statsminister Mette Frederiksen har drivit en tuff och målmedveten politik för att expandera sin och statens makt. Hon har visat duglighet, medger Krasnik, men han är bekymrad över att intresset har varit så svalt för allt som inte är offentlig sektor.

Och det verkliga bekymret ägnar han sina landsmän: "Danskarna var inte i trans då de ingick den mentala allians med Socialdemokraterna där stat och samhälle smälter samman, där staten är god per definition, och där statsministern 'tar hand om oss alle sammans.'" Grundproblemet är inte Frederiksens maktlystnad utan Danmarks nya politiska kultur.

Krasnik är för all del känd för att vara

skarp och konfrontativ, men han är också en av Danmarks främsta journalister. Han formulerar sig inte på måfå utan är genuint orolig för politisk ensidighet och pengarullning ur en "bottenlös statskassa".

Till pjäsen hör att Frederiksens framgångar bottnar i mer än att hon inte har låtit *a good crisis go to waste*. Hon har också haft

Mette Frederiksen: hennes show nu.

FOTO: LISELOTTE SABROE / TT

förmånen att se huvudmotståndarna i borgerliga Venstre bryta samman inför öppen ridå och för egen maskin. Partiledaren Jakob Ellemann-Jensen har vacklat från den ena smällen till den andra och hans parti åtnjuter det lägsta opinionsstödet på flera decennier. I färskna mätningar har rollen som

största oppositionsparti tagits över av Konservativ Folkeparti, som så sent som i valet 2015 var nere för räkning med blott 3,4 procent av rösterna. Partiledaren Søren Pape Poulsen är populär men med 13 konservativa procent i mätningarna mot Socialdemokraternas 33 är han ingen fullskalig utmanare. Tills vidare är dansk politik Mette Frederiksens show.

Tänk vad saker ändras. Plötsligt är det Danmark snarare än Sverige som beskrivs som en socialdemokratisk enpartistat där trygghetsfixerade medborgare snällt finner sig i vad regeringen hittar på. Det är i Danmark en socialdemokratisk regering får växande stöd under krisen, medan det stora borgerliga oppositionspartiet växer hos oss.

Vad ska man nu dra för slutsatser av detta? Att det är lättare att regera i ensam minoritet än att ha ett småparti ombord och vara insnärjd i obegripliga avtal? Att man inte ska underskatta individernas roll i historien? Ja, det tror jag.

Men också att det behövs skärpt vaksamhet mot ökade offentliga maktambitioner och yvig utgiftspolitik även hos oss: politiskt vaccin. När det gäller statskramarsjukan är Sverige långt från flockimmunitet.

PJ Anders Linder

MEDIEETIK FÖR UTGIVARE

Utvecklingen har sprungit ifrån den svenska medieetiken. Grundregeln för namnpublicering är enligt mediernas egen norm: "Överväg nogga konsekvenserna av en namnpublicering. Undvik att publicera namn om uppenbart allmänintresse inte finns. Om namn inte anges, undvik andra uppgifter som kan göra att personen kan identifieras".

Nuförtiden är den första meningen i denna förhållningsregel enkom till för att skydda utgivaren. Om du inte publicerar namn ger Medieombudsmannen oftast grönt ljus. Att den utpekades identitet finns två knapptryck bort, för allom att beskåda, lämnas därhän. När regeln tillkom var syftet att skydda föremålet för bevakningen.

En "toppjurist" som häktas förblir inte anonym längre tid än det tar att säga "Medi-

ernas etiknämnd". Han finner för gott att offentliggöra sig själv. Den "TV4-profil" som senare namngavs var inte mindre utpekad av anonymiseringen. Eller ta för den delen artiklarna om "Kulturprofilen" där pseudonymen dessutom var intressantare än själva namnet. Epitetet "Akademiens 19:e ledamot" tillkom sannolikt inte heller för att identifiering skulle undvikas.

Ingen bryr sig om de utpekade. Så var det inte tänkt. En logisk ändring av de medie-etiska reglerna vore att jämställa en namnlös publicering med en namnpublicering. Det bör ur medieetisk synpunkt inte spela någon roll om en person namnges eller inte när medieskadan ändå är densamma och utgivaren rimligtvis känner till detta när publiceringsbeslutet fattas.

Att varje publikation bara kan hållas ansvarig för vad den själv publicerat, och således inte ska kunna lastas för att anonymiseringen i praktiken är en chimär, håller inte om syftet är att undvika onödigt publicitetsskada för den omskrivne personen.

En ny syn på namnpubliceringar gör det dessutom tydligare att utgivaren vid anonymisering verkligen gör det för den utpekades skull, eftersom det inte påverkar den medieetiska bedömningen.

Sedan har vi en förtalslagstiftning som avgör de juridiska gränserna för utpekanden av individer.

Men medieetiskt är anonymiseringen en anomali.

Mats Bergstrand

Fredrik Johansson
är senior director
på Hallvarsson &
Halvarsson.

I did it my way

I mitten av mars utbröt en diskussion om huruvida det finns en kulturklass där framgångsrika personer har sina föräldrar att tacka för framgången. De som blivit infixade på kultursidor, public service-radio eller bara i största allmänhet som barn tvingats läsa Dostojevskij, spela tvärflojt eller trava runt på museer när andra barn lekte krig.

Gnistan var en artikel i *Göteborgs-Posten*, där Sanna Samuelsson konstaterade att det "ständigt väller nya generationer av barn till kulturskribenter och kulturarbetare in på kultursidor, som vore det deras födslorätt".

KULTURNOBLESSENS VÄLLANDE understöddes väl främst av anekdotisk bevisföring. Genom Wikipedia – men hellre Flashback – kunde man hitta komprometterande släktband. Uppburna skribenter med kända föräldrar eller till och med kända far- och morföräldrar.

Att det som Alex Schulman håller på med kunde kopplas via stamtavla till Sven Stolpe var dessutom – som det mesta i vår tid – en demokrati-fråga: "Lyckas vi inte med det och låter släktband och bekantskaper styra över det offentliga samtalet är det ett demokratiskt problem."

Låter onekligen allvarligt. Men i en kultur besatt av människors bakgrund som avgörande samhällsligt förklaringsvärde inte helt oväntat. Att framgång skulle kunna förklaras med talang eller hårt arbete är som bekant synnerligen suspekt. Normalt. Dock inte denna gång.

För det visar sig att de flesta berörda kunde lugna oss med att just de hamnat där de hamnat på grund av individuella insatser. När vi i andra sammanhang fjättras av obevkliga strukturer kopplade till hudfärg, bakgrund, kontakter, pengar, klass och så vidare, har vi här hittat ett undantag. Kulturprofil blir man i huvudsak genom eget anletes eget svett.

DET VAR SOM ATT LÄSA EN roman av Ayn Rand. Bland ett generöst användande av ord som "jag", "mig" och "min" tornade titanlika individer fram. Kvinnor och män som format sina liv genom en kombination av just talang och hårt arbete. Om man så stammade från generationer av litteraturprofessorer eller hamnarbetare hade det varit hinder man överkommit.

"Jag, som är uppväxt på en liten mjölkgård utanför Linköping, kan glädjas åt att själv ha skapat mina kulturella och professionella nätverk", konstaterade Sanna Samuelsson själv. Den glädjen delar vi naturligtvis med Sanna. Och med landets mjölkbönder.

Både de som fötts med fullmatade stringbokhyllor och de som slagit sig upp från den djupaste andliga, kulturella och bokstavliga analfabetism kunde vara överens om att de nått sina positioner på framförallt egna meriter.

En litteraturkritiker på *Expressen* lät meddela att han *inte* var släkt med en ännu mer känd författare och akademiledamot med samma efternamn. Men lyckades också nämna sin enkla bakgrund genom att konstatera att han möts med sarkasmer de gånger han nämnt sin enkla bakgrund. Vilket möjligen skulle bevisas.

EN FRAMGÅNGSRIK TEATERREGISSÖR med genetisk koppling till Svenska Akademien lät som en väl-drillad SAF-informatör från 1980 och menade att det var en myt att det var en färd på en "räkmacka" att vara kulturbarn: "Visa mig en lat och obegåvad klåpare som får jobb efter jobb i en extremt konkurrensutsatt bransch på grund av någon framstående släkting. Det funkar inte

så. Kulturringar utan egen kapacitet kommer att bli omsprungna av folk som vet vad de sysslar med."

Där ser man. Meritokratin i dess renaste form.

Redaktören på en vänstertidsskrift avvisade sina kulturarbetande föräldrars påverkan på hans yrkesval och framgång. Istället hyllade han en vid förnamn utpekad kommunalt anställd socionom. Även denna debatt kunde glädjande nog växlas ut i ett patosdrivet budgetäskande. Det egentliga problemet var "klassamhället". Redaktörens föräldrar hade i alla fall inte varit till någon större hjälp.

Ett barn till en lågstadielärare och en ekonom konstaterade att hon är "self made", men att det nog gått snabbare om hon haft rätt kontakter och förmåga att "mingla".

I FILMEN *LIFE OF BRIAN* möter Brian sina följare – eller snarast förföljare – och försöker övertyga dem om att de måste tänka själva, istället för att blint följa religiösa och andra ledare. "Ni är alla individer!" ropar han i hopp om att bli av med dem. Folkmassan svarar med ett unisont: "Vi är alla individer!".

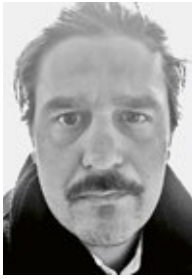
"Ni är alla annorlunda", försöker Brian igen. "Vi är alla annorlunda!" skanderar massan. I den påföljande tystnaden säger någon: "Inte jag."

Så verkar det vara även i vår tid. Fast tvärtom:

"Ni är alla strukturer!"

"Vi är alla strukturer!"

"Inte jag..." , hörns kulturarbetaren. Se där. En strimma av hopp. ✨

Av Christian
Abrahamsson

Kampen om kunskapen

Dekoloniseringens kritik av västerländsk kunskapssyn har redan påverkat universiteten. I förlängningen riskerar den att leda till historielöshet.

Christian Abrahamsson är kulturskribent och filosofie doktor i kulturgeografi.

King's College, Cambridge.

FOTO: JULIAN EALES / ALAMY

Den 19 januari 1988 publicerade *New York Times* en artikel med rubriken "In Dispute on Bias, Stanford is Likely to Alter Western Culture Program". Bakgrunden var en konflikt som hade inletts vid universitetet året innan då den demokratiska politiker Jesse Jackson tillsammans med 500 studenter hade protesterat mot kravet att alla grundutbildningsstudenter skulle läsa en kurs i västerländsk civilisation. Kursen var, menade Jackson och studenterna, ett exempel på eurocentrisk, vit och manlig indoktrinering. En professor som uttalar sig i artikeln hävdar att kursen var "en förölämpning [...] mot kvinnor och minoriteter". Kravet som ställdes var att den skulle ersättas av en bredare, mer inkluderande kurs, en kurs som skulle hålla ett multikulturellt perspektiv på idé-

er, kulturer och historia. Den fick namnet Cultures, Ideas & Values och syftade till att inkludera verk av kvinnor, "färgade" personer och perspektiv som berörde klass/ras/genus och minst en icke-europeisk kultur.

Det är alltid vanskligt att sätta ett definitivt datum för när någonting startar. Historiska processer och händelser har ofta flera startdatum. Med den reservationen har många menat att vad som kommit att bli känt som kanonkrigen vid Stanford är en viktig händelse för framväxten av det amerikanska kulturkriget. Den amerikanske historikern Andrew Hartman har i sin bok *A War for the Soul of America. A History of the Culture Wars* även pekat ut den allmänna stämning som rådde i USA under det sena 1980-talet.

Ironiskt nog förklarade Hartman kulturkriget som avslutat när boken gavs ut första gången 2015. Fyra år senare kom den dock i en omarbetad nyutgåva som inkluderar alla de nya >>

”

Maktförståelsen uppfattar det västerländska kunskapsprojektet som djupt problematiskt, diskriminerande och, i förlängningen, våldsamt.

Cecil Rhodes lyfts bort från Cape Town University.

FOTO: SCHALK VAN ZUYDAM / TT

fronter som öppnats under Trumps president-skap. Hartman menar att frågan om en västerländsk kanon låg i tiden. Året före konflikten vid Stanford, 1987, hade den vid University of Chicago baserade filosofen Allan Bloom publicerat vad som kom att bli en mycket osannolik bästsäljare, *The Closing of the American Mind. How Higher Education Has Failed Democracy and Impoverished the Souls of Today's Students*. Blooms bok var ett passionerat försvar för just den kanon som attackerades vid Stanford. Universiteten i allmänhet och humaniora i synnerhet hade blivit en ideologisk arena på vilken högern och vänstern kunde strida om en rad centrala värden och värderingar. Förfall, stagnation, aktivism och inkludering var några av alla de frågor som kom att projiceras på bland annat frågan om en kanon.

Att universiteten blev projektionsytor för politisk kamp var givetvis ingenting nytt – fenomenet är lika gammalt som universiteten. För att nämna ett av oräkneliga exempel kan Nicholas McDowell i sin nya Miltonbiografi, *Poet of Revolution. The Making of John Milton* (2020), visa hur Cambridge fungerande som en radikaliserande miljö för många engelska protestanter. Det nya som inträffar i och med kanonkri-gen är snarast ett ifrågasättande av värdet av en

kanon, mer specifikt av en västerländsk kanon. En annan utveckling som inleds under det sena 1980-talet är inrättandet av nya institutioner i samhällsvetenskap och humaniora vid en lång rad universitet, institutioner med namn som Gender Studies, Cultural Studies, Ethnic Studies och senare Postcolonial Studies, Chicana/o Studies, Black Studies, Asian American Studies, Native American Studies och Decolonial Studies. De senaste decennierna har en liknande utveckling ägt rum utanför nordamerikanska universitet.

Givetvis är det svårt att säga någonting generellt om alla dessa nya fält, men de har det gemensamt att de delvis delar en teoretisk kanon och en i viktiga avseenden gemensam förståelse av makt. Den teoretiska kanonen utgår från en kritik av det logocentriska tänkande teoretiker som den franske poststrukturalisten Jacques Derrida ansåg karakteriserar det västerländska tänkandet sedan upplysningen samt en förståelse av vad den italienske marxisten och kommunistledaren Antonio Gramsci beskrev som de subalternerna eller underordnade folkens roll i världen. Maktförståelsen uppfattar det västerländska kunskapsprojektet som djupt problematiskt, diskriminerande och, i förlängningen, våldsamt. Kritiken har varit kraftig även från personer inom den traditionella vänstern i discipliner som antropologi, historia

och sociologi. Dessa menar att de nya disciplinerna exemplifierar en kunskapssyn som enbart syftar till att studera sig själv och sin egen kultur, att projektet ofrånkomligen leder till en balkanisering av återvändsgränd.

Inrättandet av dessa nya universitetsdiscipliner är emellertid inte en process som kan förstås som någonting avskärmat från omvärlden. Snarare är institutionaliseringen ett sista steg i en lång politisk kamp som först ägde rum utanför universiteten som en del av medborgarrättsrörelsen, kvinnorrörelsen, olika koloniala motståndsrörelser och, i vissa fall, gerillarörelser i det globala syd. De nya disciplinerna var så att säga redan starkt politiserade när de institutionaliserades. Det givna motargumentet inifrån dessa skolor är att detsamma kan sägas om traditionella ämnen som sociologi, historia, geografi eller antropologi. I någon mening är detta inte helt fel, till exempel antropologi tillkom i ett tydligt samspel med det koloniala projektet och många av dess utövare var länge verksamma som kolonialbyråkrater snarare än vid universiteten. Likväl skiljer sig kunskapssynen åt i bemärkelsen att de traditionella disciplinernas huvudmål inte är politisk aktivism.

En lång rad av de tänkare som kommit att

påverka fält som postkoloniala studier eller chicana/o-studier har sin bakgrund utanför akademien. Personer som den kenyanske författaren och intellektuelle Ngũgĩ wa Thiong'o, den senegalesiske politikern och poeten Léopold Senghor, den argentinske revolutionären Che Guevara och den amerikanske aktivisten och författaren Audre Lorde. En särställning bland de utanför akademien som kommit att påverka dessa fält är den på Martinique födde psykiatrikern och politiske filosofen Frantz Fanon. Hans tre huvudverk, *Peau noire, masques blancs* (1952), *L'an V de la révolution algérienne* och *Les damnés de la terre* (1961), utgör vad som kan betraktas som fundamentet för det vi idag kallar postkolonial teori. Fanons huvudproblem var relationen mellan kolonisations- och koloniserad, det dekoloniala frigörelseprojektet och framtiden för de forna kolonierna. Han skriver med direkt utgångspunkt i bland annat Algerietrevolten 1954–1962. Fanon hade kommit till Algeriet för att verka som psykiatriker, men valde i samband med utbrottet av revolten att ansluta sig till FLN-gerillan, något som ledde till att han 1957 utvisades ur landet av de franska myndigheterna.

Fanon hade det gemensamt med bland andra Senghor att han verkade i en tid då kolonierna blev självständiga stater. Under en period på bara några decennier omvandlas en majoritet av de europeiska kolonierna till nya stater. I vissa fall är det sekellånga band som formellt upphör att existera. Jag skriver ”formellt” eftersom banden i viktiga avseenden består. I spåren av de nationella befrielserörelserna under 1950–1970-talen växer en lång rad olika skolbildningar fram vars syfte är att analysera och teoretisera det förändrade världsläget i en postkolonial eller dekoloniserad värld. En värld som också präglas av det framväxande kalla kriget. Av dessa skolbildningar är två av särskilt intresse. Den första är det projekt (som dess upphovsman vill beteckna den) som kallas det dekoloniala och den andra vad som benämns subaltern studier. Det dekoloniala projektet växer fram i Latinamerika under 1970-talet och är nära förbundet med den beroendeteori som utvecklades i länder som Brasilien, Argentina och Chile under denna period samt med idén om en befrielseteologi.

Beroendeteorin ägnas framförallt åt de ekonomiska relationerna mellan de europeiska och nordamerikanska kolonialstaterna och deras kolonier. Centrala namn är bland andra den brasilianske sociologen och sedermera presidenten Fernando Henrique Cardoso, den guyananske marxistiske historikern Walter Rodney vars bok *How Europe Underdeveloped Africa* (1972) fortfarande kommer i nyutgåvor samt den tysk-amerikanske ekonomen Andre Gunder Frank som ironiskt nog disputerade med Milton Friedman som handledare. Beroendeteorin var ett tänkande som låg i tiden under sin höjdpunkt på 1970-talet. Dess huvudtes var att den rika världens ekonomiska politik långvarigt bidragit till underutvecklingen i den så kallade tredje världen. Imperialismen, kolonialismen och den begynnande

”

Att universiteten blev projektytor för politisk kamp var givetvis ingenting nytt – fenomenet är lika gammalt som universiteten.

»

”

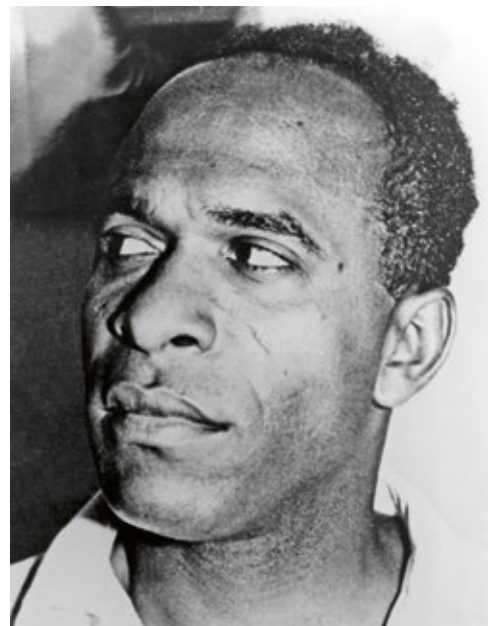
Det nya som inträffar i och med kanonkrigen är snarast ett ifrågasättande av värdet av en kanon, mer specifikt av en västerländsk kanon.

globaliseringen var alla delar av denna konsekventa utsagningspolitik på de fattigas bekostnad. En slutsats var att en sant avkoloniserad värld skulle behöva omförhandla denna maktobalans.

Samtidigt som beroendeteorin växer fram formuleras den latinamerikanska befrielse-teologin av en rad teologer och filosofer. Av särskild betydelse är den argentinsk-mexikanske filosofen och teologen Enrique Dussel. I en serie verk från det sena 1960-talet och framåt formulerar han vad som kommer att utgöra en brygga mellan befrielse-teologiska resonemang och den dekoloniala teoribildningen. Befrielse-teologins grundtes är att Jesus stod på de fattigas sida mot de rikas intressen, och det är utifrån de stora materiella skillnaderna i Latinamerika befrielse-teologin kommit att utvecklas. För Dussel och andra blev det tydligt att befrielse-teologin och beroendeteorin kunde utgöra två sidor av samma projekt: dekolonisering.

Den i Sydafrika verksamme kamerunske filosofen Achille Mbembe redogör i en artikel med titeln "Decolonizing the University. New Directions" (*Arts and Humanities in Higher Education*, 2016) för vad ett avkoloniserat universitet skulle innebära. Artikelnen tar sin utgångspunkt i de omfattande protester som ägde rum vid bland annat University of Cape Town kring frågan om en staty av Cecil Rhodes, grundare av staten Rhodesia och en av de centrala förespråkarna för södra Afrikas bosättarkolonialism. Statyn hade länge varit kontroversiell och efter omfattande protester beslutade man att avlägsna den. Protesterna i Kapstaden har följts av en lång rad liknande protester vid universitet i övriga Afrika, liksom i Europa, Nord- och Sydamerika.

För Mbembe är statyer och namngivande av byggnader efter sedan länge döda kolonisatörer endast en del av frågan om ett avkoloniserat universitet. Att plocka bort statyerna och döpa om byggnaderna är, menar han, bara början på en helt nödvändig avkoloniseringsprocess.

Frantz Fanon: lade fundamentet till postkolonial teori.

FOTO: TT

Ett avkoloniserat universitet måste vidare avveckla de nyliberala styrmetoderna, sluta att betrakta studenterna som "kunder", sluta att mäta på olika sätt och bryta med vad han betecknar som det västerländska.

Det är den sista punkten Mbembe lägger störst vikt vid. Det västerländska innebär för honom "ett lokalt uttryck av en dominant akademisk modell som baseras på en eurocentrisk epistemisk kanon". Vidare innebär den en "kanon som enbart attribuerar sanning till en västerländsk kunskapsproduktion. Det är en kanon som förkastar andra epistemiska traditioner. Det är en kanon som försöker porträttera kolonialism som en normal social relation mellan människor snarare än som ett system bestående av förtryck och utnyttjande." För Mbembe innebär avkoloniseringen av universiteten att bryta med en, som han uttrycker det, kunskapssyn som delar upp världen mellan till exempel förnuft och natur eller sinne och verklighet. Han menar vidare att den västerländska traditionen innebär att det vetande subjektet är frikopplat från det hon studerar och att denna frikoppling innebär förmågan att producera så kallad objektiv kunskap: "Det vetande subjektet kan på så sätt nå vetenskap om världen utan att vara en del av den."

Det är här det blir svårt att förstå vad Mbembe menar. Han är givetvis fullt medveten om alla de "västerländska" kunskapstraditioner som ifrågasätter den cartesianska karikatyr han målar upp. Hans vetenskapshistoriska vrånbild får tjäna som ett slags agitation snarare än någonting annat. Mbembe lyfter sedan fram Ngũgĩ wa Thiong'o och särskilt hans bok *Decolonizing the Mind* (1986). En av huvudpoängerna där är "avkolonisering", med vilket avses en ny språkpolitik, ett återerövrande av modersmålet och ett sökande efter ett "frigörande perspektiv". För Ngũgĩ innebar den formella avkoloniseringen inte en slutpunkt, utan snarare

Afrika på 1880-talet: en europeisk angelägenhet.

FOTO: ALAMY

inledningen på den process han talar om. En process vars syfte är att sluta se med koloniserarens ögon och istället se med sina egna ögon. För Ngugi, liksom för Mbembe, betyder det i praktiken att skriva om läroplanen, att dekolonisera vad som lärs ut till afrikanska barn.

Mbembe ställer en serie mer eller mindre dikotoma frågor: "Vad bör vi göra med det ärvda koloniala utbildningssystemet och det medvetande det skapade? Vilka riktningar bör ett utbildningssystem ta i ett Afrika som strävar efter att bryta med neokolonialismen? Hur ska det få de 'nya afrikanerna' att förstå sig själva och sitt universum, från vilken utgångspunkt, afrocentrisk eller eurocentrisk?" Mbembe och Ngugi vill skifta perspektiv och överge förståelsen av Afrika som enbart ett appendix till Europa. Helt centralt är då att skolundervisningen måste ske på de inhemska språken, de språk som kolonialismen motarbetat till förmån för de europeiska.

Lika viktigt är att afrikanska intellektuella måste sluta reproducera endast humanvetenskapliga teorier tillkomna i Europa eller Nordamerika och istället, som Mbembe skriver, teoretisera från det globala syd. Mbembe arbetar konsekvent utifrån rumsliga dikotomier när han beskriver vad ett dekoloniserat universitet skulle innebära: Afrika/Europa, afrocentriskt/eurocentriskt, lokal/universell och så vidare. De dikotomier som Mbembe menar karakteriserar uppfattningen av världen är ett ständigt återkommande tema både i postkolonial och dekolonial teoribildning.

Mbembe menar utifrån de teoretiker som förknippas med den latinamerikanska dekoloniala skolan att kunskap enbart kan förstås som universell om den är vad bland andra nämnde Enrique Dussel, sociologen Boaventura de Sousa Santos och antropologen Arturo Escobar kallar för pluriversell – ironiskt nog ett begrepp myntat av den amerikanske pragmatisten William James. Efter att vi genomgått en sann avkolonisering kommer vi inte längre, menar dessa tänkare, ha ett universitet utan istället ett pluriversitet. Pluriversalism innebär att den kunskapsmodell vi arbetar med inte längre enbart är en utväxt från en eurocentrisk modell som påstår sig vara universell, pluriversalism innebär istället en öppenhet inför vad de kallar epistemisk diversitet. Detta innebär inte ett övergivande av idén om universell kunskap, utan snarare en öppenhet för dialog mellan olika kunskapstraditioner. Att avkolonisera universitetet ger enligt detta synsätt snarare ett mer öppet pluriversitet. I flera avseenden kan detta tyckas vara sympatiskt, och jag skulle vilja påstå att det är en syn som redan gör sig gällande i många discipliner.

Det är här problemen uppstår. Bilden av universitetet som konsekvent målas upp av dessa teories främsta förespråkare är många gånger skev och ofullständig. Det som motsäger deras teoretiska program utelämnas alltför ofta för att vara av slump. Uppenbara ironier diskuteras inte – som att många av dem är verksamma vid just de universitet som ska utgöra de bästa exemplen

på det problem de kritiserar, det vill säga att teoribildningen enbart sker vid västerländska universitet. Inte heller tycks komplexiteten i det historiska skeendet vara någonting som bekymrar många av dem. Till de tidigare dikotomierna tillkommer den manikeiska uppdelningen mellan de rena och de besudlade, de onda och de goda: väst representerar allt det som är fel i världen och det som inte är väst representerar lösningen.

I fjol döpte University of Edinburgh om en byggnad uppkallad efter filosofen David Hume sedan man uppmärksammat att Hume uttryckt rasistiska åsikter. Samtidigt som samtiden blivit en domstol har historien blivit något som måste skrubbas rent. Det är inte svårt att förstå varför studenter och lärare vid University of Cape Town protesterar mot en staty av Cecil Rhodes. Han var övertygad om vit överhöghet över svarta afrikaner och praktiserade

Achille Mbembe: vill bryta med det västerländska.

FOTO: BRIGITTE FRIEDRICH/TT

dessutom den idén. Samtidigt förekom redan på 1950-talet protester mot hans staty. Den gången var det vita studenter som protesterade eftersom de – riktigt – ansåg att Rhodes var en engelsk imperialist. I Rhodes fall är historien relativt okomplicerad. Men hur drar vi dessa gränser? Måste allt som kan uppfattas som tvetydigt, moraliskt klandervärt utifrån en specifik samtida moral, ha fel representativitet enligt hur det ser ut just nu, fel hudfärg, fel kön, fel klass och så vidare, rensas ut för att dagens universitet perfekt ska spegla dagens värld? Jag har medvetet i den här texten inte valt att diskutera hur det kan se ut när Mignolos, Mdembes, Dussels, Fanons och de andras argument sipprar nedåt och kommer till uttryck på sätt som jag vill tro att de skulle protestera mot.

I det kulturklimat vi nu lever i slängs fler barn än någonsin ut med badvattnet. Det är som om nyanserade omdömen inte längre är möjliga. Varifrån kommer denna vilja att rakt av fördöma, rensa ut, glömma och, i sista ledet, förgöra delar av vår historia? Ingenting är farligare än att försöka förändra världen utan att först ha ansträngt sig till det yttersta för att förstå den. I en värld där den insikten är frånvarande riskerar dammluckorna att fastna på vid gavel och ut forsar de ideologiskt tvärsäkra. ✨

”

I det kulturklimat vi nu lever i slängs fler barn än någonsin ut med badvattnet. Det är som om nyanserade omdömen inte längre är möjliga.

Av Per-Arne
Bodin

2

Per-Arne Bodin är
professor i slaviska språk
med litterär inriktning vid
Stockholms universitet.

FOTO: URBOKEN LUDOWY DRZEWORYT ROSYJSKI LUBOK AV JURU OWSIANNIKOW

Katten från Kazan

Katten passar perfekt in i rysk kulturhistoria och ryskt dualistiskt tänkande. Den är demon eller nästan gudomlig, gosig men ändå farlig.

Under en av mina första visningar i Moskva besökte jag en ortodox gudstjänst i Jungfruklostret. En som gick in i kyrkan jämte mig var en katt. Jag tittade frågande på den äldre kvinnan som sålde ljus och hon lugnade mig: "Katter får komma in men inte hundar." Det fanns alltså ett undantag för katter. De får gå i kyrkan, inte bara fänga möss runt helgedomen. Katterna uppfattas på ett helt annat sätt än i vår tradition där de ofta förknippas med häxor eller förbud om olyckor.

Enligt legenden kom den första katten till Kievriket med den bysantinska prinsessan Anna som gifte sig med storfurst Vladimir. Den har alltså imperieanor, som så mycket annat i Ryssland. Katten är ett av de få djur som nämns i de medeltida lagsamlingarna i Kievriket. Att döda en annans katt straffas med en *grivna* i böter, lika mycket som man måste erlægga för en stulen slaktad ox.

Katterna får alltså gå in i kyrkan och man får numera också möjlighet att be för dem i en särskild bön för alla varelser: "Herre, fräls, bevara och förbärma dig över denna din varelse".

På Eremitaget i Petersburg ägnas katterna en dag varje år. Det har sin särskilda historia. När detta annex till Vinterpalatset var nybyggt på 1700-talet invaderades det av möss. För att få bukt med gnagarproblemet skickades ett stort antal katter till huvudstaden från Kazan. Staden var känd för sina katter och kejsarinnan Elisabets *ukaz* från 1745 om leverans av katter till hovet finns bevarad. Katterna har sedan dess funnits på plats i Eremitagets källare och ibland också i salarna, möjligen med undantag för de 900

dagar då tyskarna belägrade staden under andra världskriget.

Katterna har nu blivit en viktig del av Eremitagets identitet, de tillhör museets personal och är en del av vaktstyrkan. Tv-inslag görs om dem och särskilda visningar anordnas; det talas om alla bekvämligheter som katterna har, egna identitetskort, egna skålar och egna sovplatser. Katterna får däremot inga pengar från staten utan man samlar in pengar från allmänheten för deras underhåll. De har en egen hemsida, och Petersburgborna har möjlighet att ta emot pensionerade katter eller kattungar från Eremitaget. Eremitagekatterna har ett särskilt namn på ryska, *ermiki*.

De omnämns i Aleksandr Sokurovs spelfilm om Vinterpalatsets historia från 2003, *Den ryska arken*, och enligt Eremitagets vicechef Georgij Vilibachov står de på hans arbetsplats för en kontinuitet genom seklerna. Katterna har fått nästan emblematisk betydelse för museet: dess chef Michail Piotrovskij påstår att han får fler frågor om katterna än om museets konstkatter. Under det årliga firandet av Eremitagekatternas dag får barnen möjlighet att besöka en särskild utställning av konst med kattmotiv ur Eremitagets samlingar och därefter gå ner i källaren för att träffa verklighetens katter – ett fantastiskt sätt att locka barn till ett av världens största och finaste konstmuseer. I år firas Eremitagekatternas dag till och med dubbelt, den 22 och 23 maj.

Sällskapsdjuren i blockadens, hungerns och bombningarnas Leningrad är en annan historia. Ett bevarat fotografi från ett skyddsrum där en hund och en katt fått komma med visar stadens utsatthet under kriget.

Det berättas att alla husdjur dog av svält eller >>

”

Katterna har nu blivit en viktig del av Eremitagets identitet, de tillhör museets personal och är en del av vaktstyrkan.

åts upp av den svältande befolkningen och hur bristen på katter ledde till rått- och musinvasion i staden. När det blev möjligt skickade man efter en ny kontingent katter både för staden och för Eremitaget.

Det finns också demoniska katter i Ryssland som mera liknar våra häxledsagare. I nationalpoeten Aleksandr Pusjkins poem ”Ruslan och Ljudmila” uppträder en katt som både kan trollo och berätta sagor. Alla ryssar kan det utantill, alla fall början, då katten introduceras.

En mycket tidig rysk avbildning av en katt är en gravyr föreställande tsar Aleksej Michajlovitjs katt avporträtterad av den böhmiske konstnären Václav Hollar 1663. Aleksej Michajlovitj var far till Peter den store. Gravynen tillkom nog för att visa att tsarens makt till och med överfördes till hans katt, som visas av dess utseende och av att bilden är så påkostad. Den skulle ingå i ett stort planschverk om Ryssland, som på detta sätt kunde exotiseras och demoniseras. Katten ser ju onekligen både lömsk och mäktigt ut.

Redan på 1700-talet och under hela 1800-talet

Tröst i skyddsrummet under andra världskriget.

spreds ett folkligt träsnitt, ”Kattbegravningen”, som föreställer en död katt som förs till den sista vilan i en procession av möss. Pusjkin nämner träsnittet i sin kortroman *Kaptenens dotter*. Det är ett sorgetåg som framställs som en karneval med möss som spelar trumpet, serverar piroger, bär på en öltunna. För varje mus finns en textrad om dess roll i liktåget. I en av texterna på träsnittet heter det att katten har dött på ”grå torsdagen den sjättefemte”. ”Grå” är en smält hädisk hänvisning till ”den rena torsdagen”, som är ett ryskt namn på skärtorsdagen, och ”ljusa torsdagen”, som är torsdagen i påskveckan. Det ger en infernalisk tolkning av detta folkliga ryska träsnitt. Tiden är ur led och det tycks inte gå att vrida den rätt igen.

Bilden är egendomlig och flera forskare har framkastat teorin att den är en nidbild av Peter den stores begravning 1725. Peter den store hade inte skägg utan mustasch och den skulle motsvaras av kattens morrhår. Den visar de enkla ryssarnas förhållande till makten.

Flera andra forskare har ställt sig skeptiska till en sådan tolkning, men ett indicium för att

den skulle vara riktig ger ett annat folkligt träsnitt: ”Katten från Kazan”. De två katterna liknar varandra och denna andra katt kan mera entydigt sägas syfta på Peter den store. Den har på träsnittet den ståtliga titeln: ”Katten från Kazan, med förnuft från Astrachan och med klokhet från Sibirien”.

Identifikationen mellan katt och tsar framgår av att katten visar sig härska över samma geografiska områden som ingår i kejsartiteln: Kazan, Astrachan och Sibirien. Tilläggen ”med förnuft” och ”med klokhet” är däremot träsnidarens påfund. Under första världskriget avbildades den tyske kejsaren Wilhelm i den ryska propagandan som en katt av samma slag som den kazanska.

Och om vi går tillbaka till kattbegravningen, skulle alltså kejsaren representeras av den döda katten och mössen är småfolket som för en ojämn kamp mot kejsarmakten men som kan glädja sig åt det ögonblick då kejsaren är död. En bevarad anonym teckning som verkligen avbildar Peter den stores begravningsfölje visar slående likheter med musprocessionen.

Katten har också en plats i den ryska och sovjetiska politiken. Lenin hade katt, det finns fotografier bevarade med den sovjetiske ledaren med en katt i famnen. I samband med splittringen mellan mensjeviker och bolsjeviker inom det ryska socialdemokratiska partiet 1904 avbildades Lenin i en serie karikatyrer som en död katt som mensjevikerna triumferar över, med allusion på Aisopos fabel om katten som låtsas vara död men som inte lurar de försiktiga mössen. Den ryske poeten Vasilij Zjukovskij skrev på 1800-talet en saga som vänder på Aisopos: mössen överlistas av katten. I den politiska serien används denna saga. Katten, alltså Lenin, lurar sina motståndare, mensjevikerna, och tar hem spelet. I serien påminns man också om den ryska kattbegravningen och dess makttema.

En katt av helt annat slag, eller kanske av samma, möter oss i Michail Bulgakovs roman *Mästaren och Margarita*. Där ingår han bland djävulens, Wolands, medhjälpare, som dyker upp vid biskopsdammarna i Moskva. Katten, som heter Behemot, har tagit den roll som pudeln har i Goethes *Faust*. Han ställer till förtret, utövar våld och skrämmar sina offer. Han är en katt stor som en människa med halvt kattlika och halvt mänskliga egenskaper som saknar alla drag av gosighet. Han kan tala, kräver att man niar honom, försöker åka spårvagn. Behemot har rollen som hämnare mot det sovjetiska systemet och mot alla som utnyttjar detta system. Han är en otäck gestalt.

När säkerhetspoliserna stormar in i den lägenhet som Woland och hans svit ockuperat är bara katten på plats. Alla försök att fånga in den eller döda den med ett pistolskott är förgäves. Här, liksom i övrigt i romanen, kämpar de demoniska krafterna mot auktoriteterna, men de är också grymma mot alla som av feghet eller för vinnings skull samarbetar med regimen, en den tidiga Stalintidens Nemesis. Behemot får

Del av Eremitagets identitet.

FOTO: ALAMY

samtidigt representera det enkla folket genom att använda ett primuskök, det enklaste sättet att koka mat i Sovjetunionen, då man i städerna ofta bodde i kollektivlägenheter utan kök. Han sätter eld på hela lägenheten med hjälp av detta primuskök och hävdar sin immunitet som heligt djur. Ingen var ju okränkbar utom Stalin

själv i det samhälle som skildras, och han lär ha hatat katter.

I nom den sovjetiska socialistisk-realistiska konsten dyker katten upp i Aleksandr Laktionovs målning, *Den nya lägenheten* från 1952. Den visar hur en sovjetisk familj flyttar in

”

Katten, som heter Behemot, har tagit den roll som pudeln har i Goethes *Faust*. Han ställer till förtret, utövar våld och skrämmer sina offer.

i en ny lägenhet. Familjen består av en mor och tre barn, de har just anlänt och bland flyttsaker finns böcker och en radio, ett fotografi av Stalin att sätta upp på väggen, en propagandaaffisch, men också en fikus och en katt. De två sistnämnda ledde till att konstnären kritiserades för småborgerlig ideologi. Enligt gammal rysk folktro ska katten gå in först vid en flytt till ett nytt ställe, här ser det ut som om Stalin kommit först och katten först på fjärde plats.

Sällskapsdjurens rehabilitering i Sovjetunionen började nog ändå vid denna tid, den period som fram till 1953 brukar kallas senstalinismen. Trots allt visar Laktionovs målning detta. Katten är på väg in men är knappt synbar för åskådaren. Idag finns målningen på konstmuseet i Donetsk, alltså i en av de två separatistrepublikerna under ryskt inflytande.

I Jurij Kugatjs målning *På lördag*, från slutet på tövädret, 1964, framträder katten som trivselskapande element och den förefaller nu vara helt godkänd. Här skildras en familj på landet bestående av enbart kvinnor som gör sig fina för att fira helg och där har katten sin rättmätiga plats i stugan och kommer i förgrunden.

Katterna har idag fått en roll i konflikten mellan Ukraina och Ryssland. Ukrainska och ryska är två närliggande östslaviska språk, men det är två språk som också i mycket skiljer sig från varandra. En sådan för alla märkbar skillnad är att i många ord, där ukrainskan har ett i-ljud med föregående palataliserad (mjuk) konsonant, har motsvarande ryska ord ett o-ljud med icke-palataliserad (hård) konsonant.

Vad språkhistorikerna lär oss är att en kort vokal har utvecklats på två olika sätt i de båda språken och då framförallt i slutet stavelse, alltså i stavelser som slutar på konsonant. *Kot* är det ryska ordet för katt, medan det heter *kit* på ukrainska. Därför har ordet på olika sätt använts som markör för det ryska respektive det ukrainska. På Krim eller hos separatisterna i östra Ukraina kan katten tacka soldaten med "Tack att jag inte mera är en *kit*" i ett på nätet mycket spritt mem. Det är inte så lätt att förstå om det

är tänkt som ironi eller som en separatistisk suck av lättnad.

Skillnaden mellan det ryska *kot* och det ukrainska *kit* finns sedan länge som en språklig anekdot, som redan Michail Bulgakov appellerar till i romanen *Vita gardet*. Nu har katten blivit språk- och geopolitik. 2016 förvandlades memet till monument. I Krims huvudstad Simferopol invigdes en staty med en soldat och en katt och dessutom en flicka med blombukett till minne av den ryska annekteringen av Krim

Rysk ikon.

FOTO: ALAMY

2014. Texten från memet saknas dock. Skulptören var Salavat Sjtjerbakov, som också gjort statyn över storfurst Vladimir i Moskva.

2019 gjorde konstnären Valerij Pachomov en installation i centrum av Krims andra stora stad Sevastopol med en skulptur föreställande en maskerad och karikerad soldat och en katt, med samma text som i memet och samma möjlighet till dubbeltolkning. Den står inte kvar.

Katterna blir lika politiska i ett annat mycket populärt och nu till slut lite uttjat mem på temat gumman och katten. Här står katten i genitiv och då är ordformerna i de båda språken identiska, men det försonar inte. Det första av dem har redan blivit klassiskt och spänningen i bilderna beror just på att man hela tiden skönjer en politisk kraft i ordet katt. Det föreställer en gumma (vi skulle säga ren rysk gumma) som med katten i famnen utbrister på ukrainska: "När jag fick höra att mitt barnbarn röstar på Regionernas parti skrev jag över stugan på katten." "Regionernas parti" önskar en närmare knytning till Ryssland. Ett belarusiskt mem uttrycker tvekan inför meningsfullheten av att rösta i allmänna val i Belarus. Memet har texten på belarusiska: "När jag fick veta att min sonson gått och röstat skrev jag över stugan på katten." Katten är genom stavningen med ett a och inte ett o i genitiv markerat belarusisk.

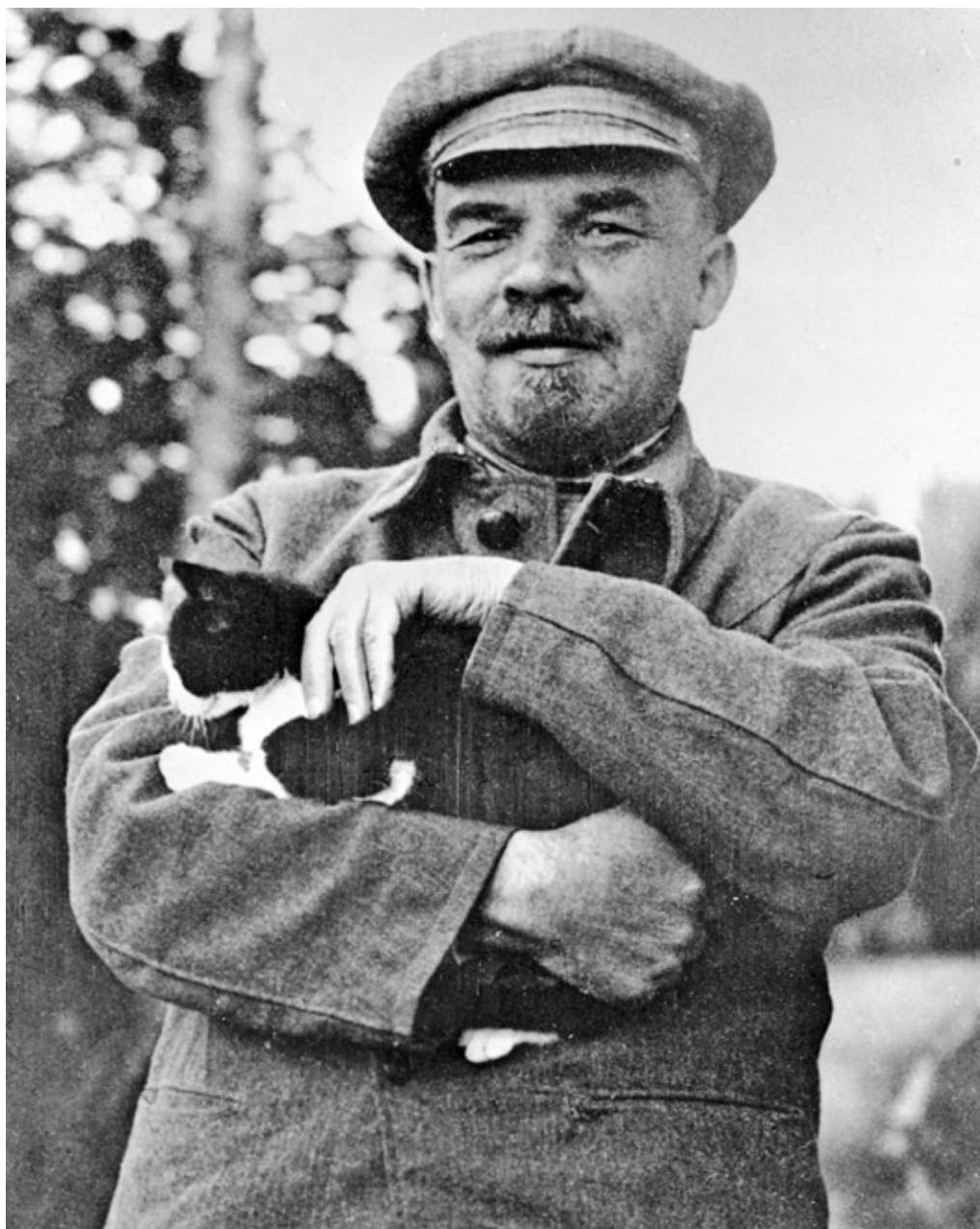
Katten finns domesticerad i nästan alla delar av världen; den är vad zoologerna kallar en kosmopolitisk djurart. Den fanns i det antika Grekland och Rom, och i det gamla Egypten ansågs katter vara heliga. Mössens kamp mot katten finns som tema både i bysantinsk och persisk litteratur. Temat kallas inom vetenskapen *katomyomachia*. Det kan vara den vägen som katten smugit sig in

Kattbegravningen.

FOTO: AMAZON

Lenin hade katt.

FOTO: ALAMY

”

Kot är det ryska ordet för katt, medan det heter *kit* på ukrainska. Därför har ordet på olika sätt använts som markör för det ryska respektive det ukrainska.

i den ryska kulturen. Aisopos kattfabler började på 1600-talet översättas i Ryssland, men den linjen tycks inte de ryska katterna ha följt med undantag av Lenin. Fast tvärtom: Lenin besegrar mössen.

De tycks också vara flerkonfessionella. Den muslimska traditionen hyser stor aktning för katten. Den har tillträdde till moskén och det berättas att Muhammed klippte av en del av sin mantel för att inte väcka en katt som hade lagt sig för att sova på den.

I Istanbul möts två religioners positiva syn på katter, och Istanbul har blivit något av katternas kosmopolitiska huvudstad. Stadens invånare tar hand om och matar katterna som springer fritt och finns överallt i stadslivet. Det har vi kunnat bevittna i Ceyda Toruns hyllade dokumentärfilm *Katterna* från 2016.

I den grekisktalande ortodoxa världen finns några särskilda kattcentra: den grekiska ön Santorini (som har sin motsvarighet i flera japanska kattöar) liksom Nikolaus-kattklostret på Cypern, men överhuvudtaget är synen på katten mycket välvillig. Den springer fritt. På den grekiska munkhalvön Athos får till och med honkatter vistas. Annars är alla varelser av kvinnokön förbjudna där. Katterna kallas de små noviserna och håller samma fastor som munkarna, i alla fall vad gäller maten som de får i sina skålar.

Katten passar perfekt in i den ryska kulturhistorien. Den stämmer på alla sätt in som exempel på de ryska semiotikernas analys av ryskt tänkande som dualt, alltså svart eller vitt. Katten finns som demon eller nästan gudomlig varelse men är ändå bortom all semiotik, som ett av de gosgaste djur man kan tänka sig, men ändå farlig. ❀

*Libanons redan djupa kris har förvärrats.
Risken är betydande att ännu en stat i
Mellanöstern bryter samman.*

”

Man måste ha klart för sig att i stort sett alla val i Mellanöstern och Nordafrika sedan den arabiska våren lett till att islamistiskt orienterade partier av olika kulörer kommit till makten.

På väg mot kollaps

Av Ingvar von Malmborg

När Libanon försattes i en total lockdown i januari fördjupades en nationell kris. Den har varat i flera år men blev akut när en väldig explosion i Beirut's hamn i somras gjorde 330 000 människor hemlösa. Nu innebär coronarestriktionerna att inte heller medelklassen har möjlighet att försörja sig – detta i ett land där drygt hälften av invånarna redan lever under fattigdomsgränsen.

Farliga ingredienser i en nation som länge befunnit sig i nedförsbacke. Oppositionella har argumenterat för att slutet kommit för Libanons författning, tillkommen under det franska mandatet för Libanon och Syrien som upplöstes 1946. Författningen syftar till en maktindelning mellan de kristna, omkring 40 procent av befolkningen, och de sunni- och shiamuslimska grupperna.

Samhällskontraktet håller idag bara bristfälligt ihop Libanon. För alla som företräder och förespråkar demokrati är fria val med icke-sekteristiska politiska partier därför ett framtida mål, liksom att komma till rätta med maktmissbruket och korruptionen. Men förutsättningarna och tajningen för en förändrad maktbalans är just nu osedvanligt dåliga.

MAN MÅSTE HA KLART för sig att i stort sett alla val i Mellanöstern och Nordafrika sedan den arabiska våren lett till att islamistiskt orienterade partier av olika kulörer kommit till makten. Det gäller även Tunisien, som haft den bästa utvecklingen och där det finns en reell yttrandefrihet, men som också har bidragit med en oproportionerligt stor mängd IS-krigare.

De senaste hundra åren har varje uppror, statskupp, krig, inbördeskrig och världskrig i området lett till ständigt nya katastrofer för den kristna befolkningen. Det traditionella sättet för en minoritet att överleva och få skydd i denna våldsbenägna region har varit att göra pragmatiska uppgörelser med makthavarna – med olika motprestationer. Systemet går mycket långt tillbaka.

De humanitära katastroferna har inträffat när de halvhemliga överenskommelserna upphävts, som under och efter de båda världskrigen. Det är de historiska slutsatser vi kan dra av de blodiga kriserna i Irak, Egypten och Syrien: när maktbalansen skiftar drabbas minoriteterna hårt. Detta kan hända även i Libanon – om det inte förhindras.

DEN USA-LEDDA INMARSCHEN i Irak 2003 upplöste den kalla fred de kristna haft med Saddam Hussein och Bathpartiet. Visserligen införde Saddam Hussein tvångsåtgärder, kristna grupper tvingades byta namn och drabbades av etniska förföljelser, men totalt sett var de bra utbildade och han insåg deras potential. De kunde därför fungera utan avgörande problem – mot att de inte blandade sig i landets politik.

Med okupationen följde en samhällsupplösning. Redan 2010 hade omkring hälften av de 1,6 miljoner kristna flytt utomlands och hundratusentals flytt inom landet. Processen accelererade med IS. Vatikanen har uttryckt oro för att inga kristna i framtiden kommer att kunna leva i Irak.

Efter andra världskriget konfiskerade den nationalistiske president Nasser i Egypten en stor mängd egendom. Senare fick alla egyptiska medborgare tillbaka

Beiruts hamn den 4 augusti 2020.

FOTO: MOHAMED AZAKIR / TT

tinier och irakier. Idag är kyrkorna skadade eller totalförstörda och enligt obekräftade uppgifter återstår bara 6 000 kristna, främst äldre kvinnor.

LIBANON ÄR DEN ENDA nation i Mellanöstern där minoriteternas rättigheter garanteras genom konstitutionen. Här finns inga fristående, övergripande, idébundna politiska organisationer som kan ta över arbetet i parlamentet och regeringen, förutom Hizbollah, tungt beväpnat av Iran. Och i detta komplexa samhälle, ännu delvis styrt av klaner, finns uppenbara svårigheter med att upprätta fungerande moderna institutioner.

Alla erfarenheter visar att förändringar i området måste ske sakta, vara väl förberedda, väl kommunicerade och långsiktiga. Om nuvarande grundlagar i Libanon upphävs för att de anses ha överlevt sig själva skulle den kristna minoritetens skydd helt försvinna, vilket snabbt kan leda till en nedåtgående spiral.

Israels premiärminister Benjamin Netanyahu har i vinter förhandlat med de saudiska makthavarna. Risken finns att även maroniterna, för att försvara sig, vänder sig till furstefamiljen i Riyad. Sådana militärpolitiska förändringar ökar spänningarna och kan leda till nya väpnade konflikter med stora flyktingströmmar.

ETT FÖRSLAG TILL LÖSNING har varit att skapa en nationell enhet mellan Syrien och lilla Libanon, mindre än Uppland men med fem miljoner invånare. Men Syriens 30 år långa inblandning i Libanons inre affärer har inte varit populär bland libaneserna. Därtill är krigstillståndet inte avslutat och Assadregimens framtid känns oklar. I Libanon finns 1,5 miljoner syrisk flyktingar (enligt UNCHR) som inte kan återvända hem, en oerhörd påfrestning, och under de förutsättningarna är en nationell sammanlagning inget alternativ.

Istället måste man tänka globalt. Ingen har ett intresse av att ännu en stat i Mellanöstern kollapsar, vilket öppnar för en stor hjälpinsats med EU som aktiv part. President Joe Biden ska snart börja förhandla med Iran, men Libanonhjälpens bör få lika hög prioritet och kanske kan de två kopplas ihop. Detta är också rätt tillfälle för president Vladimir Putin att av sina allierade i Damaskus utverka en generell amnesti för alla syrisk flyktingar, så att de kan återvända hem.

Det är bråttom.

Ingvar von Malmborg
journalist och författare.

vad som tagits ifrån dem – utom de kristna, cirka tio procent av befolkningen. Koptiska kyrkans representanter gjorde då upp med makten i Kairo.

RESULTATET BLEV att de kunnat leva i en förgylld bur. De har egna skolor och familjerättsliga domstolar på kristen grund. Men religionen skrivs in redan i födelsebeviset och de får inte kräva representation inom polis, militär, statsförvaltning eller i det politiska livet.

Egyptiern Boutros Boutros-Ghali blev generalsekreterare för FN, men i sitt hemland fick han bara kallas vice utrikesminister – kristna fick inte vara ministrar. När en ung man under den arabiska våren ställde upp på en politisk lista som kristen blev den koptiske ärkebiskopen rasande. De hade ju lovat att låta bli. Protesterna på Tahrir-torget i Kairo, med alla löften och förhoppningar, släppte även loss destruktiva krafter. Kristna utsattes för elakartade pogromer med förstörd egendom, gatustrider och bomber i kyrkor och katedraler.

Kristendomen har djupa rötter i området. Enligt traditionen skapades det första samfundet i Alexandria av evangelisten Markus omkring år 40 och kyrkorna i Irak ska ha bildats av andra lärjungar till Jesus. I centrala Damaskus finns rester av Paulus hem kvar.

Även om man ibland ifrågasatt de kristnas faktiska makt i Syrien har de deltagit

fullt ut i samhällslivet, i alla sammanhang. Parlamentet utsåg 2017 en kristen talman, en omöjlighet i många andra länder i regionen. Ändå är äktenskap över religionsgränserna mycket ovanliga och de kristna har egna civilrättsliga domstolar. Återigen handlar det om maktförhållanden: de har varit nödvändiga som allierade.

SYRISKA KRISTNA har i väst, med viss rätt, kritiserats för att vara politiskt passiva eller stödjande regimen. Men utifrån deras kollektiva erfarenhet har den befintliga makten erbjudit större utrymme och möjligheter än rebellerna. Det har funnits en djup rädsla för att bli måltavlor, som i Irak – inte från majoritetsbefolkningen i städerna utan från ytterlighetsgrupperna, som ibland haft sympatisörer på landsbygden.

Upproret i Syrien började med legitima protester för att etablera demokrati men övergick i ett destruktivt proxykrig, fjärrstyrt av ärkefienderna Iran och Saudiarabien och med IS som aktiv deltagare. Religiöst konservativa krafter i regionen misstänks ha öst in mängder av vapen i de extremistiska syrisk rebellgrupperna. Och vilka var deras slutmål? Ökad demokrati och religionsfrihet – eller motsatsen?

Aleppo, Syriens industriella centrum, hade Mellanösterns största kristna befolkning. Under första världskriget flydde många armenier hit och på senare år har staden tagit emot kristna pales-

TEMA

AKADEMISK MONOKULTUR

Den brittiska regeringen har nyligen tagit initiativ för att skydda idémässig mångfald och yttrandefrihet vid universiteten. Axess har bett professor Matthew Goodwin beskriva förslagen och förklara varför de läggs. Sex svenska akademiker kommenterar.

Att tänka fritt är fel

Lärare och studenter med avvikande åsikter utsätts för hot och utfrysning på brittiska universitet. Regeringen vill lagstifta för att skydda den akademiska friheten.

Av Matthew Goodwin

Storbritanniens universitet brister grundligt i att skydda den intellektuella friheten för akademiska lärare och studenter som hyser andra åsikter än de gångbara, till exempel konservativa som stöder brexit, forskare med "genuskritiska" uppfattningar och som ifrågasätter transdoktrinen eller historiker som förordar en nyanserad inställning till vår nationella historia, bland annat till arvet efter det brittiska imperiet.

Det är anledningen till att Boris Johnson och den konservativa regeringen nyligen presenterat förslag till åtgärder som slår vakt om den akademiska friheten. Politiker i Kanada, Frankrike och USA är inne på samma linje, och jag hoppas att detta blir ett första steg i en global offensiv mot illiberalism, utfrysningskultur (*cancel culture*) och politisk korrekthet vid våra universitet.

För att förstå hur vi har hamnat i denna situation måste vi vrida klockan tillbaka. På senare år, och efter hand som frågor om kultur och identitet har blivit lika viktiga i de västerländska demokratierna som de traditionella om ekonomi, har allt fler universitetslärare och även studenter marginaliserats, hotats, utestängts från olika arrangemang eller helt enkelt tvingats bort på grund av sina avvikande åsikter.

Bland dem återfinns professor Kathleen Stock, en genuskritisk feminist som efter att ha hävdat att man inte genom självdeklaration ska få bestämma sitt biologiska kön fått ett brev, undertecknat av mer än 600 akademiska lärare där hennes namn knyts till "transfobisk skrämselfpropaganda". Och den kanadensiske professorn Jordan Peterson, vars inbjudan att forska vid universitetet i Cambridge plötsligt och utan förvarning drogs tillbaka. Samt den lovande unge forskaren Noah Carl, som möttes av studentprotester efter att ha bevisat en konferens om intelligens och genetik och själv forskar på dessa områden. Andra som är verk samma till exempel vid Oxford, Birkbeck, Exeter och Glasgow har utsatts för studentprotester eller inte tillåtits föredra forskningsrapporter eller delta i konferenser därför att de anses ha kränkt de "heliga trossatserna" i genus-, ras- och hbtq-frågor. Några, däribland Selina Todd som ifrågasätter genusforskningen, har till och med måst ha säkerhetsvakter på sina föreläsningar. Enligt mina beräkningar har det förekommit minst 24 tillfällen där universitetslärare offentligt har skildrat hur de trakasserats efter att ha gått emot det etablerade grupptänkandet.

Det kan vara frestande att avfärda allt detta som isolerade händelser som har fått orimliga proportioner för att ge bränsle åt ett "kulturkrig". Färsk forskning visar emellertid att problemet är mer utbreddt än man tror.

Enligt en nyligen publicerad rapport från tankesmedjan Civitas har kontroverser om yttrandefrihet utspelat sig på 93 av 137 universitet. På mer än hälften har man bedrivit en utfrysningskultur där lärarkår eller studenter använt öppna brev eller namninsamlingar för att inskränka lärares eller gästföreläsares åsiktsfrihet, och på mer än hälften har "transfobiska" incidenter utspelat sig som lett till att lärare och studenter krävt att få censurera uttalanden (vanligen av genuskritiska forskare). Under Black Lives Matter-protesterna 2020 avslöjade Free Speech Union in Britain, som nyligen bildats till försvar för dessa röster, att tio universitetslärare i veckan begärde hjälp därifrån.

En annan färsk rapport från tankesmedjan Policy Exchange, som den brittiska regeringen hänvisar till i sina förslag, konstaterar att var tredje lärare på akademisk nivå som själv säger sig stå till höger aktar sig för att framföra sin mening i sin undervisning eller forskning, och är mer än dubbelt så benägen till försiktighet som sina kolleger på vänsterkanten. Rapporten fann också att 40 procent av de universitetslärare som stöder brexit offentligt eller privat avstår från att ventilera sina åsikter av "rädsla för att karriären ska äventyras".

Mycket av detta beror på att våra lärosäten löper risk att bli "monokulturer" som lutar så tungt åt ett visst ideologiskt håll att de förkväver yttrandefriheten, undergräver den intellektuella mångfalden, stoppar forskningen på kontroversiella områden och eroderar lärarnas möjligheter att utveckla det balanserade, kritiska tänkande hos sina studenter som våra polariserade samhällen är i så desperat behov av.

I Storbritannien visar en underökning att nästan nio av tio universitetslärare röstar på socialliberala eller vänstersinnade partier, som Labour, De gröna, Liberaldemokraterna eller Skotska nationella partiet. Om enbart denna kategori hade haft rösträtt skulle Labours vänsterradikale ledare Jeremy Corbyn ha segrat med överväldigande majoritet i senaste valet.

Sådana uppgifter röjer den klyfta som skiljer dem som arbetar >>

AKADEMISK MONOKULTUR

All Souls College, Oxford.

FOTO: ADAM BURTON / ALAMY

vid universitet och undervisar nästa generations ledare och tänkare från dem som rör sig "ute" i samhället i stort. Detta skadar den högre utbildningen och gör det svårare att exponera studenterna för de många skiftande uppfattningar som de möter när de väl kommer ut i den verkliga världen.

Denna ideologiska ekokammare har också andra skadliga konsekvenser. Forskningen visar att den kan skapa "avkylande effekter" där akademiska lärare som hyser andra åsikter än de godkända blir utstötta i universitetsmiljön, möter hinder när de söker högre tjänster eller forskningsanslag och har svårt att få sina forskningsrön publicerade. Rapporten från Policy Exchange fann att 86 procent av samhällsvetarna gärna skulle ha en EU-vänlig väljare som bordsgranne, men siffran sjunker till 54 procent för en brexitanhängare och till bara 37 procent för någon som tycker att transkvinnor inte bör släppas in i ett skyddat boende för kvinnor. Genuskritiska forskare kan få känna av mycket mer diskriminering vid universiteten än konservativa.

Detta antyder att de incidenter som vi känner till – föreläsningar som ställs in, gästföreläsare som bokas av, olik-tänkande som säger ifrån offentligt – bara är toppen på ett mycket stort isberg. Det består av alla dem som aldrig blir inbjudna överhuvudtaget, föreläsningarna och debatterna som aldrig blir av, idéerna som aldrig diskuteras, av dem som inte får någon tjänst, doktoranderna som inte får anslag, lärarna som inte blir beförade. De flesta vill inte säga vad de tycker därför att de naturligt nog befärrar att det skulle skada deras chanser att gå vidare i karriären. Och de flesta reagerar helt mänskligt: de vill inte vakna varje dag till en tillvaro där andra vänder dem ryggen.

De flesta av de illiberala åtgärder som vidtas, till exempel förbud mot vissa ord, obligatorisk kvotering av kurslitteratur, krav på att platsansökningar ska visa att den sökande är för mångfald

Selina Todd: säkerhetsvakt på sina föreläsningar.

FOTO: SHUTTERSTOCK

*"Några, däribland
Selina Todd
som ifrågasätter
genusforskningen, har
till och med måst ha
säkerhetsvakter på
sina föreläsningar."*

och antirasist, underkastas aldrig omröstning. Sådant hanteras av en liten kommitté som i regel består av "sanna troende". När allt kommer omkring är det alltså aktivisterna som bestämmer vem som ska få en viss tjänst och pressar på i diskussionerna om vem som ska få eller inte få gästföreläsa, och de är de första som går ut och organiserar studentprotester eller "öppna brev" för att tysta olik-tänkande. Universitetens chefer och administratörer vill inte trotsa dem därför att vi har skapat lärosäten där "studenten" har blivit "kunden", och det allt överskuggande syftet är att kunderna ska bli nöjda. Sökandet efter sanning och den fria forskningen förs åt sidan medan de progressiva inskräper sin moraliska överlägsenhet över alla andra i sin spaning efter mål för nästa korståg.

Läget är nu så allvarligt att bloggen GC Academia Networks nyligen har lanserats, där akademiker som oroar sig för den pågående eroderingen av kvinnors könsbaserade rättigheter kan protestera mot vad de kallar en "icke debatt-kultur" vid universiteten.

"Jag har blivit utfrysad av kolleger vid mitt eget universitet", skriver en person på GC Academia Networks blogg. En annan: "Jag vågar inte uttrycka mina åsikter öppet, jag censurerar mig själv och befinner mig ständigt i ett tillstånd av paranoia." Studenter använder också bloggen för att säga sin mening: "Det känns inte som om jag är på ett universitet där man kan utbyta och dis-

kutera idéer och tala igenom problem."

Det är därför som en "arbetsgrupp" där några av Storbritanniens främsta akademiker nu i tre år har träffats i hemlighet för att organisera motstånd mot intoleransen vid våra universitet. Jag är en av dem.

Frågan ligger mig varmt om hjärtat eftersom även jag har fått känna av läget fullt ut. Jag har vistats i den akademiska världen sedan början av 2000-talet och är nu professor. Idag delar jag in min yrkesbana i "fb" (före brexit) och "eb" (efter brexit). Före brexit älskade jag mitt arbete, umgicks med kolleger och såg fram emot ett liv vid några av världens bästa universitet. Efter brexit har jag tappat all lust för mitt arbete, undviker aktivt mina kolleger och ser an framtiden med djupt obehag.

Till skillnad från cirka 90 procent av mina kolleger begick jag dödssynden att säga offentligt att vi borde respektera brexitomröstningen och genomföra resultatet. Jag var aldrig brexitör. Jag har aldrig varit medlem av något politiskt parti eller någon samhällsrörelse och inte heller engagerat mig i någon folkomröstningskampanj. Jag uppmanade aldrig någon att rösta för brexit och skrev inte heller offentligt om varför det kunde vara en god idé. Jag tyckte bara att det fanns legitima och förnuftiga skäl för att rösta för en omorientering och att vi borde kunna lyssna och reagera på dem. Men enbart att säga det räckte för att jag skulle bli utstött.

Under åren sedan dess har jag stått inför vad jag vill beskriva som en ihållande, lågintensiv ström av trakasserier och hot. En professor från ett elituniversitet sade rent ut att en inbjudan till en workshop dragits tillbaka på grund av min inställning till brexit. När jag ansökte om ett prestigefyllt forskningsanslag och var en av de få som sällats fram på listan, blev jag ombedd av en kommittémedlem att utförligt redogöra för mina privata politiska åsikter.

AKADEMISK MONOKULTUR

Kathleen Stock: fick 600 kolleger emot sig.

FOTO: ANDREW CROWLEY/TELEGRAPH MEDIA GROUP LIMITED 2021

TEMA

Utbildade i monokultur?

FOTO:ISTOCK

AKADEMISK MONOKULTUR

Andra öste ut förolämpningar på sociala medier och åter andra (professorer) kokade ihop en tweet där jag framstod som anhängare av Donald Trump (vilket jag inte var).

Allt detta ingår i det "karaktärsmord" som sker när man ifrågasätter en "helig trossats", till exempel medlemskap i EU. Man kunde inte avskeda mig men angrep det enda som fanns att påverka: mitt anseende. Ett hoppingivande tecken är ändå att många andra akademiska lärare har skrivit direkt till mig och berättat om sina egna upplevelser, eller bara uttryckt sitt stöd. Och det var detta som blev fröet till arbetsgruppen och en detaljerad plan att stödja det konservativa partiets löfte i valet 2019 att försvara den akademiska friheten.

Vi lade fram flera förslag, alla avsedda att garantera lika villkor och ge oliktankande en metod för att värja sig mot hot och avsked. Vi ville ha en fristående "förkämpe för den akademiska friheten" baserad utanför universiteten med uppgift att följa deras agerande. Många av oss kände obehag inför att ropa på staten, men vi hade alla dragit slutsatsen att universiteten inte förmådde rätta till situationen av egen kraft.

Vi hävdade att denne förkämpe för den akademiska friheten måste ha befogenhet att hålla räfst och rättarting när akademiska lärare avskedas eller degraderas och bötfälla studentkårer som inte ser till att deras medlemmar och gästföreläsare garanteras sin lagstadgade yttrandefrihet. Det finns en ny lagparagraf som ger enskilda personer rätt att begära kompensation i domstol om de lider förlust till följd av att deras yttrandefrihet har kränkts, till exempel om de blir avstängda, avskedade eller degraderade. Universitet och högskolor kommer också att åläggas i lag att *aktivt* främja yttrandefriheten. Sammantaget ger detta universitetslärare som till exempel vägrar att "avkolonisera" sin lista på kurslitteratur möjlighet att göra det utan risk för att avskedas eller degraderas. Vårt syfte är helt enkelt att se till att Storbritanniens lärosäten fortsätter att tillhöra världens bästa, där våra studenter exponeras för hela den ideologiska skalan och deras lärare inte bestraffas för att de ifrågasätter vad många anser vara en vänsterortodoxi inom själva de institutioner som har till uppgift att gå i spetsen för sanning och fri forskning.

Boris Johnsons och hans konservativa regerings nya policydokument om akademisk frihet har antagit de allra flesta av dessa förslag. Det sker mitt under en bredare nationell debatt om hot mot Storbritanniens nationella historia, identitet, kultur och levnadssätt och där många seriösa röster uttrycker sin oro över de trångsynta aktivisternas inflytande. Regeringen – som har en solid majoritet på 80 mandat i parlamentet – kommer att lägga fram ett lagförslag för omröstning längre fram i år.

Jag vill med kraft understryka att detta är ett viktigt ögonblick i den bredare kampen för yttrandefrihet och den allt starkare offensiven mot en frihetsfientlig mobb. Det är ett steg som vi alla bör applådera oavsett våra privata politiska åsikter. Det är inte början på ett "kulturkrig"; det kulturkriget startades långt tidigare av radikala progressiva som för många decennier sedan drev på för nya regler för vad man fick säga och inte säga ifråga om etnicitet,

Jordan Peterson: Cambridge drog tillbaka inbjudan.

FOTO: LARS PEHRSON/TT

genus och sexualitet. På 1960-talet började amerikanska akademiker varna för en "motkultur", ett allt starkare hot mot den klassiska liberalismen och rätten att framföra okonventionella åsikter. Det radikala progressiva inslaget har sedan dess fått allt större inflytande, något bland andra professor Jonathan Haidt har klarlagt. Det knyter an till en ny generation av mindre självständiga studenter, som ofta har vuxit upp i en skadlig miljö där curlingföräldrar noga övervakar deras utveckling och inte utsätter dem för "riskabla" åsikter, de sociala medierna breder ut sig alltmer och lärosätena blir ideologiskt mer homogena.

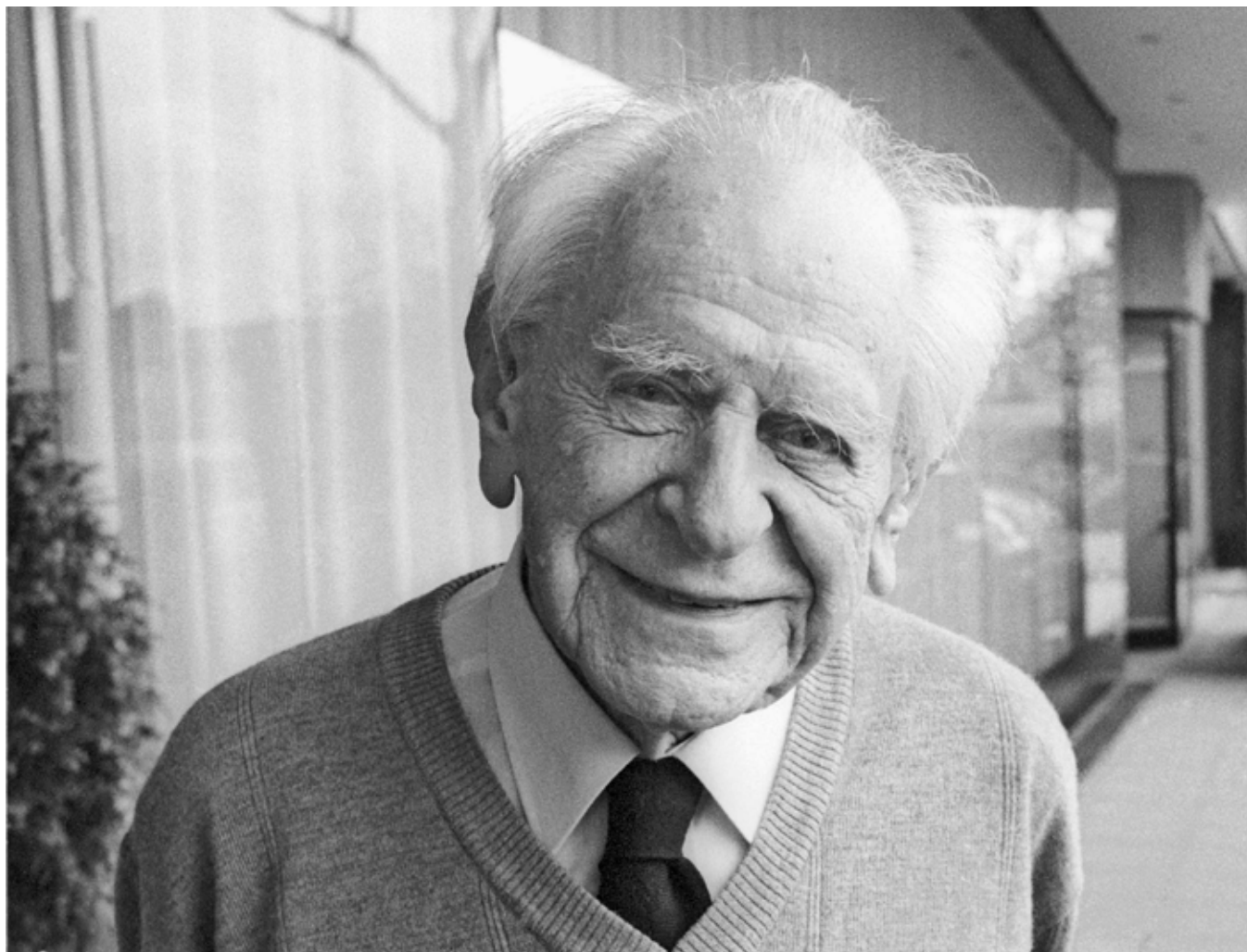
*Endast genom att se till
att det finns utrymme
för en verklig mångfald
av åsikter och att
alla idéer får läggas
fram, nagelfaras och
ifrågasättas kan vi
åtminstone börja att
skjuta pendeln tillbaka
mot förnuft, sanning
och fri forskning*

Som min medförfattare och kollega, professor Eric Kaufmann har sagt är en av vår tids viktigaste frågor huruvida yttrandefrihet förblir den dominerande faktorn i vårt samhälle även i framtiden eller beskärs när den strider mot "heliga trossatser" eller "emotionell trygghet". Att en månghundraårig brittisk tradition av individuell frihet och yttrandefrihet överlever kan inte tas för givet. Alltför ofta förlorar våra universitetsdirektörer, administratörer och akademiska lärare ur sikte varför dessa storartade institutioner överhuvudtaget finns till. Universitetens uppgift är inte att sätta sina studenter i emotionella trygghet i första rummet. De ska inte bygga ideologiska ekokamrar där studenternas lärare sluter leden mot personer

med åsikter som är i minoritet i universitetsmiljön men som står för det bredare samhällets majoritet. Inte heller ska de ta parti för en intolerant mobb mot sina egna lärare, studenter eller gästföreläsare. Endast genom att se till att det finns utrymme för en verklig mångfald av åsikter och att alla idéer får läggas fram, nagelfaras och ifrågasättas kan vi åtminstone börja att skjuta pendeln tillbaka mot förnuft, sanning och fri forskning. Räcker det? Vem vet? Men det är en början.

Matthew Goodwin är professor i statsvetenskap vid University of Kent.

Översättning: **Margareta Eklöf**

Frihetens försvarare: Karl Popper.

FOTO: ANNA WEI / ALAMY

Styrda och övervakade

Den svenska regeringen hävdar att den vill värna forskningens frihet.
Men politiken präglas av styrningstänkande.

Av Sten Widmalm

Sverige ligger idag i botten i en känd ranking av forskningsfrihet i OECD. Vi får dessutom allt fler fall där forskare anklagats för brott mot värdegrunder på ett sätt som strider mot yttrandefriheten, och där chefer, ledningsorgan, styrelser och rektorer vid universiteten inte stött och försvarat utsatta forskare. Matthew Goodwins beskrivning av läget i Storbritannien gäller problem som uppenbarligen är relevanta även i Sverige och som fått förödande konsekvenser

för forskningsfriheten. Frågan är hur man ska se på det botemedel som förespråkas. Bör även vi i Sverige försöka skydda den akademiska friheten med nya regler och granskande organ? Eller ligger vår regering redan ett steg före?

I inledningen till den senaste forskningspropositionen (2020/21:60) anges det tydligt att just forskningsfriheten måste få ett bättre skydd. Men menar regeringen vad den skriver? Läser man vidare bleknar intrycket av de inledande fraserna. Propositionen

nen präglas av ett styrningstänkande som kopplas till värderingar, politiska målsättningar och ekonomiska incitament. Än mer minskar trovärdigheten när man inser att inget i propositionen syftar till att rulla tillbaka de normativa styrinstrument som idag används för att detaljstyra och beskära just forskningsfriheten.

Till exempel anger regleringsbrevet för universitet och högskolor tydliga normativa kursriktningar. Ett exempel är jämställdhetsintegrationen. Den kopplas direkt till Regeringens skrivelse (2016/17:10) *Makt, mål och myndighet – feministisk politik för en jämställd framtid* och betonar intersektionell analys. Man kan tycka vad man vill om själva inriktningen, men det är ingen tvekan om att normstyrning avgör anslagstilldelning. Den svenska regeringens styrning av anslagstilldelning för forskning tillämpas idag så strikt att inte bara prioriterade forskningsteman anges. Det har gått så långt att nu anges även vilka teoretiska perspektiv som alltid ska tas med i vetenskapliga projekt.

För några år sedan formulerade Uppsala universitet en "Plan för jämställdhetsintegrering 2017–2019". En åtgärd var att ge direktiv till verksamhetsområdena för "att i största möjliga mån arbeta med jämställdhetsintegreringen ur ett intersektionellt perspektiv". Vidare angavs för undervisningen att "[a]vseende innehåll ska text och bild i kurslitteratur och annat utbildningsmaterial granskas ur ett genus- och normkritiskt perspektiv".

Men hård normstyrning innebär inte bara planerade beskärningar av friheter, den kan ge oförutsedda konsekvenser. Uppdraget att säkerställa att normer följs och att bevaka verksamheten gick till olika organ och chefer i organisationen, bland annat till Uppsala universitets likavillkorsspecialist. Det var likavillkorsspecialisten som var drivande i fallet där lektor Inga-Lill Aronsson 2019 anklagades för kränkande beteende då hon i undervisningssyfte, vid en paneldebatt om bland annat arkivsökningar, och som svar på en direkt fråga ställd av en student, uttalat ett av n-orden. Fyra studenter anmälde Aronsson för att hon nämnt n-ordet och inte hade rätt till det eftersom hon var "icke-rasifierad". Likavillkorsspecialisten och Aronssons chefer inledde en utredning. De förhörde henne i former som Aronsson beskriver som nedsättande och de klandrade henne. I efterföljande debatter fick likavillkorsspecialisten stöd för sitt agerande av andra anställda vid universitetet som arbetar med likavillkorsfrågor. När likavillkorsspecialisten intervjuades av Sveriges Radio hävdade han att det bara var rasister som tyckte det var bekymmersamt att Aronsson hade klandrats. Han förklarade därefter i intervjun att det däremot går bra att säga "hora" – i vart fall i radio. Därefter anordnades ett rektorsseminarium om vad som egentligen får sägas vid ett universitet. Där gjorde likavillkorsspecialisten ett spontant framträdande som inte behöver återberättas i detalj – men effekten blev att debatten avstannade.

Poängen med dessa exempel är till att börja med att visa att regeringens proposition har trovärdighetsproblem. Om den verkligen tar forskningsfriheten på allvar så måste den agera konsekvent över ett bredare fält av frågor. Det går inte att med ena handen försvara forskningsfriheten och med den andra reglera verksamheten så att den styr vad lärarna ska prata om ända ner på klassrumsnivå. Det är fel att fortsätta att reglera vilka teorier

forskare ska använda. Exempelen illustrerar att friheter blir lidande med striktare regler och förordningar i normfrågor.

Regeringens starka övertygelse om att jämställdheten ska värnas kommer till uttryck i jämställdhetsintegrationen. Intentionerna må vara goda, men när väl nya övervakande organ har inrättats måste de självfallet motivera och försvara sin existens och nödvändighet. Här uppstår risken att enskilda individer och grupper blir övernitiska. Och det finns även en påtaglig risk att olämpliga personer rekryteras till rollen som ett slags polis i organisationen.

Ytterligare en risk är att normpolitiken börjar gå i takt med intoleranta aktörer. Här öppnas dörren på glänt för dreven, mobbarna och de argaste aktivisterna som lyckas identifiera sig med just den "värdegrund" som för tillfället styr i organisationen. De som anmälde Aronsson kallades till möte med prefekten för hennes institution, men de dök aldrig upp. De visste hur situationen skulle hanteras för att knuffa den som de uppfattade som misslaglig över kanten utan att själva behöva ta några risker.

Sådana exempel, i kombination med insikten att våra politiker i själva verket inte menar vad de säger i sina lagförslag, gör att man blir minst sagt skeptisk inför lösningar som bygger på mer reglering och förordningar. Så vad kan då göras för att verka för mer forskningsfrihet och ett starkare försvar mot förnuftslösa angrepp?

PJ Anders Linders förslag om att svenska universitet borde anamma "The Chicago Statement" är ett lockande alternativ till hårdare styrning uppifrån. Dokumentet försvarar yttrande- och forskningsfriheten samt ett tolerant samtalsklimat, men det kräver att universitetsledningarna börjar tänka annorlunda. Det håller inte att bara "pudla" sig igenom infekterade strider och angrepp.

Ledningsorganen måste inse att deras främsta lojalitet bör vara att försvara vissa frihetliga principer som gör universitetet till en unik plats för bildning och kunskapssökande. Karl Popper hävdar att för att försvara demokratin måste vi inse att "[a]nsvaret för förbättringar vilar på oss själva. De demokratiska institutionerna kan inte reformera sig själva." Detsamma gäller den fria forskningen. Förändringen måste komma inifrån. Men kan forskare och lärare själva förväntas ta sitt ansvar?

Ett avgörande problem är att så få forskare och lärare värnar om hur universitetens och högskolornas frihet ska kunna bevaras. Bara en liten skara höjer idag sina röster mot strukturer, regler och förordningar som utformats av socialdemokrater, miljöpartister, liberaler och vänsterpartister. Det kan bero på att statsideologin sammanfaller med hur en betydande andel av akademikerna själva röstar. Men hur blir det vid ett regeringsskifte som till exempel innebär att Moderaterna och Kristdemokraterna bildar regering med uppbackning av Sverigedemokraterna? Hur ska de då resonera? Är det först då som akademien kommer att försvara idéer om frihet? Det tycks vara så att akademiker, trots all sin utbildning, inte förstår att friheten måste försvaras *principiellt* om den långsiktigt ska kunna få kraft och trovärdighet. Och det gäller oavsett vilken regering som råkar sitta vid makten. Är det så många i Sverige som verkligen vill ha ett universitet som försvarar och tar strid för forskningsfriheten?

Sten Widmalm är professor i statsvetenskap vid Uppsala universitet.

Ge inte efter

Universitetens själva idé är att tänka och yttra sig fritt.
Det är bedrövligt att de nu faller undan för påtryckningar
från högröstade minoriteter.

Av Svante Nordin

Att den brittiska regeringen har tagit initiativ till att skydda yttrandefriheten vid universiteten är välkommet och skulle behövas också för svensk del. Hotet mot yttrande- och tankefriheten vid universiteten kommer från två håll: från politiker och universitetsledning å ena sidan och från aktivistiska studentgrupper å den andra. Under senare år har trycket mot tankefriheten ökat från båda håll. Kraven på konformism hårdnar.

Det är fråga om två mycket olika hot. Men de samverkar. Från politiker och universitetsledningar handlar det om att universitet och högskolor har ett moraliskt-politiskt uppdrag, en viss värdegrund som man ska föra fram och utbreda och som inte oväntat visar sig sammanfalla med underlaget för regeringsbildningen.

Från studentaktivisternas sida handlar det om att man vill ha vetorätt mot allt som strider mot vissa grupperns politiska agenda. Åsikter som inte stämmer med dessa grupperns definition av

AKADEMISK MONOKULTUR

antirasism, postkolonialism, maktkritik, normkritik, genustänkande med mera måste bort från undervisning och kurslitteratur, annars anser de sig kränkta, diskriminerade och utsatta för minoritetsstress.

Universitetsledningarna visar ofta en benägenhet att falla undan för påtryckningar från högröstade minoriteter. Det gör deras tillvaro enklare, särskilt i de fall där de inte har någon klar uppfattning om vad akademisk frihet är. Ofta är de själva påverkade av den frihetsfientliga agitation som bedrivs.

Det gemensamma är att man kräver att universitet och högskolor ska vara trygga rum där ingenting som kan anses politiskt inkorrekt eller avvika från normen ska kunna föras fram – inga fakta, inga åsikter som faller utanför ramen. Vad som gör detta bedrägligt är att det bygger på en total missuppfattning av akademisk verksamhet. Det handlar inte bara om akademiska lärares fri- och rättigheter. Det handlar inte bara om de rättigheter som studenter utanför extremistgrupperna har att få lära sig något under sin utbildning. Det handlar om själva idén med ett universitet.

Vetenskaplig forskning kan bara bedrivas i en atmosfär av fri debatt. En fri debatt förutsätter att felaktiga åsikter får föras fram. I själva verket innebär debatt att vissa forskare hävdar att andra forskares uppfattningar är felaktiga: att forskare X hävdar att forskare Y:s uppfattningar är felaktiga, att forskare Y hävdar att forskare X:s uppfattning är felaktiga. Om dessutom både X och Y är överens om att forskare Z har fel, ja då är det sannolikt att åtminstone några av dessa debattörer har fel i åtminstone något avseende. Detta är dock en del av själva debatten.

Friheten är också en förutsättning för framsteg ifråga om vetenskap och kulturuppfattningar. De som en gång under 1700-talet kritiserade slaveriet med både moraliska och faktiska argument var i sin tids kontext fullkomligt politiskt inkorrekta. Deras argument chockerade, skadade och kränkte studenter och kolleger, särskilt dem som själva ägde slavar eller hade intressen i slavhandeln.

Borde dessa kritiker ha stoppats? Ofta yttrade de sig utan *trigger warning*. Ofta blev de rum där de verkade osäkra för motståndarna. Till stor del stod de på en annan värdegrund än samhället i övrigt. De skilde sig också ofta från den värdegrund som fanns inkorporerad i lärosätenas statuter. Inte sällan publicerade de böcker med titlar som var så inkorrekta att de idag inte ens kan citeras.

Under förra seklet var det ingen ovanlighet att aktivistiska studenter gjorde sina krav gällande. Under den tyska Weimarerrepublikens tid framträdde studentaktivister med en stark identitetspolitisk agenda. Deras metod var att störa föreläsningar som innehöll inslag som de uppfattade som kränkande för deras nationella medvetande, att bojkotta lärare som de ogillade och vars verksamhet de uppfattade som negativ. Längre fram under 1960- och 1970-talens studentrevolt var det i synnerhet studenter med leninistiska eller maoistiska uppfattningar som ibland tillgrip liknande metoder för att störa undervisning som de ogillade eller göra sig av med lärare som de ansåg företrädde borgerliga uppfattningar.

68:or i Lund.

FOTO: GUNNAR HANSE/WIKIMEDIA COMMONS

Ingenting av detta var till fördel för den akademiska undervisningen eller för inläringen. Debatt är viktig inte bara för den individuella frihetens skull. Att debattera är också en väsentlig del av själva den akademiska kulturen, av det som akademisk utbildning syftar till.

Från sin begynnelse byggde akademisk utbildning till väsentlig del på disputationer. Vi har dem kvar än idag i formaliserad form

som doktorsdisputationer och som seminarier där uppsatser läggs fram eller forskningsresultat redovisas. Till själva sin form med "opponent" och "respondent" förkroppsligar dessa disputationer idén om en akademisk debatt. Existensen av en "preses" eller ordförande förkroppsligar i sin tur idén om att en debatt måste följa vissa regler och iakttä vissa normer. Att skolas in i en debattkultur är en väsentlig del av själva den akademiska utbildningen. Det är meningen att man ska lära sig debattera. Att detta ibland kan göra ont när en avhandlings- eller uppsatsförfattare finner sin produkt utsatt för till synes skoningslös kritik hör till saken. Naturligtvis bör ordförande se till att kritik inte förs fram i kränkande form, men det är oundvikligt att kritik alltid kan uppfattas som kränkande. Var gränserna går måste alltid vara föremål för legitimt meningsutbyte.

Universitet och högskolor är inte särskilt representativa för Sveriges befolkning. Ifråga om sociokulturella värderingar och politiskt står man där långt till vänster om genomsnittsopinionen sådan den speglas i valresultat och opinionsundersökningar. Borde detta medföra krav på rättning högerut? Borde man med andra ord i demokratins och representativitetens namn kräva en förändring för att nya skikt ska känna sig välkomna inom högskolan?

Jag tror inte det. Också sådana krav från rakt motsatt håll skulle strida mot den fundamentala idén om akademisk frihet. Låt istället den fria diskussionen visa vägen. Den ger alla som vill förändra i den ena eller den andra riktningen en möjlighet. Att värna denna diskussionsfrihet är, om Goodwin har rätt, den brittiska regeringens syfte. Jag hoppas att han har rätt.

Svante Nordin är professor emeritus i idé- och lärdomshistoria vid Lunds universitet.

Politisk styrning: Matilda Ernkrans pekar ut lämplig forskning.

FOTO: JESSICA GOW/TT

Det är kanske för sent

Universiteten borde ge moteld mot politisk klåfingrighet och inte falla undan. Om forskning och högre utbildning inte längre fredas ligger en stor del av ansvaret på akademikerna själva.

Av Anna Victoria Hallberg

Under senare år har förändrade beteenden bland studenter, forskare och lärosätesbyråkrater vid anglosaxiska universitet fått stor uppmärksamhet. Istället för att lyssna på eller ignorera inbjudna talare med kontroversiella åsikter har studentgrupper tryckt på för att avboka dem. Snarare än att mötas i högre seminarier eller andra sammanhang för att utväxla argument, som brukligt när oenighet råder inom akademien, har forskare allt oftare valt

att offentligt framföra kritik eller till och med krav på uteslutning av kolleger. Administrativa processer om lika villkor och hållbarhetsfrågor har upphöjts till mätbara mål, med utvärderingar, handlingsplaner och policydokument att förhålla sig till.

Matthew Goodwins artikel bekräftar denna beskrivning och förstärker en bild som både börjar bli välkänd och ofta använd i den polariserade universitetspolitiska debatten. Han anknyter till en diskussion som förts av bland andra Jon Shields och Joshua

Dunn i boken *Passing on the Right. Conservative Professors in the Progressive University* (2016). Konservativa akademiker på amerikanska universitet anser, vilket boken belägger utan slagord eller överdrifter, att de marginaliseras i det meritokratiska systemet om de visar var de står politiskt. Särskilt intressant är att begreppet "positiv särbehandling", som varit en murbräcka för etniska minoriteters rättigheter vid anglosaxiska universitet och ett verktyg för ökad pluralism, framstår som ett tandlöst alternativ för konservativa akademiker. En förklaring ligger i ovanan att organisera sig, en annan i den självvalda distansen mellan arbete och privatliv. Flera av de konservativa professorerna vittnar om att deras ämnesval och forskningsintressen inte behöver bekräftande särbehandling. Samtidigt uppger de att universiteten generellt är mer toleranta än vad högerdebattörer tror och påstår. Här uppstår en spännande kontrast till Goodwins artikel som ringar in ett par viktiga tankedistinktioner.

I kölvattnet av brexit och vittnesmål om faktisk blockering av forskare och lärare kan Boris Johnson och hans konservativa regerings nya policydokument om akademisk frihet förstås som en rehabilitering av det liberala vetenskapssamhällets politiska principer. Liberalismens men också vetenskapens viktiga bidrag till civilisationen är förmågan att beredvilligt inhysa och bemästra konflikter. I likhet med hur vetenskapssamhället är organiserat har den liberala samhällsmodellen inget starkt centrum. Öppna, decentraliserade system kan uppfattas som oroande. Ingen enskild individ eller grupp avgör på förhand vad som är gott, sant eller rätt. Vetenskap i sin bredaste bemärkelse är inte ett trossystem eller en sammanslutning av grupper med makt. Snarare är vetenskapen organiserad som en social och samtalande gemenskap, som bygger på förtroende. Utifrån denna överenskommelse menar de konservativa akademikerna i *Passing on the Right* att slentrianmässiga avfärdanden av universitetet från visst högerpolitiskt håll beror på okunskap om hur vetenskapen fungerar.

På senare tid har det dock skett en förskjutning. Vetenskapens kontrakt utmanas av den alltmer digitalt drivna samhällsdebattens tonläge och logik. Därmed befinner vi oss idag i en situation där några av universitetets fundamentala principer riskerar att förloras. Användningen av ordet "illiberal" i Goodwins artikel kretsar kring precis denna förskjutning.

Om politiken eller de sociala rörelserna får fäste i akademien är det av yttersta vikt att utvärdering och prövning fortsatt måste ske med vedertagna filosofiska och vetenskapliga måttstockar. Så tycks inte alltid vara fallet. Vid tidpunkter då det tjänat egenintresset har forskare flyttat strider från vetenskapssamhället till andra offentliga arenor och därmed öppnat för en fragmentisering av frågornas akademiska betydelse. När komplexa vetenskapssparadigm – det kan röra könskorrigering, miljöförstöring, rasism – populariseras och får en aktivistisk udd hänger varumärkesbyggare, intresse- och lobbyorganisationer, kulturproducenter och politiker på. I sig är inte detta anmärkningsvärt eller förvånande, men

det leder till en rad nyckfulla tillstånd där akademien sätts på prov. Forskare behöver därför formulera ett entydigt försvar för den egna samhällssfärens särart och integritet. Att så inte alltid sker beror, förutom på vissa forskares egen aktivism, på att de klassiska politiska och ideologiska skiljelinjerna blivit mer oförutsägbara.

Progressiva eliter med liberala förtecken anammar inte sällan ett tankegods som ursprungligen stammar från den identitetspolitiska delen av vänstern. Symbiosen rymmer också en marknadsmässig sida. Företag kan tjäna pengar på att "signalera upplyst" och går emellanåt armkrok med politiskt radikala krafter; idrottsvärlden och underhållningsbranschen är full av sådana exempel. Den kommersiella potentialen skapar det politiska genomslaget, vilket synliggörs i till exempel begreppet woke, som används såväl på universiteten och i samhällsdebatten som på marknaden.

Samtidigt blottläggs en spricka i hur den dialektiska materialismen, med tron på att det finns en objektiv verklighet och att människan kan upptäcka sanningen, går på tvärs mot stora delar av den konstruktivistiska trend som vuxit sig stark inom både vetenskap och samhällsdebatt under senare år. Vi rör oss inte på en renodlad politisk höger-vänster-skala utan på ett offentligt, digitaliserat

kraftfält där bekännelser, positioneringar, egen nytta blandas med kapitalism, populism, avancerade filosofiska teorier och mem-kultur på sociala medier. En central aspekt i Goodwins artikel är just att möjligheten till dialog och analoga samtal har slagits undan när forskarna själva blivit del och berusats av den digitala delningstakten. Man måste förstås minnas att bara en bråkdel av alla akademiker är aktiva på sociala medier, men det finns likväl anledning för forskarsamhället att ge akt på vilken valuta som värdesätts i den

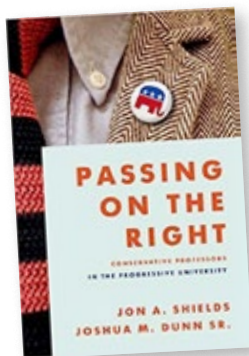
digitala offentligheten. Att flytta ut de akademiska kunskapsdiskussionerna i den digitala delningskulturen görs inte ostraffat.

De senaste årens intensivare försvar bland forskare för vetenskapens metod, för fakta och kunskap (ofta som en reaktion på Donald Trump, populism eller ökad vetenskapsskepsis) har ironiskt nog medfört att universitetens självbestämmande faktiskt minskat. Som man ropar tycks man få svar. Politiseringen har lett till ännu mer politik: Boris Johnson i Storbritannien agerar nästan synkront med den franska ministern för högre studier, Frédéric Vidal, som vill utreda det hon ser som en oroande vänsterpolitisering av universiteten. I den senaste forskningspropositionen i Sverige prioriterar Matilda Ernkrans, minister för högre utbildning och forskning, specifikt utpekade "samhällsutmaningar" som åläggs universiteten att beforska. Om akademien inte lyckas hårbärgera och hantera konflikter i enlighet med den interna, prövande ordning som är vetenskapens signum kommer manöverutrymmet för statlig politisk styrning att utvidgas ytterligare.

Hur väl akademien kan värja sig mot politisk kläffingighet avgörs av vetenskapssystemets robusthet, inte av antalet mediala fixstjärnor som sjunger forskningens lov. Därför är den mest nedslående aspekten i Matthew Goodwins artikel avsaknaden av moteld, ibland uppenbar undfallenhet, från universitetens sida. Jag är genuint oroad över att det redan kan vara för sent att rädda forskningen och den högre utbildningen som särpräglad samhällssfär. Om mina farhågor besannas kommer akademikerna själva att behöva bära den betydande delen av ansvaret.

Anna Victoria Hallberg är filosofie doktor i litteraturvetenskap.

*"Som man ropar
tycks man få svar.
Politiseringen
har lett till ännu
mer politik."*

**Konservativa akademiker
i USA marginaliseras.**

Frihetligt föredöme: University of Chicago.

FOTO: ROY JOHNSON / ALAMY

Värna friheten

Utan yttrandefrihet går själva idén bakom akademien förlorad. Svenska universitet måste visa civillkurage och stå upp för sina lärare.

Av Lotta Stern

Matthew Goodwin ger flera exempel på en obehaglig utveckling på brittiska och amerikanska universitet med regelrätt mobbning och skrämsel för att tysta ”fel” åsikter. Den politiska polariseringen tillsammans med universitetens ideologiska hegemoni har skapat en extrem campuskultur. Att ideologisk hegemoni underminerar kritiskt tänkande och skapar bias i forskning är helt uppenbart.

Universitet rymmer mer humankapital per capita än någon annan organisation. Det är därför sorgligt att konstatera att akademiker själva inte förmår att upprätthålla och försvara en kultur präglad av tolerans och hänsyn. Uppenbarligen är hög utbildning och intelligens inte en garanti för vishet eller gott omdöme. Om så vore, skulle universitet nämligen utgöra självklara fristäder från åsiktsförtryck och tystnadskultur. Forskningens normsystem kräver fri utforskning av idéer och friheten att ifrågasätta dem. Allt annat går stick i stäv mot vetenskapliga ideal som väl sammanfattas i sociologen Robert Mertons Cudos-normer (1946)

och som ligger bakom fenomen som konferenser och seminarier där forskare presenterar rön och kritiskt granskas av sina kollegor eller *peer review*-förfarandet i vetenskapliga tidskrifter av rang. Kritik och granskning av utsagor, resultat och idéer utgör ett systematiskt verktyg för sökandet efter sanning och – inte minst – ett förkastande av osanning.

Vi vet alla att det inte är riktigt så enkelt, och att även forskare har förutfattade meningar och förgivettagna sanningar i bagaget. Det betyder dock inte att vi kan förkasta idealet. Tvärtom. Jag brukar säga till mina studenter att forskare är lite bättre än andra människor därför att de strävar efter sanning och försöker efterleva ideal såsom Cudos. Jag hoppas att jag inte har fel.

I sanningssökandet är yttrandefrihet nödvändig. När universiteten misslyckas med att värna det fria utbytet av idéer som rymms i uttrycket ”hög i tak” blir det inte bara en tråkigare plats, det vetenskapliga arbetssättet undermineras och därmed hela poängen med akademien. Yttrandefrihet kan inskränkas på många sätt, det kan handla om en kultur där ”fel” åsikter ses som uttryck

AKADEMISK MONOKULTUR

för ondska eller idioti. Då är det frestande att bara tystna. Själv-censur är inte heller något som lagstiftning enkelt rår på. Universiteten har alltså ett ansvar att stå upp för frihetens värderingar och inte sätta munkavle på avvikande idéer – för universiteten och för forskningens skull, inte för att lagen säger det utan för att det är rätt.

Nu verkar svenska forskare (än så länge) inte ägna sig åt publik mobbning och politiserad utfrysning inom de egna leden. Men jag tror inte att det betyder att akademien är förskonad från politisk utfrysning, ibland förekommer en mer subtil mobbning där forskare bestraffas för felaktiga åsikter i sakkunnigutlåtanden eller forskningsansökningsförfaranden. Dylika subtila hot mot akademisk frihet är dock ytterst svåra att komma åt med lagstiftning, utan också här krävs snarare rätt värderingar och sociala normer.

Låt oss hoppas att den publika mobbningen fortsätter att vara ovanlig. Vi har andra problem som behöver stävjas: svenska studenter. De börjar allt oftare likna den bortklemade amerikanska generation som Greg Lukianoff och Jonathan Haidt beskriver i *The Coddling of the American Mind* (2018), en generation av snöflingor med så tunn hud att de påstår sig bli traumatiserade eller diskriminerade av ord och åsikter. Känsligheten leder till krav på att inte utsättas för plågsamma erfarenheter såsom ord, begrepp, argument eller teorier som utmanar eller skaver. För inte många år sedan fnissade svenskarna åt värdekonserverna i USA som ville förbjuda rap-musik på radio och svordomar på tv för att skydda ungdomar från förtappelse. Nu är det delar av den amerikanska vänstern som vill tysta för att skydda. Och de verkar ha fått ett väldigt stort genomslag.

Sidney Hook: "Inget och ingen är immun mot kritik".

FOTO: BETTMANN/GETTY IMAGES

"Min bild är att på svenska lärosäten strävar oftare studenterna mer än lärarna efter att inskränka akademisk frihet, ofta inom sin egen utbildning."

Min bild är att på svenska lärosäten strävar oftare studenterna mer än lärarna efter att inskränka akademisk frihet, ofta inom sin egen utbildning. Det kan vara innehåll i föreläsningar, val av kurslitteratur eller ordval som ifrågasatts. Tyvärr verkar de få gehör hos kollegiet. En målkonflikt kan skönjas i det att svenska lärosäten har en lagstadgad skyldighet att värna studentinflytandet. Akademisk frihet offras för "demokratin" eller för "den goda sakens skull", begrepp som är extremt luddiga och oklart kopplade till utsagorna ifråga, men som ofta hänförs till den lika luddiga så kallade värdegrunden. Kollegiets åsikter och studentinflytandet väger alltså tyngre än principer om akademisk frihet.

Ingen vill ju anklagas för att vara antifeminist, rasist eller för att försvara koloniala värderingar.

Att göra avkall på akademisk frihet är ohållbart på sikt. Yttrandefrihet och sanningssökande är essensen i universitetets varande, själva grunddefinitionen av hög akademisk kvalitet. Studenter ska tränas i sanningssökande genom kritiskt tänkande, analys av argument, teoretiserande och att ta och ge konstruktiv kritik. Då går det inte an att skydda studenter från potentiellt obehag som provokativa ideologiska eller intellektuella debatter kan ge upphov till. Kostnaden för ett sådant beteende går inte att överskatta. Alla har rätt att göra sin röst hörd. Alla har inte rätt att bli bönhörda. Det vore därför värdefullt om svenska universitet med sina rektorer i spetsen tog ställning för akademisk frihet och visade civilkurage och stod upp för sina lärares rättigheter. Trots allt finns väldigt liten anledning att tro att svenska akademiker är antifeminister eller rasister, inte heller är de oupplysta och oreflekerande. Vad som behövs är mer av aktivt ställningstagande från ledningshåll, till exempel genom att anta Chicagouniversitetets utmärkta deklaration om åsiktsfrihet. Jag tror nämligen att de flesta studenter är mer än villiga att tåla obehag om de förstår varför det är viktigt. Goodwins studentanekdoter stöder min hypotes.

Nu är inte alla hot mot akademikers yttrandefrihet inomorganisationsrisker; forskare mobbas eller hotas också av allmänheten i sociala medier för att man inte gillar deras resultat. Ibland får det till konsekvens att forskaren väljer att inte fortsätta forska inom området eller avstå från att delta i publika samtal. Hänsyn och tolerans saknas också i det samhälleliga samtalet. Här måste var och en ta ansvar för att försvara den liberala demokratis grundläggande fri- och rättigheter. 1954 formulerade den amerikanske filosofen Sidney Hook, en modig försvarare av yttrandefrihet, tio grundregler för hur en diskussion ska föras. De publicerades ursprungligen som "The Ethics of Controversy" i *New Leader* i februari 1954 och trycktes om 2002 i *Sidney Hook on Pragmatism, Democracy and Freedom. The Essential Essays*. Vad som gör Hooks text så högggradigt aktuell är hans plädering för intellektuell hederlighet, tolerans och öppenhet: bemöt argumenten, håll dig till fakta, behandla inte en meningsmotståndare som en personlig fiende. Regel nummer 1 är särskilt värd att hålla i minnet: "Inget och ingen är immun mot kritik."

Lotta Stern är professor i sociologi vid Stockholms universitet.

Varnar för aktivism: Frédérique Vidal.

FOTO: JACQUES WITT/TT

Erkänn problemen

Ideologisk ensidighet är ett problem inom akademien. Om man inte själv debatterar problemen ökar risken för statliga ingrepp.

Av Fanny Forsberg Lundell

Jag vill börja med att påpeka att jag inte kommer att kommentera de politiska förslagen som Matthew Goodwin skriver om i sak eller detalj. Dels är jag inte politiker, dels anser jag som många andra akademiker att den problematik som Goodwin diskuterar först och främst måste skötas av akademien.

Och däri ligger utmaningen. När boken *Genusdoktrinen* (2020) släpptes skrev jag en artikel i *Universitetsläraren* (3/9 2020) och pekade på behovet av att akademien internt skulle diskutera den kritik som boken framförde. Tyvärr förblev de frågor jag ställde obesvarade, vilket är symptomatiskt för den tystnad från akademins håll som präglar dessa kontroversiella frågor. Redan under mitt arbete med tankesmedjan Humtank (2014–2017) var elefanten i rummet att det utanför akademien fanns en uppfattning om att humanvetenskaplig forskning har en ideologisk slagsida åt vän-

ster och är alltför aktivistisk. Istället för att tåga ihjäl en misshaglig debatt för att vinna kortsiktiga taktiska mål eller att ”stå över” en ibland förenklad debatt, hade det varit värdefullt om vi humanister erkänt vissa av problemen inom akademien.

En första viktig poäng i Goodwins text är förändringen av det akademiska livet efter Trump och efter brexit. Med tanke på den anglosaxiska sfärens dominans har dessa händelser också gjort stort avtryck inom akademien. Goodwin anger 2016 som en vändpunkt för honom själv. Från att ha trivts i den internationella storfamilj som den akademiska världen är, pratar han om sina upplevelser att bli utfrysad och åsidosatt på grund av ett icke-önskvärt uttalande om brexit. Jag upplevde själv denna förändring först 2018 när jag var på en stor konferens i Tokyo inom mitt forskningsfält, andraspråksinlärning. Den erfarenheten har jag skrivit

AKADEMISK MONOKULTUR

om i ett tidigare nummer av *Axess* (2019/3). På konferensen fick vi lyssna till en av andraspråksfältets verkligt stora namn, professor Lourdes Ortega. Det var första gången som jag upplevde att en akademisk plenarföreläsning mer liknade ett politiskt möte. Professorn beklagade det katastrofala läget i världen och menade att hon efter Trumps seger funderat på hur hon, i sin roll som forskare, skulle kunna göra något för att förändra läget. "How can I respond?" kommer jag ihåg att hon uttryckte sig. Svaret var: "make social justice a disciplinary goal". Med en känsla av alienation gick jag ut från föreläsningen och sedan dess har forskningsfältet inte varit sig riktigt likt.

Från de amerikanska forskarna ser vi mer och mer av intersektionella inslag. Det forskningsideal som jag själv fostrats in i – sanningssökande, strävan efter opartiskhet och moderation – vet jag lever kvar hos många av mina kolleger. Å andra sidan har jag, anmärkningsvärt nog, ännu inte sett någon som opponerat sig mot denna önskan att göra *social justice* till ett övergripande mål för forskningsfältet. Det visar i och för sig till vilken grad dessa frågor egentligen är politiska och inte vetenskapliga, för det står klart att mina kolleger skulle ha reagerat starkare om det rört sig om en strikt vetenskaplig debatt. Handlar det om att de flesta delar Ortegas politiska hållning och därmed står ut med den aktivistiska ansatsen? Här är vi framme vid en andra viktig poäng i Goodwins text: faran med akademiska monokulturer och ideologiska ekokammare. Även om få forskare själva är aktivister har Goodwin rätt i att det ofta föreligger en ideologisk hegemoni, en tyst överenskommelse om vad som är rimliga åsikter. Detta blir särskilt uppenbart när man börjar diskutera politiska förslag.

Jag observerade ett exempel på detta i början av 2019, då januariavtalet presenterades med ett förslag om den omdebatterade reformen "språktest för medborgarskap". Det var tydligt att forskare i debatten tog ställning för vissa grupper, som uppfattades som mindre privilegierade. Det går självklart att överföra idéer från kritisk teori till politiken, men det bör då göras på ett sätt så att det subjektiva inslaget blir tydligt. Som jag visat i rapporten *Krävande krav. Vad ska språktest vara bra för?* (Timbro, 2020) är forskningen om språktesters direkta effekter på språkinläring dessutom otillräcklig. Trots detta tog forskare tydligt ställning mot reformen. Jag ansåg att forskare måste skilja tydligt mellan empiriska slutsatser om utfall av ett politiskt förslag och normativa resonemang om förslagets giltighet. Det är också viktigt att ge utrymme för hur stort inflytande man anser att staten ska ha på människors liv och på moralfilosofiska frågeställningar.

När den franske läraren Samuel Paty mördades av en islamist i fjol hävdade inrikesminister Gérard Darmanin och utbildningsminister Jean-Michel Blanquer att undfallenheten mot islamism delvis berodde på den utbredda "islam-vänstern" (*islamo-gauchisme*) på universiteten. Ministern för högre utbildning, Frédérique Vidal, föreslog därför i februari 2021 att ett av forskningsråden ska genomföra en utredning om förekomsten av "islam-vän-

Bruno Karsenti: uppmanar till reflektion.

ster" på universiteten och skilja på "vad som är forskning och vad som är aktivism". Detta har inte bara dragit igång en ideologisk, utan också en vetenskapsteoretisk debatt om den förenklade kunskapssyn som Vidal enligt många humanister och samhällsvetare ger uttryck för. I en artikel i *Le Monde* (20/2 2021) krävde 600 universitetslärare att ministern ska avskedas på grund av sin "fundamentala okunskap" och den "häxjakt" hon drar igång. Dagen därpå svarade 130 universitetslärare att Vidal visserligen gör fel som vill påbörja en statlig utredning och att "islam-vänstern" inte är det huvudsakliga problemet, men att hon har rätt i att lyfta problemet med aktivism på universitetet. De menar att identitetspolitiska teorier tyvärr fått ett alltför stort utrymme inom akademien och att en politiskt oberoende instans borde undersöka hur utbrett fenomenet är.

Det mest nyanserade debattinlägget jag läst hittills står filosofen Bruno Karsenti för. Karsenti skriver att det inte går att undvika ideologiska perspektiv inom samhällsvetenskapen och att Vidal ger uttryck för en naturvetenskaplig kunskapssyn. Emellertid menar han att hennes attack indirekt ändå sätter fingret på problem inom dagens samhällsvetenskap, och ger stöd åt Goodwins tal om akademiska monokulturer. Karsenti menar att dagens samhällsvetenskap tyvärr karakteriseras av en "ideologisk exklusion". För att förstå sociala problem bör ingen position, vare sig den är konservativ, nyliberal eller socialistisk, uteslutas och diskrediteras *a priori*. Denna vetenskapliga vanskötsel, menar Karsenti, leder till att kunskapens cirkel bryts och Vidals attack borde därför vara ett tillfälle för samhällsvetenskaperna att reflektera över sina praktiker och sin roll inom demokratin.

Jag välkomnar uppmaningen om kunskapsteoretisk tillnyktring och självreglering inom akademien. Annars får vi förmodligen tyvärr se mer av den typen av försök till statliga ingrepp som i Frankrike. Är det dags för Frankrike att återigen leda intellektuell utveckling i världen, som under upplysningsstiden – eller har vi bara sett början på ett alltmer hästskt kulturkrig, där kunskapen underordnas en strid mellan olika politiska intressen?

Fanny Forsberg Lundell är professor i franska vid Stockholms universitet.

Historisk parallell
till dagens aktivister:
Gustav Vasa.

FOTO: TT

En kvävande konformism

Kraven på intellektuell likriktning och ifrågasättandet av universitetens autonomi har en historisk parallell: 1500-talets reformation. Då som nu drar en förstörelsevåg fram.

Av Johan Sundeen

Den kristna kyrkan och universitetet är två av västerlandets slitstarkaste, framgångsrikaste och för ett civiliserat samhälle mest oundgängliga institutioner. De troendes och de lärdas respektive gemenskap är från början spontant framvuxna organismer, tillkomna på initiativ av sina innebyggare, inte den politiska makten. I konsoliderings- och spridningsprocesserna spelade emellertid statsapparaten inte sällan en viktig roll. Ekonomiskt och moraliskt stöd från härskare och herrar har haft sin oomtvistliga betydelse. Förutsättningen för ett gott förhållande till staten är dock att den respekterar institutionernas autonomi, och inser att kyrka och universitet bara kan fullgöra sina funktioner under självständighetens banér.

En röd tråd i de troendes och de lärdas historia utgörs av försvar för autonomin gentemot en statsmakt som vill använda institutionerna för andra syften än dem som är nedlagda i deras respektive idé.

I all övergripande historieskrivning gör sig frågan om periodisering påmind, också i universitetens och kyrkans fall. Lager läggs på lager, att småningom avtäckas av idéforskningens svar på arkeologprofessionen. Jag ska uppehålla mig vid ett sådant lager: reformationen på 1500-talet, här uppfattad mer i kulturell än religiös mening. Detta med avsikt att peka på paralleller, men också skillnader, till det samtidsdrama som Matthew Goodwin tecknar med det brittiska exemplet i fokus. Historien får kasta ljus på nuet.

Reformationen innebär ett brutalt krossande av kyrkans auto-

AKADEMISK MONOKULTUR

nomi. I Sverige blir de troendes gemenskap en del av Vasastaten. Maktfullkomliga renässansfurstar som Henrik VIII ersätter i den nationaliserade kyrkan Petri efterträdare som hennes överhuvud. Kyrkor och kloster plundras, ett rikt, månghundraårigt andligt liv tillintetgörs. Också för universitetsväsendet i Norden är reformationen ett kritiskt tidevarv. Det 1477 grundade Uppsala universitet slås igen. I Köpenhamn blir universitetet ett redskap för utövande av statlig censur.

Man behöver inte vara katolik för att inse att 1500-talet för svenskt vidkommande till stor del är en tid av kulturellt armod. På omslaget till Magnus Nymans bok *Förlorarnas historia. Katolskt liv i Sverige från Gustav Vasa till drottning Kristina* (1997) driver en skara gråklädda lutheraner färgglada helgon och klosterinvånare på porten. Det är inte alltför svårt att se paralleller till 2000-talets universitet, där aktivister använder sig av redskap som deplattformering, avstängning, censur och trygga zoner för att fördriva, eller i vart fall tysta, mot nedärvda ideal trogna delar av kollegiet. Även om utvecklingen i Sverige inte har gått lika långt som i de anglosaxiska länderna har offren för den akademiska nedstängningskulturen iklätts personnamn också hos oss: psykologen Johan Grant, neurofysiologen Germund Hesslow, kulturantropologen Inga-Lill Aronsson och statsvetaren Erik Ringmar, för att ta några exempel. Det är de klassiska universiteten, Uppsala och Lund, som har gått i täten för detta destruktiva kulturskifte. Aulor och seminarierum helgade åt fria tankar och livaktiga disputationer fylls av konformismens kvava luft. Oliktänkan- de får svårare att andas.

Även om mindre lärosäten, som mitt eget, har varit jämförelsevis förskonade så här långt, cirkulerar även i denna typ av miljöer uppgifter om för ordval anmälda lärare, woke-inspirerade forskare som misstänkliggör yttrandefrihetsprojekt, påbjuden mångfalds- och hållbarhetslitteratur samt ideologibaserad korridorsmobbing av human- och samhällsvetare med konservativ intellektuell profil. Till detta kommer den mest effektiva form av likriktning som mänskligheten känner: självcensuren.

Hoten mot lärosätenas autonomi är som framgått en del av deras historia. Så sent som för tiotalet år sedan publicerades uppsättningar av böcker och artiklar om hur universitetets idé riskerade att ersättas av marknadstänkande, företagslika driftsformer och arbetsmarknadsmotiv. "Anställningsbarhet" blev sinnebilden för den utbildnings- och forskningsfabrik som avtecknade sig i hotbildens form. Men den invasion som nu sveper in i universiteten skiljer sig från många historiska exempel på artfrämmande tankegångars intåg i den bemärkelsen att det är en kulturrevolution både ut- och inifrån. Också i detta avseende finns anledning att dra paralleller till 1500-talets reformation. Innan Gustav Vasa tömde heliga rum på silverkalkar, liturgiska tyger och mödosamt framställda handskrifter hade Martin Luther spikat teser i Wittenberg. På motsvarande sätt grundläggs den förstörelseväg vi nu iakttar i synsätt formulerade vid universiteten själva. Vår tids bildstormare går under etiketter som postmodernister, postkolonialister och genderideologer. Liksom på 1500-talet är den västerländska traditionen och kانونen en svuren fiende.

"Liksom på 1500-talet är den västerländska traditionen och kانونen en svuren fiende."

Till universitetens karaktär hör att de har präglats av en värdegemenskap som sträcker sig över tid och rum, en professionell kodex vilande på akademiska dygder: sanningssökande, kunskap som ett värde i sig, det goda samtalets kultur, kollegial styrning, intellektuella friheter samt vaktslående om avskildhet och oavhängighet – *Einsamkeit und Freiheit*, för att tala med universitetsideologen Wilhelm von Humboldt, idéarkitekten till Berlinuniversitetet.

Dessa med universitetets idé sammanfogade mönsterbilder för kunskapstradering, lärande och forskning skulle med idealtypisk terminologi kunna beskrivas som en professionsetisk yrkesidentitet. Den reformation som under den politiska korrekthetens, woke-kulturens och egalitarismens stridstecken iscensatts vid universiteten, innebär att den professionsetiska självsynen hotas av en aktivistisk. Medan den professionsetiska idealtypen är nära förknippad med universitetets idé representerar den aktivistiska idealtypen föreställningen att lärosätena finns till för yttre syften: för att skapa ett bättre samhälle, präglat av rättfärdighet, jämlikhet, normkritik, multikulturalism, ekologism och icke-diskriminering. Den

na uppsättning av alternativa "heliga värden" är politisk, inte akademisk, till sin natur.

Den aktivistiska reformationen drivs alltså på av en allians bestående av vissa universitetslärare, högljudda studenter samt en identitetspolitiskt präglad statsmakt utrustad med 95 teser om jämställdhetsintegrering, hållbar utveckling och värdegrund. Liksom kloster angreps både av statsmaktens fogdar och av folkmassor som organiserats av lutherska präster kommer hoten mot den akademiska friheten från staten såväl som från till monokulturen försvurna lärare och studenter.

En illustrativ blyxtbelysning av den avgrundsdjupa skillnaden mellan de båda idealtyperna ges av synen på hur urvalet av kurslitteratur ska gå till. Medan den professionsetiskt vägleda akademikern baserar studenternas pensum på meritokratiska grunder (de bästa, mest ändamålsenliga böckerna) resonerar aktivisten i kvoterings- och rättvisetermer. Kön, ras, sexuell läggning med mera ska representeras, också in absurdum som fallet Erik Ringmar visar: kvotering av kvinnliga författare skulle genomdrivas på hans kurs om modernitetskritiker, även när inga lämpliga böcker med feminina avsändare fanns att tillgå.

Denna artikel inleddes med konstaterandet att statsmakten historiskt både har varit ett stöd till och ett hot mot universiteten. Jag tror, sorgligt nog, att Matthew Goodwin har rätt i att lärosätena inte på egen hand kan lösa den föreliggande intellektuella krisen. Delar av den akademiska professionen har övergivit det egna skräets yrkesetik och därtill har många universitetsledning- ar varit notoriskt dåliga på att hävda autonomins värden när politiska påbud har utgått. Politik behövs paradoxalt nog för att hålla politisk styrning av universiteten borta både in- och utifrån. Det måste i Sverige likväl som i Storbritannien träda fram parlamentariska krafter som är försvurna åt öppenhetens ideal. Sådana väktare på muren bör tilldelas uppdraget att skapa lagar som tillförsäkrar att universitet får vara universitet, det vill säga institutioner där högre utbildning och forskning bedrivs i enlighet med professionsetiska ideal, inte med aktivistiska värden för ögonen.

Johan Sundeen är docent i idé- och lärdoms historia och universitetslektor i biblioteks- och informationsvetenskap vid Högskolan i Borås.

Den jovialiske skalden

I *Guds verk och vila* skildrar Haquin Spegel de sju dagar då världen skapades. Verseposet åskådliggör hur bildade människor tänkte på 1600-talet.

Av Tommy Olofsson

På det litterära området finns i Sverige knappast något så omsorgsfullt traditionsbevarande som den bokutgivning som sköts av Svenska Vitterhetssamfundet. Denna lärda sammanslutning har funnits sedan 1907 och ger ut litterära klassiker i noggrant genomarbetade textkritiska utgåvor, vanligen försedda med kommentarer av någon expert. Hittills har ett fyrtiotal svenska författare återutgivits i sammanlagt 170 volymer. Den äldste av de utgivna är Georg Stiernhielm (1598–1672), den yngste Gustaf Fröding (1860–1911). De ofta praktfulla utgåvorna var förut svåra att komma över även på antikvariat, men nuförtiden finns hela utgivningen enkelt tillgänglig digitalt på den förträffliga Litteraturbanken (litteraturbanken.se). Det rör sig om en nationell kulturskatt, och det kostar inte en krona att få njuta av den. Internet är en välsignelse.

När dessa litterära klassiker har återutgivits under de senaste hundra åren, har stavning och interpunktion oftast moderniserats och normaliserats i enlighet med vår tids språkregler, men i Svenska Vitterhetssamfundets utgåvor får vi möta dessa författares verk sådana de var i original. Själv finner jag ibland ett nöje i att läsa dessa smakprov på en äldre svenska, som ibland ter sig mustigare och mer sprittande än vår nusvenska, andra gånger stelare och nästan obegriplig.

En författare som på detta sätt har blivit tillgänglig är Haquin Spegel (1645–1714), mannen bakom det imponerande verseposet *Guds verk och vila* (första gången publicerat 1685, då med titeln *Guds Werk och Hvila*).

Professor Eugène Napoleon Tigerstedt karakteriserar i sin svenska litteraturhistoria från 1948

Spegels väldiga epos som ”det karolinska Sveriges *Divina commedia*”. Göran Hägg är i sin litteraturhistoria (1996) snålare och beskriver verket som ”ett lapptäcke av läsefrukter och godmodig teologi” och ger det sammanfattande omdömet: ”Lärdomen är enorm, bildspråket långsökt, humorn trots allt försonande, konservatismen trygg.” Ungefär så brukar de flesta bedömare numera uppfatta Spegels diktargärning, men det fanns en tid då den ansågs vara det förnämsta som har åstadkommit på svenska språket. Nedvärderingen av den kom först med romantiken och i synnerhet genom Per Daniel Amadeus Atterboms ord om det ”öfvermåttan långsläpiga” i Spegels versepos. Denna värdering, formulerad på 1840-talet i *Svenska siare och skalden* har ofta citerats och därför bitit sig fast som en modernare tids dominerande uppfattning om Spegel och hans verk. (Även Atterboms verk finns för övrigt på Litteraturbanken.)

Visst kan Spegel bli ”långsläpig”, men just utförligheten i hans lärodiktning ger honom tillräckligt med svängrum för att visa upp sin vittfamnande lärdom, och denna ger oss en föreställning om vad bildade och intellektuella människor tänkte och trodde för 350 år sedan, vilket är intressant att få en inblick i. Vad

som emellertid är riktigt originellt hos Spegel är hans goda humör och jovialiska livskänsla. I den av klagande, arga, satiriska, melanholiska, misantropiskt naturdyrkande, djupt sorgmodiga eller rentav galna författare uppfyllda svenska littera-

”På det litterära området finns i Sverige knappast något så omsorgsfullt traditionsbevarande som den bokutgivning som sköts av Svenska Vitterhetssamfundet.”

turhistorien finns inte många som Spegel. Han är en nöjd och belåten diktare.

Vad Spegel skildrar är själva skapelsen, de sju dagar då den bästa av alla tänkbara världar tillkom och skapades av Guds hand. Spegel gör

Tommy Olofsson är poet, skribent och professor emeritus i kreativt skrivande.

Haquin Spegel.

FOTO: ALAMY

Haquin Spegel.

>>

detta rustad med all den lärdom som stod till buds på 1600-talet. Vissa nymodigheter, som till exempel den kopernikanska världsbilden, avvisade han dock vänligt men bestämt. Denna konservatism har legat honom i fatet, han har ibland förlöjligats för sin kristna godtrogenhet. Den positivistiskt inriktade litteraturprofessorn Henrik Schück avfärdade honom som ”en snäll och glad gammal prästfar”, men den mekanistiska världsbild som började sitt segertåg under Spegels 1600-tal har vid det här laget även den blivit förlegad och överspelad av det tidiga 1900-talets landvinningar inom fysiken. Det har visserligen inte alls skett med de argument som Spegel riktar emot Kopernikus, men det ger ändå en tankeställare och påminner oss om att diktverk inte bör bedömas med utgångspunkt från vilka idéer de torgför.

Dessutom var ju Spegel en kyrkans man. Han tog pegasens vingar och satte fast dem på sin predikstol. Hans diktning, hans psalmer, hans predikningar – allt detta uppfattade han sannolikt själv som en enhet, alltsammans ägnat att ära Gud. Spegel var ingen diktnasare och frifräsare som Lasse Lucidor; förutom att dikta ägnade han sig åt sitt kyrkliga ämbete. Med ”it tro-pliktigt Hierta” dedicerade han *Guds Werk och Hvila* till Sveriges ”Stoormäktigste, Allernådigste Drottning” Ulrica Eleonora. Det var inte bara en gest av rojalistisk servilitet. Mellan drottningens make kung Karl XI och Haquin Spegel fanns ett vänskapsband sedan skånska krigets dagar, och Spegel hade varit den präst som kungen utsåg som vigselförrättare när han och drottningen gifte sig. Ändå måste gesten att dedicera verket till drottningen ha räknats honom till heder i samband med att han så småningom utnämndes till ärkebiskop. Dessförinnan blev dock Spegels svenskhet grundligt prövad.

Haquin Spegel var bleking, född i Ronneby som då var en dansk stad. Hans far var köpman och kom från Kronobergs län, hans mor var tyska från Pommern. Pojken hade danska lärare ända tills Blekinge blev svenskt 1658. Då var han 13 år gammal och sändes till Lund för att gå i svenskt gymnasium. Han tog studenten vid 17 års ålder och skrev sedan in sig vid det svenska universitetet i Greifswald i nuvarande tyska Vorpommern. Som ung student uppsökte han även en rad tyska universitet, bland annat Wittenberg, och tog sig ovanligt nog även över Engelska kanalen till Oxford.

Ovanligast av allt var dock att han även skrev in sig vid Köpenhamns universitet och alltså tog kurser i fiendeland.

Någon gång under dessa fyra eller fem vandringsår mellan olika universitet bestämde sig Haquin Spegel för att han var mer svensk än dansk. Han återvände till Sverige, blev informator hos burggreven Ehrenberg i Malmö och skrev åter in sig vid Lunds universitet, där han med glans genomförde tre disputationer, den mest kuriösa av dessa om världens hav. Den från början danske pojken blev en duktig svensk magister och doktor. Att göra akademisk karriär var inget

att stå efter för en begåvad ung man, universitetslärarnas löner var usla. Prästerna hade det betydligt bättre ställt. Vid 24 års ålder lät Spegel därför prästviga sig. Bara två år senare blev han tack vare välvilliga gynnare hovpredikant hos änkedrottningen Hedvig Eleonora.

Nästa steg i Spegels nästan sagolika karriär var att han blev själasörjare och biktader för den unge kungen under skånska kriget 1675–1679, initierat av en dansk invasion och med syftet att återerövra nationens förlorade landamären. Under dessa var Spegel nästan dagligen nära kungen. Han predikade även inför de svenska trupperna och agerade som fältpräst. Sverige drog sig till sist segrande ur de många blodiga sammandrabbningarna.

Efter skånska kriget blev Spegel utnämnd till kyrkoherde i sin gamla hemstad Ronneby, en grannliga uppgift eftersom staden ansågs vara dansksinnad. Karl XI såg till att Ronneby berövades sina stadsprivilegier och blev en köping. I sitt eget namn omvandlade kungen den gamla danska hamnen Bodekull till en stad, som fick heta Karlshamn. Och 15 år senare lät han ute i Blekinges östra skärgård grunda vad som redan efter ett par årtionden skulle bli Sveriges näst största stad, Karlskrona, med sitt centrum byggt på en ö som ligger flera kilometer från fastlandet. Från sin post som kyrkoherde i Ronneby befordrades Spegel inom kort till superintendent och ansvarig för försvenskningen av Gotland, som liksom Blekinge ansågs vara oroväckande danskvänligt ännu efter att ha varit svenskt i 35 år.

Det var under sina fem år i Visby som Spegel gav sig tid att skriva *Guds Werk och Hvila*.

I den första versionen, den som Svenska Viterhetssamfundet har valt att göra en påkostad återutgivning av och som alltså finns tillgänglig på Litteraturbanken, är språket delvis präglad av danismer eller i varje fall av det blekingiska idiom som även slår igenom i Spegels *Glossarium sveogothicum eller Swensk ordabok* (1712), den allra första svenska ordboken. I en senare omarbetning av verket har Spegel strävat efter att avlägsna dialektala och talspråkliga inslag och säkert även varit på jakt efter att ansa det från danismer.

Liksom man för att få den att rytmiskt fungera perfekt bör tänka sig hexametern i Georg Stiernhielms *Hercules* (1658) uppbyggd på betoningen i författarens dalmål, måste man försöka ana den dansk skorrande blekingiskan i Spegels diktverk. Själv bleking blir jag annars en aning besviken på att så lite av barndomens trakt har fått plats i Spegels version av skapelsehistorien. Skalden gör oftast fantasiutflykter till fjärran exotiska platser, ibland så exotiska att de väl snarast hör till sagans värld, men visst händer det att man kan spåra intryck som nog har sitt ursprung i det blekingiska kustlandskapet:

*Laxen strijder emoot strijd Strömm och måste doch winnas,
Stören sturlar och fnyys til thes han af Fiskare finnes:
Orpheus Harpan slår när Wågen hwjlar och lättias,
Phoebus sarliga leer tå Fisken spelar och kättias!*

Att den lek- och kättjefulla fisken spelar upp till dans och förökar sig och kommer människan tillgodo glömmar inte Spegel. Efter att utförligt ha uppehållit sig vid den märkvärdiga delfinen avbryter han sig ganska tvärt och erinrar sig om att han bör ha något att säga även om mindre storartade fiskar ”som likväl hopetals bland hafsens böljor blänka”. Han riktar då blicken mot Östersjön – och låter genast som en fiskekunnig bleking:

Skalden.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

*Then ludne Siälhund haar alzinga Been och Krokar
Men öfwerflödigt Flesk theraf man Traanen kokar;
Then mykkla Torsk och Sill, the feta Lax wi fånga
Är en omistelig och Lækker Kost för många;
Stöör, Langar, Bergefisk får man med fögo Möda,
Åål, Flundror, Strömling som är daglig Huusmans Föda;
Af Qweitan kan man först bå Raaf och Räkling skiära,
Och seen thet öfrige med wälbehag förtära;
Af Kräftor och Makrel samt Rokkor, Räkior, Hummer,
Stockfisk och Ostrarna mäst til the Ryke kommer.
Sjk, Lötjor, Mörter, Nors wj fattigt Folk förinna,
ty Bonden måste och haa något i sin tunna.*

Så fortsätter Spegel sitt fiske ett långt stycke vidare i dikten. Han nämner Karp, Lampreter, Rudor, Brax, Aborr, Röding, Stint, Ijd, Lakar, Foreller, Helt, Smerling, Elfweritz, Göös, Girs, Hor-
kor, Simpor, Geddor och ytterligare arter. Framställningen formar sig till ett slags fantasieggande poesi i sak. De olika sorters fiskar han räknar upp är mer eller mindre lätta att identifiera för en nutida läsare. Den som undrar över vad han syftar på med någon av dessa benämningar kan lätt finna svaret i den utförliga kommentardel som finns tillgänglig på Litteraturbanken, där man exempelvis får veta att "Siälhund" betyder säl och att "Qweitan" är hälleflundra. När Spegel har räknat upp och gjort ordpoesi av så många fiskar han kommer på, när han slutligen fram till följande lika patriotiska som from-
ma konklusion:

*Med sådant godt Förråd haar Gud then hela Stranden
Wälsignat rjkeligt i thessa Nordska Landen,
Så rjkelig och wäl att Bantams Perle-Banker
Må intet liknas wjd de Fiskiar man här sankar
Uhr Haafsens wida Swalg, ur Siögar, Tresk och Strömmar.
Hur otacksam är tå then Gud ej högt berömmar.*

Här är det alldeles uppenbart en bleking som för ordet. Det märks inte bara på kunskaperna om fisk utan även på de två sista rimparen i citatet ovan. De behöver båda lite dialekthjälp för att sys ihop. Och Spegels exotiska jämförelse med "Bantams Perle-Banker", som syftar på Javas sandbanker med pärlor, ligger nästan i linje med den poesi som en annan bleking skulle skriva 250 år senare. Jag tänker förstås på Harry Martinson, närmare bestämt på hur han i sin lyrik gärna infogar exotiska motiv från sina år som sjöman och vittberest nomad på världshaven. Och även hos Martinson finns impulsen att göra Blekinge märkvärdigare än det kanske är, till exempel när han överraskar sina läsare med att påstå att "Blekinge har ett visst sagtycke av Persien".

De samtida läsarna blev djupt imponerade av Spegels förmåga att gjuta liv i allt det lärdomsgods han dukar fram i sitt verk. Mycket av detta ter sig i våra dagar kuriöst, även om vi inser att det äger kulturhistoriskt intresse och vi nog alla också tycker att det har en hel del charm. Charmen kommer sig av skaldens entusiasm, hans varma humor och rustika verklighetssinne. Det är en av krig och nationsbyte luttrad författare som för pennan, en man som har vuxit upp som dansk men som i sin ungdom blir den svenske kungens biktader och chef för fältprestrarna i skånska kriget. Nutida psykologi säger oss att han borde ha känt sig som en kluven människa, sliten mellan motstridiga lojaliteter, men Spegel lamenterar aldrig och tycks själv inte ha uppfattat saken som särskilt besvärande. Han har en viktigare lojalitet att beakta. Att vara missbelåten och klagande skulle vara att visa misstro mot Guds förmåga och skapelsens ordning. Något sådant kommer aldrig på tal.

Haquin Spegels syn på den poetiska inspirationen är inte det minsta romantisk och ligger mycket långt från Atterboms. Liksom fransmannen François Rabelais anser Spegel att vinbuteljen är skaldens främsta inspirationskälla. Själv "super" han gärna det "Reynska Wjnet" och erkänner utan omsvep att detta "oftast spädde på och Pennan wäter giore". Men ordet "supa" hade på 1600-talssvenska en annan och mildare betydelse (snarast insupa eller läppja) än det numera har. Spegel skriver: "Ty måtteligt är best, för mykket gott kan skada./ Man må i Bacchi Flod wäl läppja, men ej bada."

Uöver verkets inledande hymn till Gud är det väl också Spegels tacksamma lovprisning av vinet som flitigast har citerats och antologiserats genom århundradena. I båda fallen rör det sig om poesi som ännu står sig stark och friskt levande. Det är svårt att förstå att redaktörer för antologier över svensk

lyrik i våra dagar ibland förbigår Haquin Spegel. Att han, på sin tid räknad som den störste svenske skalden, långsamt är på väg ut i glömska är dock uppenbart. Med ett "måtteligt" smakprov ur hans hyllning till vinet vill jag här påminna om hur frejdigt och roligt han ibland skriver. Jag citerar nu avslutningsvis ett stycke med moderniserad stavning. Det är hämtat från den av professor Bernt Olsson redigerade *Guds verk*

och vila i Natur och Kulturs förnämliga klassikerserie, med utgivningsår 1962:

*Jag rosar hellre vin än jag detsamma dricker,
dock skyr jag det ej så att jag av vattnet spricker;
man ser att åsnan, den där alltid lever nykter,
är ej dess klokare, men bliver illa tryckter.
De spåda druvor stå väl spinkote och ranke
men svetts likväl ut de pärlletårar blanke;
de, vilka när man tar dem ej med Teutschen Massen,
så att man dränker sig uti de stora glasen,
men måttligt, som vi förstå det på vårt svenska,
då är allt hälsosamt, så spanskt som ock det rhenska.
Det väcker sinnet upp när det är lagt i dvala,
det löser tungans band att hon kan färdigt tala;
det öppnar ögonen och gör dem mycket klara,
så de se tu för ett och svart där vitt männ vara;
det färgar kinnarna och näsan så bemälar,
att man på henne kan se druvans purpurstrålar;
det väpnar händerna och gör en karl så hågad
att voret vattn och eld så vill han likväl vågat;
det lyfter fötterna att de i luften kliva
och så ståndaktige som runda kloten bliva.*

Och så vidare, i en härligt åskådlig vers där Spegel både lovprisar vinet och varnar för det, liksom Bellman ännu mer uttrycksfullt skulle göra hundra år senare. Haquin Spegel brännmärker dem som missbrukar Guds gåvor och blir till "Swälljare", "Ölholkar", "Wjn-Swampar", "Dregg-Leppar" och skrytsamma "Glaas-Kempar". Mot "Herr Nimmer-nychter" mobiliserar han de kloka och förståndiga som kan dricka med måtta och därigenom stärka sin håg och sin inbillningskraft, alltså sin fantasi. Vinet, försäkrar Spegel sakkunnigt, "kan Poetens Ande flytta/Högtup från Jordene til Himmel-reeste Högder". Syn för sägen ger det storartade och alltigenom godmodiga verseposet *Guds Werk och Hvila*, skrivet i Visby av en kyrkans man som efter att ha uppfyllt sina dagliga plikter i Guds och i konungens tjänst på kvällen satte sig i skenet av levande ljus, smuttade på sitt vin och lockade fram tusen och åter tusen alexandriner med sin inspirerade gåspenna. ✱

LITTERATURHISTORIA

Ett hemlighetsfullt släkte

Albert Camus nyöversatta anteckningsböcker vittnar om hans politiska engagemang, men där finns också skisser till berättelser, skriver **Henrik Nilsson**.

VID 31 ÅRS ålder började den franske författaren Albert Camus (1913–1960) att föra anteckningar i små häften med rutat papper. Totalt nio häften fylldes innan han dog i en bilolycka vars orsaker aldrig har klarats upp, på väg från sydfranska Lourmarin till Paris. Själv kallade han dem just *Cahiers* (Häften), men när de i tre delar publicerades postumt på franska fick de titeln *Carnets* (Anteckningsböcker). I början av 1990-talet kom de första två delarna ut i svensk översättning på det lilla förlaget Interculture, volymer som med tiden har blivit allt svårare att få tag på.

Nu har emellertid allt innehåll i Camus häften blivit tillgängligt för svenska läsare i tre delar, vars utsökt strama formgivning gör dem till en fröjd för ögonen och fingertopparna. I jämförelse med de nu 30 år gamla utgåvorna har en hel del förändringar skett i *Anteckningar I–III* (Bokförlaget Faethon). Anna Säflund-Orstadius har grundligt reviderat sin översättning av den första delen som sträcker sig mellan maj 1935 och februari 1942, inte minst mot bakgrund av att nya franska utgåvor har sett dagens ljus. Jan Stolpe, som försett samtliga delar med ytterst belysande noter, har reviderat Anders Bodegårds tidigare översättning av den andra delen (januari 1942–mars 1951) och därtill inkluderat redogörelser för vissa resor som inte tidigare tagits med. Slutligen har den tredje delen (mars 1951–december 1959) för första gången översatts till svenska av Stolpe och Säflund-Orstadius gemensamt.

NÄR JAG EFTER några veckors intensivt umgänge med Camus *Anteckningar I–III* ställer in dem i bokhyllan är placeringen given. De hör hemma bredvid förlaget Bakhålls likaledes oundgängliga översättning av Franz Kafkas dagböcker, som också de föreligger i tre delar. Platsen måste vara lättillgänglig – i brösthöjd på en hylla alldeles vid dörren mellan vardagsrummet och sovrummet. För jag vet att detta är böcker jag kommer att återvända till många gånger, vid de mest skilda tidpunkter i livet.

Släktskapet mellan Kafkas och Camus dagböcker är inte bara genre- och kvalitetsmässig utan handlar om den suveräna frihet med vilken de båda författarna utnyttjar formens möjligheter. Jag har ofta tänkt på dagboksförfattare som ett hemlighets-

fullt släkte i den moderna litteraturhistorien, som står i förbindelse med varandra genom underjordiska tunnlar i tiden och geografien. Släktet kännetecknas dock inte av någon total gemenskap, utan består snarare av olika familjer som sinsemellan kan skilja sig lika mycket åt som romanförfattare och novellister gör. Somliga dagboksförfattare vittnar främst om sin tid, andra främst om sitt eget liv. Camus lyckas med konststycket att göra båda delarna samtidigt.

FÖRUTOM ATT DE binds samman av den existentiella intensiteten och den ibland hisnande formuleringskonsten, fungerar Camus anteckningsböcker som skissblock för berättelser och essäer på ett sätt som för tankarna till Kafka. Kronologiskt får vi dessutom ta del av tankar och riktlinjer, tvivel och triumfer som rör de tre estetiska och filosofiska cykler som Camus själv delade in sitt författarskap i: det absur-

Somliga dagboksförfattare vittnar främst om sin tid, andra främst om sitt eget liv. Camus lyckas med konststycket att göra båda delarna samtidigt.

da (romanen *Främlingen* och essän *Myten om Sisyfos*), upprорот (romanen *Pesten* och essän *Människans revolt*) och slutligen Nemesismyten, till vilken den postumt publicerade romanen *Den första människan* hör. För att nu bara nämna några huvudverk i det produktiva författarskap som belönades med Nobelpriset i litteratur 1957.

Camus skiljer sig från Kafka genom att en politiskt engagerad intellektuell – sedermera världsberömd – träder fram på dessa sidor. Det är dock ingen friktionsfri utveckling. Ett återkommande drag i dessa anteckningar är spänningen mellan det offentliga åtagandet och det mer personligt orienterade ”rena” litterära skapandet. Camus vet dock att han inte kan fly undan eller försöka upplösa denna spänning; tvärtom är den

Ett enda långt sökande

64 Josefin de Gregorio läser Anna Greta Wide

Det kollektiva manusarbetet

66 Fredrik Gustafsson tittar på *Mank* och *Citizen Kane*

Den skicklige läsaren

68 Peter Luthersson om Aspenströms marginalanteckningar

Förtätningens trolleri

70 Jakob Sjövall läser Cees Nooteboom

Krönika

71 Naod Habtemichael uppmanar universiteten att stå pall i blåsten

I korthet

71 David Andersson om klassikeröversättningar

en oskiljaktig del av hans liv och hans verk. Det hindrar inte att han ofta drömmer om avskildhet och ensamhet långt från polemiken och kommenterandet. År 1946 skriver han på ett ställe: "Jag föredrar engagerade personer framför engagerad litteratur. Mod i livet och talang i arbetet, det är gott nog. Och dessutom är författaren engagerad när han vill. Hans förtjänst är själva rörelsen. Och om den måste bli lag, yrke eller terror, var ligger då förtjänsten?" Året därpå kommenterar han sin egen dagbok: "Jag har läst om alla mina häften – från första början. Det som slår mig; landskapen försvinner undan för undan. Den moderna cancern förtär även mig."

KANSKE ÄR CAMUS här något för hård mot sig själv. De magnifika landskapsbilderna må vara mer frekventa i de första häften och får en särskild lyster från Algeriet – landet där han växte upp och som han aldrig slutade älska och vända tillbaka till. Men mottagligheten för ljuset vid havet, för johannesbrödträdets doft i september, den överger honom egentligen aldrig, även om den sinnliga och andliga glädje som den konkreta verkligheten kan väcka tidvis känns avlägsen i förpliktelseernas syrefattiga Paris. I den tredje delens båda detaljerat skildrade Greklandsresor påminns man om vilken Medelhavsmänniska Camus är. En tidig morgon på Rhodos 1958 går han ensam ner till stranden för att bada, och minns morgnarna utanför algeriska Oran där han för 20 år sedan campade bland sanddynerna och "sömn-drucken vacklade ut ur tältet några meter från vattenbrynet och dök ner i det slumrande morgonhavet".

Även om den grekiska övärlden tycks honom vara "världens medelpunkt", är det också intressant att läsa de resebeskrivningar som nu alltså tillfogats den andra delen och som tidigare har utgivits som separata böcker i Frankrike. Under båtresan till USA 1946 skildras medpassagerare med klarvaken blick och väl framme i det okända landet vittnar nattklubsbesök och mänskliga möten om såväl nyfikenhet som främlingskap inför den nordamerikanska kulturen. På föreläsningsturné i Sydamerika gör sig tuberkulosen påmind när han febrig och sömnlös hastar från land till land och från ett författarmöte till ett annat. Mellan presskonferenser och tråkiga ambassadmiddagar hinner han ändå med ambitiösa redogörelser av allt från sambasånger i Rio de Janeiro till skyskrapornas São Paulo.

Han hänvisar till många författare, en del av dem är knappast särskilt kända för dagens svenska läsare. Här finns andra utövare av dagboksgenren – däribland ryskan Sofia Andrejevna Tolstoj, den politiske teoretikern Benjamin Constant

Albert Camus.

FOTO: GETTY IMAGES

och inte minst den katolskt orienterade landsmannen Julien Green som skrev sina mångåriga anteckningar ända fram till slutet av livet. Camus tar också upp författare som utifrån egna erfarenheter vittnat om Sovjetstatens förbrytelser, som polacken Józef Czapski och ryssen Michail Zosjtjenko. De skilda uppfattningarna om socialismens utveckling i Östeuropa och Sovjetunionen var en viktig anledning till brytningen mellan de forna vännerna Camus och Jean-Paul Sartre.

EN FEBRUARIDAG 1950 skriver Camus: "Minnet bara flyr. Borde ålägga mig att föra dagbok. Delacroix hade rätt: alla dessa dagar som inte noteras liknar dagar som aldrig har funnits. Kanske i april, när

jag återfått en viss frihet." Några år senare kompliceras tanken i en anteckning, då Camus erkänner att det är med viss motvilja han tvingar sig själv tillbaka till dagboken, eftersom han egentligen vill hålla sitt liv hemligt. Inte bara för andra utan också till viss del för sig själv – för att det på så vis ska förbli rikt. Drygt 60 år efter hans död kan man bara känna tacksamhet över att han ändå inte kunde låta bli att sätta några av dessa hemligheter på pränt. Hur mycket skulle vi annars vara utan? Avlyssnade dialoger genom hotellväggar, riktlinjer för den dagliga arbetsdisciplinen och vardagliga iakttagelser som tar andan ur en. Som de där böljande starflockarna på himlen ovanför Rom, "lätta som rök", en vinterdag 1954 – på samma gång försvunna och räddade. ✨

Ett enda långt sökande

Kampen mellan tro och tvivel är ofta motorn i Anna Greta Wides diktsamlingar, som nu har kommit i nyutgåva, menar **Josefin de Gregorio**.

MIN FÖRSTA ORDENTLIGA kontakt med Anna Greta Wide skedde på Rönnells antikvariat i Stockholm, där jag lyssnade till hur författaren Isabella Nilsson sjöng ett par av hennes tonsatta dikter. Det var i samband med återutgivningen av Wides sex diktsamlingar, till minne av poetens hundraårsdag 2020.

Senare letade jag efter de trappor i Göteborg som nyligen har namngivits efter henne – de slingrar sig uppåt mot Oscar Fredriks kyrka i Masthugget, den vackra röda tegelkyrka i nygotisk stil dit poeten själv en gång hörde. Hon bodde alldeles i närheten, men brevväxlade ändå med kyrkoherden. Lite lat var hon allt, Anna Greta Wide. Det tog henne åtta år att bli färdig med lärostudierna; under tiden bodde hon hemma hos föräldrarna. På samma sätt lämnade hon då och då betydande luckor i sin lyrikutgivning; första samlingen kom 1942 och den andra 1944, men sedan dröjde det ända till 1955 innan den vid det laget mycket uppskattade Wide publicerade något nytt.

Anna Greta Wides liv var både kort och relativt undanskynt: hon drabbades av cancer och blev bara 45 år gammal. Hon tillhör inte den svenska litteraturkanonen på det sätt man kan önska när man läser henne. I skolan kommer man ofta i kontakt med Karin Boye och Edith Södergran men mindre med den motvalls Göteborgspoeten. Ändå är hon i allra högsta grad en lyriker för vår tid, med vilket jag menar att hon skriver rätt in i – och ut ur – den moderna själens vilshenhet. Litteraturvetaren Dick Claésson, som har sammanställt och återutgivit Anna Greta Wides produktion, identifierar tvång, frihet och ofrihet som viktiga teman i hennes diktning. "Begäret till sanningen blev för Wide ett produktivt tvång", skriver han i förordet till *Sedan kan allting hända* (Norstedts), som innehåller hennes efterlämnade dikter. (*Vem vänder i ljus mitt mörker* innehåller de sex samlingar som kom ut under hennes livstid.)

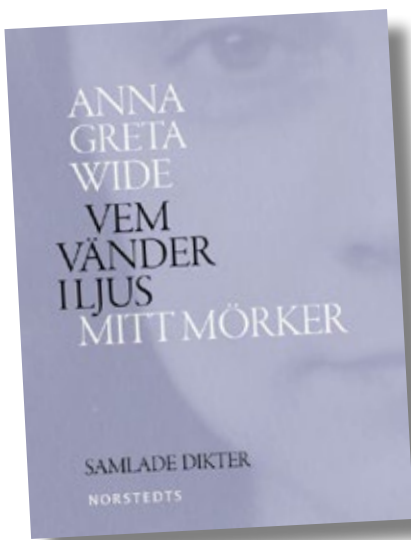
Sanningen ja, men också tvivlet. Dessa två gör det starkaste intrycket på mig som Wideläsare. Tron och tvivlet löpte parallellt i Anna Greta Wides liv och agerade ofta motor i hennes diktning. "Du som har sökt och ingenting har funnit – / jag älskar dig för att du sökte alls", skriver hon i "Sökare", ur *Orgelpunkt* (1944). Frågan om

huruvida Wide ska anses som kristen poet har sysselsatt litteraturvetare. Att Gunnel Vallquist gav ut urvalsvolymen *Dikter* (1989) säger något om eftermälet: här placeras Anna Greta Wide in i en religiös tradition. Och nog hör hon hemma där, men på ett säregnet vis. Bland internationella diktare får hon mig att tänka på amerikanska Emily Dickinson, även hon en mångårig hemmadotter med ett komplicerat förhållande till tron.

WIDES DIKTNING ÄR SOM ett enda långt sökande. "Var skall människan luta sitt huvud?" frågar sig Wide i sin tredje bok, *Dikter i juli* (1955), där den tidigare bundna, rimmade versen fått ge vika för en mer experimentell lyrik. Dick Claésson sätter formbrottet i samband med Wides insikt om att den så hett eftertraktade sanningen inte stod att finna i ett "lyriskt rus". Hon måste hitta ett eget språk. Hon sökte det delvis i tron, särskilt i katolska kyrkan, men ändå präglas hennes diktning av en stark rotlöshet och ett existentiellt förhållningssätt som inte låter sig nöjas med fullbordan. "Jag fantiserar ofta om att vara i denna absolut uppgivna situation: ligga framstupa, med armarna utbredda, på en havsstrand, intill döden trött, och gråta bort det som kallas för livet", kunde hon skriva. Wide kom i kontakt med psykoanalytisk teori och funderade över huruvida hennes kval bäst skulle förstås som "neurotiska symtom" eller "synd".

Drömmen är om förlossning, men också om utslocknande. Den ovan ställda frågan "Var skall människan luta sitt huvud?" åtföljs av en ganska annorlunda definition av nåden: "Detta var nåden (om den kom): / plötsligt upphörde varje bön". Senare skulle Wide skriva om en "bombhärjad katedral" – en bild av skräck, tomhet, eller något annat? Kvar blev bara frågan, vibrerande i tomheten. I den första diktsamlingen, *Nattmusik* (1942), fanns fortfarande hoppet om ett svar som kunde "ha stillat min stora hunger", och trösterika fantasier om att, likt den förlorade sonen, få återvända hem och inse att man inte varit så vilse i universum som man trodde: "Du har kommit hem. / Så säga människor och du med dem. / Men innerst har du alltid varit hemma."

SKRÄCKEN ÄR FÖR Wide nära förbunden med existensen, men varur den springer är inte alltid helt självklart. Är det ur det egna "ångerfulla trots[et]", det "stolthet och trots och tvång" som poeten ofta vill slippa? Men trots det behövs ju, ändå, för försöket att undslippa det, att foga sig, att ge efter, det ger upphov till kreativitet. Wide kan beskriva en väldig "urskogsflod" som kanske betecknar jaget: "jag är din frihet och ändå ditt tvång, / jag är befrielsen, jag är förtrycket – / trotsa mig gärna, men inte för mycket". Alltså: något viktigt

Nyutgåvorna.

Anna Greta Wide.

FOTO: WIKIPEDIA

uppstår i den plågade rörelsen fram och tillbaka, i vridandet och vändandet, i den brinnande längtan. Och om tvivel och skräck är två konstituerande delar av Wides diktning måste längtan och kärlek också fogas till dem. I den dikt som får heta "Skräcken" definieras den som "skräcken att inte bli älskad tillräckligt", och i påföljande dikt heter det att "kärlek är i alla fall / det enda vi vill ha". På ett annat ställe konstaterar Wide: "De största och starkaste makter jag vet / är skräck och kärlek och ensamhet."

I *Dikter i juli* är det smärtan som är människans gåva. Den talar: "Sök inte tröst, / men sök att leva, leva!" Smärtans uppgift är att "spränga sönder sjukhusvit behärskning". Uppgörelsen med det "lyriska ruset" var alltså även en uppgörelse med

den enkla tröstens bedövningsmedel. I de senare diktsamlingarna sker också ett akut skifte till frågan om tro och tvivel. Enligt Dick Claésson är det dikter som beskriver "människans väg till tron – men aldrig på ett fromt sätt, aldrig som bekväm lösning eller jublande frälsning". År 1960 gav Anna Greta Wide ut *Kyrie*, och bara titeln säger en hel del om var hon befann sig: *kyrie eleison*, "Herre, förbarma dig". Det är den samlingen som inleds med orden "Landskapet kunde vara en bombhärjad katedral". Liksom hos T.S. Eliot får det krigshärjade landskapet symbolisera inte bara förändring i världens maktstrukturer utan också andlig brist och nöd.

Men alldeles hopplöst är det inte: "Man måste börja där man står. / Man måste börja

Jag fantiserar ofta om att vara i denna absolut uppgivna situation: ligga framstupa, med armarna utbredda, på en havsstrand, intill döden trött, och gråta bort det som kallas för livet.

där man står. / Man står. Det är mycket." Barndomens ljus och förströelse förkastas till förmån för en vuxen – tro? Eller tvivel? "Det var praktfullt att leka, men nu vill jag leva, / om det ännu ges mig tid." Diktjaget får inga stora uppenbarelser, utan gräver med blodiga naglar fram "en skärva", "ett egensinnigt fragment", och ges "en kärv andakt". I *Kyrie* dirigerar Wide en skoningslös självvrannsakan, ett "korsförhör / i jagets cirkelrunda inkvisitionsdomstol". Hur komma ut ur jaget, ur solipsismen? Vad är det man sträcker sig mot? Få svenska poeter har som Anna Greta Wide trängt in i hjärtat av de svårigheter som kan finnas i trons möjlighet, svårigheter som uppstår när den fallna människan måste konfronteras med sig själv och granska sina bevekelsegrunder.

SÅ HETTE OCKSÅ Anna Greta Wides sista diktsamling *Den saliga osäkerheten* (1964). I inledningsdikten anropas Tomas Tvivlaren, och diktjaget anmärker: "O du trofasta skepsis – inte klandrar jag dig". Här finns också ett slags Wide-credo, en formulering av hur själva längtan efter Gud upptänder den kärlek som gör det möjligt att tro. Wide funderar över om Jesus från Nasaret verkligen var Gud, "Gud av Gud, ljus av ljus, / född, icke skapad, före all tid", och konstaterar att om han var det – då "älskar jag dig". Men om han hade fel – även då "älskar jag dig". Nästföljande strof är värd att avslutningsvis citera i sin helhet, eftersom den säger så mycket om den poet som aldrig kunde låta frågan om Gud bero, och som aldrig riktigt kunde sluta hoppas på Honom, men som inte heller riktigt kunde vila i någon lugn förvisning:

Endast så.

*Endast med tusen frågor
blåsande genom själen –
som i en bombad kyrka
med bortsprängda dörrar och fönster
och vindarna spelande genom skeppen –
älskar jag dig. ✱*

Det kollektiva manusarbetet

Sedan filmen *Mank* haft premiär på Netflix har den gamla debatten om manuset till *Citizen Kane* blossat upp på nytt, skriver **Fredrik Gustafsson**.

DET FAKTUM ATT en film är resultatet av en större grupp av människor som arbetar tillsammans brukar användas som ett argument mot den vanliga uppfattningen att regissören ska ses som dess upphovsperson. Men ändå är det regissören som har en övergripande vision och idé om hur filmen i sin helhet ska ta sig ut. Fotografen är fokuserad på ljussättningen, kompositören på musiken och skådespelarna på sina egna rollprestationer.

Däremot arbetar manusförfattarna ofta kollektivt. Det är sällsynt att ett manus bara har en enda författare (särskilt italienska filmer kan ha en mängd författarnamn angivna i förtexterna). Och ett manus filmatiseras sällan utan ändringar och omskrivningar; det brukar gå från utkast till utkast, från författare till författare. Regissören har i princip alltid synpunkter och skriver antingen själv om manuset eller kallar in någon annan för att göra det. Oavsett vad som anges i en films förtexter eller på dess IMDB-sida om dess manusförfattare kan man vara tämligen säkra på att verkligheten ser annorlunda ut. Som ett exempel: en av de mest hyllade amerikanska manusförfattarna på 1940- och 50-talen var Philip Yordan, men ny forskning har visat att han i själva verket skrev få av de filmer han har fått äran för. Han var främst

skicklig på att förhandla till sig rättigheter.

Situationen rörande *Citizen Kane* (1941) är dock väldokumenterad. Ett första manusutkast skrevs av Herman J. Mankiewicz och bearbetades av regissören Orson Welles. Mankiewicz skrev sedan en andra version. Därefter tog Welles över, han skrev flera nya utkast och till sist ett inspelningsmanus. Den färdiga filmen har grundstrukturen som Mankiewicz tillhandahöll, förmodligen inspirerad av Preston Sturges likartade manus till filmen *Hans andra hustru* (*The Power and the Glory* 1933), men den färdiga filmen skiljer sig på betydande sätt från det första utkastet. För den som vill läsa mer rekommenderas till exempel Robert L. Carringer bok *The Making of Citizen Kane* (1985). Trots detta har kritiker och entusiaster bråkade i flera decennier om vem som "egentligen" skrev *Citizen Kane*.

NU HAR DEN diskussionen blossat upp igen, efter att filmen *Mank* (2020) har haft premiär på Netflix. Av flera skäl var det en av förra årets mest omtalade filmer. Det var en ny film av David Fincher, en av vår tids mest berömda regissörer, och det var ett drömpjekt han hade velat göra i många år. Därtill beskrevs den som en film om till-

komsten av just *Citizen Kane*, en film som ofta har utsetts till världshistoriens bästa.

DEBATTEN OM VEM som skrev *Citizen Kane* tog fart efter att Pauline Kaels essä "Raising Kane" publicerades i *The New Yorker* 1971. Den skrevs i samband med filmens 30-årsjubileum och redogör för dess tillkomst, mottagande och plats i filmhistorien. Kael hävdar bland annat att Mankiewicz ensam är ansvarig för manuset: "Welles didn't write (or dictate) one line of the shooting script". Tyvärr är essän full av sådana fel, överdrifter och filmhistoriskt tvivelaktiga påståenden. Kael säger så här om Mankiewicz roll under 1930-talet: "Other screenwriters made large contribution, too, but probably none larger than Mankiewicz's at the beginning of the sound era." Det är ohållbart. Det går inte att lyfta fram någon enskild manusförfattare på det viset, allra minst i 30-talets Hollywood, där en given film kunde ha sju-åtta författare, varav kanske bara två står med i förtexterna. Det är i efterhand omöjligt att avgöra vem som skrev vad, och hur mycket.

Mankiewicz namn förknippas med hyllade filmer som *Laughter* (1930) och *Bragdernas man* (*The Pride of the Yankees*, 1942), men det är oklart hur mycket i filmerna som kommer från honom. När det gäller *Citizen Kane* finns det mycket av Mankiewicz i den färdiga filmen, men än mer av Welles. Ingen av de andra filmer Mankiewicz har skrivit manus till påminner heller om *Citizen Kane*. Men däremot har den många kopplingar till de radio- och teaterproduktioner Welles gjorde före 1941, liksom till de filmer han gjorde därefter. (Flera av dem är, enligt min mening, än mer imponerande konstverk än *Citizen Kane*.)

En pikant detalj i sammanhanget är att Kaels artikel bygger på forskning gjord av Howard Suber vid universitetet UCLA. Men Kael har förvanskat resultaten av hans forskning, och dessutom vägrade hon att ange honom som källa, eller ens tacka honom för att hon fick ta del av hans arbete.

Det är bakgrunden till *Mank*, som bygger på ett manus av David Finchers far Jack Fincher och är inspirerad av Kaels essä. Hur mycket av originalmanuset som kvarstår i den färdiga filmen vet jag inte, men det har i alla fall bearbetats av Eric Roth.

Filmerna.

Orson Welles i *Citizen Kane*.

FOTO: TT

Filmen är fokuserad på de veckor då Mankiewicz låg med brutet ben och skrev det första utkastet till *Citizen Kanes* manus. Därtill gör filmen diverse nedslag i 1930-talet, i återblickar som skildrar Mankiewicz karriär, olika viktiga händelser i hans liv och personer han kände, som han på olika sätt använde i manusutkastet till *Citizen Kane*. Men *Mank* är förstas en spelfilm och inte någon dokumentär. Den innehåller fiktiva inslag (Mankiewicz inblandning i Upton Sinclairs valkampanj är till exempel huvudsakligen påhittad). Men det är inte något problem, till skillnad från Kael har Fincher inte utgivit sig för att berätta precis hur det var. Tvärtom förhandsdiskussionerna har *Mank* inte mycket att säga om hur det färdiga manuset såg ut, och hur mycket som kom från Welles och hur mycket som kom från Mankiewicz, även om det för den oinvidde kan se ut som om Mankiewicz framställs som ensamt ansvarig för det.

Många har också hävdats att *Mank* är skapad så att den ska se ut som en 30-talsfilm.

När det gäller "Citizen Kane" finns det mycket av Mankiewicz i den färdiga filmen, men än mer av Welles. Ingen av de andra filmer Mankiewicz har skrivit manus till påminner heller om "Citizen Kane".

Men för att göra detta räcker det inte att filma i svartvitt. Det handlar mer om dekor, ljussättning, kameravinklar, gråskala, klippning och alla andra delar av bilden och ljudbandet. *Mank* är filmad i vidfilm, ett format som inte användes då. Filmspråket förändrades också rejält mellan 1930

och 1939 – och det finns stora skillnader mellan olika genrer, regissörer och fotografer – varför det överhuvudtaget är svårt att tala om typiska 30-talsfilmer. (Färgfilmen fick dessutom sitt stora genombrott 1935.) Men det är inte Finchers eller fotografen Erik Messerschmidts fel att deras ambition har missförstått. De har inte försökt göra en 30-talsfilm utan låtit sig inspireras av en rad olika svartvita filmer från 1940-, 1950- och 1960-talen.

MANKIEWICZ ÄR FÖR EVIGT förknippad med *Citizen Kane*, och han fick en Oscar för den. Är det någon som orättvist har glömts bort är det inte han. Många av de djupfokuseffekter som filmen, och dess fotograf Gregg Toland, har hyllats för är egentligen trickfilmning. Även om Toland tog åt sig äran för de scenerna är det ofta *special effects*-teamet på filmbolaget RKO som förtjänar beröm, inte minst Linwood G. Dunn. Se där ännu ett exempel på att det kan vara svårt att veta vem som gjort vad, och vem som äras bör. ✨

Den skicklige läsaren

Werner Aspenströms marginalanteckningar i Bertil Malmbergs skrifter kastar ljus över två centrala författarskap, skriver **Peter Luthersson**.

OM VIKTEN AV läskunnighet talas det då och då, mera sällan om vikten av lässkicklighet. Men utan lässkicklighet skulle det inte existera någon framställning om intellektuella personligheter värd namnet och knappast någon historieskrivning överhuvudtaget. Man behöver inte leta länge om man söker belägg för att sådana som själva är iakttagelseförmögna och formulerings-skickliga ofta läser med pennan i hand. De markerar det slående och det väsentliga, ord och fraser som lyser upp helheten och får den att blotta sin mening.

Slumpen kan göra att man får tillfälle att iakttä lässkicklighet inte endast manifesterad i ett färdigt verk av den läsande om det lästa utan så att säga *in progress*. Häromåret ringde antikvariatsbokhandlaren Peter Bodén till mig och undrade om jag inte ville köpa en bärkasse med de böcker av Bertil Malmberg som hade varit i Werner Aspenströms ägo. En god antikvariatsbokhandlare känner förstås till potentiella kunders intresseområden. Jag frågade hur det var ställt med marginalanteckningar. Jo, sådana fanns. Det blev affär.

I den där bärkassen fanns ett drygt tjugotal av de böcker som Bertil Malmberg fick utgivna. Några saknades, som debutdiktsamlingen *Bränder* (1908), romanen *Åke och hans värld* (1924) och reportageboken *Tyska intryck* 1936 (1936). Titlarna som kan sorteras under beteckningen sakprosa är alla praktiskt taget sönderlästa, ryggarna randiga av läsveck och pärmarna lagade med nu gulnade, flagnande tejprensor. Noteringarna är många, i allmänhet gjorda med blyerts, någon gång med ett ytterligare lager gjort med blå eller röd kulspeppenna, som gällde det att sälla ut det viktigaste från första läsningens skörd. Längst fram i böckerna – på främre pärmens insida och smutstitelsidan, ibland på ytterligare någon sida – finns ett register. Aspenström noterar någon kategori som han finner betydelsefull och tillfogar ett eller flera sidnummer, i artikelsamlingen *Utan resolution* (1949) till exempel: "Att förbruka sitt material 29", "Kärlek till vaxkabinett 208" och "298 självförsvar, viktigt". I inlagan förekommer anteckningar, men det som dominerar är understrykningar i löpande text och kryssmarkeringar i marginalerna.

Slående är att Aspenström visar väldigt skiftande intresse för olika delar av de lästa böckerna eller för skilda inslag i dem. I *Förklädda memoarer* (1956) är det som sökte han stöd hos Malmberg för sin attityd. På smutstitelsidan återfinns bland annat följande anteckningar: "145 utstrykandet ett positivt skapande", "att läsa andra för att själv stimuleras 170" och "inte för att få överblick, 'Sparsamhetens estetik' 198". För mig framstår Aspenströms metod att läsa som kongenial med Malmbergs metod att skriva. Att välja bort är som regel viktigare än att inkludera. Valen av vad som får komma med blir mot bakgrund av den påbjudna återhållsamheten särdeles väsentliga.

En god antikvariatsbokhandlare känner förstås till potentiella kunders intresseområden. Jag frågade hur det var ställt med marginalanteckningar. Jo, sådana fanns. Det blev affär.

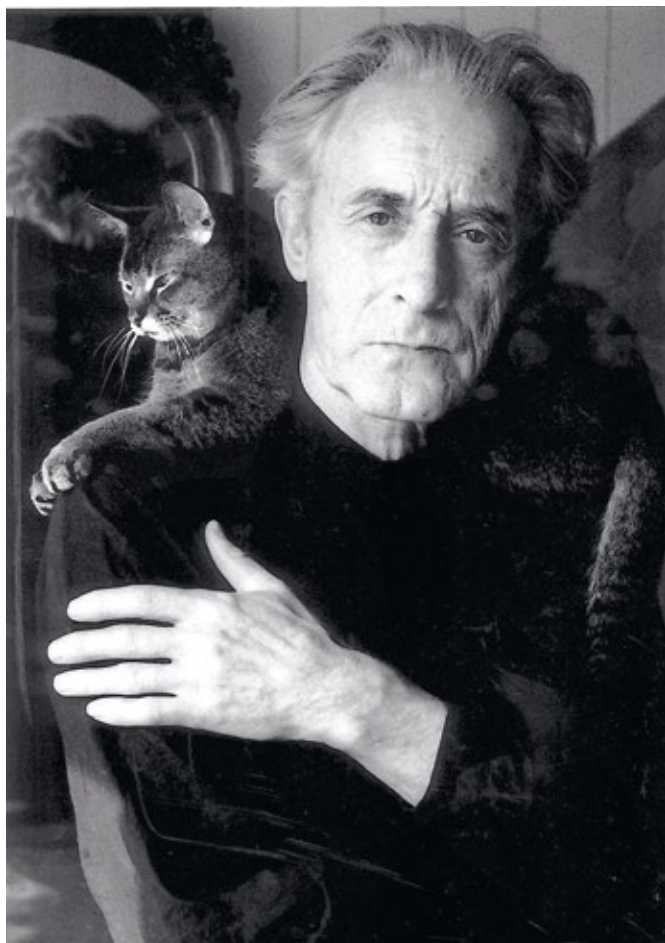
I DE SKÖNLITTERÄRA titlarna – diktsamlingar allihop – går mönstret med läsveck, tejprensor, register, understrykningar och kryssmarkeringar igen. Snarare än på enskilda dikter – även om han identifierar somliga som nyckeldikter – är Aspenström koncentrerad på uttryck som vandrar, som dyker upp här och var, lätt varierade eller tämligen omstöpta men ändå tillräckligt konstanta för att vara igenkännliga, uttryck som återkommer likt teman i ett evigt pågående musikstycke. De där uttrycken blir glimtar, som antyder vad alltihop handlar om, trots att detta aldrig blir klart och redigt och platt formulerat; de blir fönster att spana in genom för att få en idé om ... ja, vad? Det är den fråga läsaren Aspenström föresätter sig att besvara. Markeringarna hos Aspenström gäl-

ler alltid enskilda ord eller sammansättningar av ett fåtal ord, aldrig hela diktpartier eller förlopp i sin utstoffer. Med en dikt som fångar hans intresse kan resultatet bli ungefär som hos en elev i den författarskola som Ezra Pound en gång improviserade i Rapallo och där lärjungarna ställdes inför uppgiften att i Shakespeares sonetter ta bort allt onödigt, det brus som omger det bärande. Läst av Aspenström på motsvarande vis kommer en av dikterna i *Orfika* (1923) att få följande lydelse: "Förtvivla, men förtvivla ej / ofrånkomligt / ur dina smärtor stiga / en evig himmel / oförgänglig / förverkligandets krav / är sken och dager." 116 ord ur dikten som Malmberg skrev den är här utelämnade.

DEN FÖRTÄTADE DIKTEN ger en bild av ett grundmönster som Aspenström uppenbarligen urskiljer i Malmbergs lyrik och livsuppfattning. En dikt är som sådan värdefull. För att samla material för att kunna skriva en dikt måste diktaren ådra sig skuld. För att inte blotta skulden måste diktaren i sin dikt bygga kulisser. Att nämna "skuld" och "kuliss" går bra. Ett sådant omnämnande erbjuder just en glimt, är ett fönster. Ansamlad skuld väcker fasa. Aspenström noterar i volym efter volym uttryck som "kärleksdriftens faser", "fasans tecken", "fasa i fasans grav", "fasans förförelse", "fladdrande fasa", "fasans gam", "fasans medalj" och "den kylande fasans arketyp". Och han kan uppmana sig själv: "Hur många 'faser', räknal!"

Grundmönstret bildar ett kretslopp: fylla på med material, ådra sig skuld, bygga kulisser, erfara fasa. I diktsamlingen *Men bortom marterpålarna* (1948) uppträder i registret sådant som "Teater 37, 106, 38, 108", "Glimtpoesins början 15" och "'förbrukat intill avsmak' Viktigt!" (ordet "Viktigt!" understruket). Här nämns också "Kretsloppet 72, 105, 109, 118". Syftningen är på ett slags själens/existensens mönster, upprepat och upprepat, intill äckel och förtvivlan. Diktsamlingen tycks utgöra ett utbrytningsförsök eller uttrycka en utbrytningsvilja, åtminstone en utbrytningslängtan. I inlagan markerar Aspenström exempelvis orden "förfallets adel" (sid 13), "djupare vansinne / mer mångvetande" (sid 14), "i glimtar [...] framträdde / i glimtar

Werner Aspenström.

FOTO: ULLA MONTAN/TT

Bertil Malmberg.

FOTO: CARL ERIK SUNDSTRÖM/TT

[...] glimtar är tydlighet [...] avslöjande hieroglyfer" (sid 15), "Och min sista tid vill jag bruka för sanningen" (sid 17), "förljugenhet" (sid 18), "svag vämjelse" (sid 20), "Fasan" (sid 33), "nya kulissen" (sid 37), "kulisserna" (sid 106).

Den lässkicklige läser inte förutsättningslöst. Tolkningskompetens kräver förkunskap. Aspenström avtäckar ett stråk, kanske ett huvudstråk, i Malmbergs författarskap genom att läsa den ena boken i ljust av den andra, inrikta sig på det repetitiva och det i någon mån progressiva. Han är också uppmärksam på den referensvärld som är Malmbergs, noterar omdömen fälda om andra diktare, anspelningar på andra diktare eller bara likheter med andra diktare. Det kan gälla Goethe eller Hölderlin, Baudelaire eller Eliot, Sven Lidman eller Karl Vennberg. Det kan också gälla honom själv. Apropå dikten "Keruberna" i *Flöjter ur ödsligheten* (1941) noterar han: "WA Snöleoparderna Fallskärms-

himlen".

Stundom kostar Aspenström på sig lite längre reflektioner. Ovanför inledningen till första avsnittet av "Morgon i München 1923. Ur en ofullbordad essayroman" i *Utan resolution* skriver han: "Detta välfyllda magasin av syner och formler, modeller och material för senare upplevelser". Vid dikten "Rörelsen" i *Med cyklopöga* (1950) begrundar han att krets-

loppets fänge förblev en gåta för sig själv: "Gas rör sig, sten sjunker i jorden, Diktaren vet inte ens om han är ett organiskt levande väsen eller ett livlöst ting. Hur får man veta det? Man hör sig för, ställer frågor, hämtar informationer", lämnar så att säga jagets och diktandets rum för att om möjligt få besked 'utifrån', lovar att återkomma sedan han uträttat detta ärende, undersökt saken, men kan han ens under-

söka, kan jaget återkomma, ingen – denna strikt logiska dikt / Här räcker det inte med 'cogito, ergo sum', inte ens 'scribo, ergo sum', ty mina tankar rör sig, mina frågor, men finns jag och vem eller vad är jag."

Aspenströms Malmbergläsning resulterade i ett nummer av Svenska Akademiens minnesteckningar, *Bertil Malmberg* (1987), en rik bok i ett starkt begränsat format. Den utmynnar i en briljant reflektion kring den avslutande dikten i den avslutande diktsamlingen, *Klaviatur* (1955), punkten för ett författarskap som fullbordas med en undran: "Vem ropade 'jag' genom min mun?" ✨

Aspenströms anteckningar.

FOTO: PETER LUTHERSSON

Förtätningens trolleri

Cees Nootebooms texter präglas av en smittande entusiasm och nyfikenhet, menar **Jakob Sjövall**.

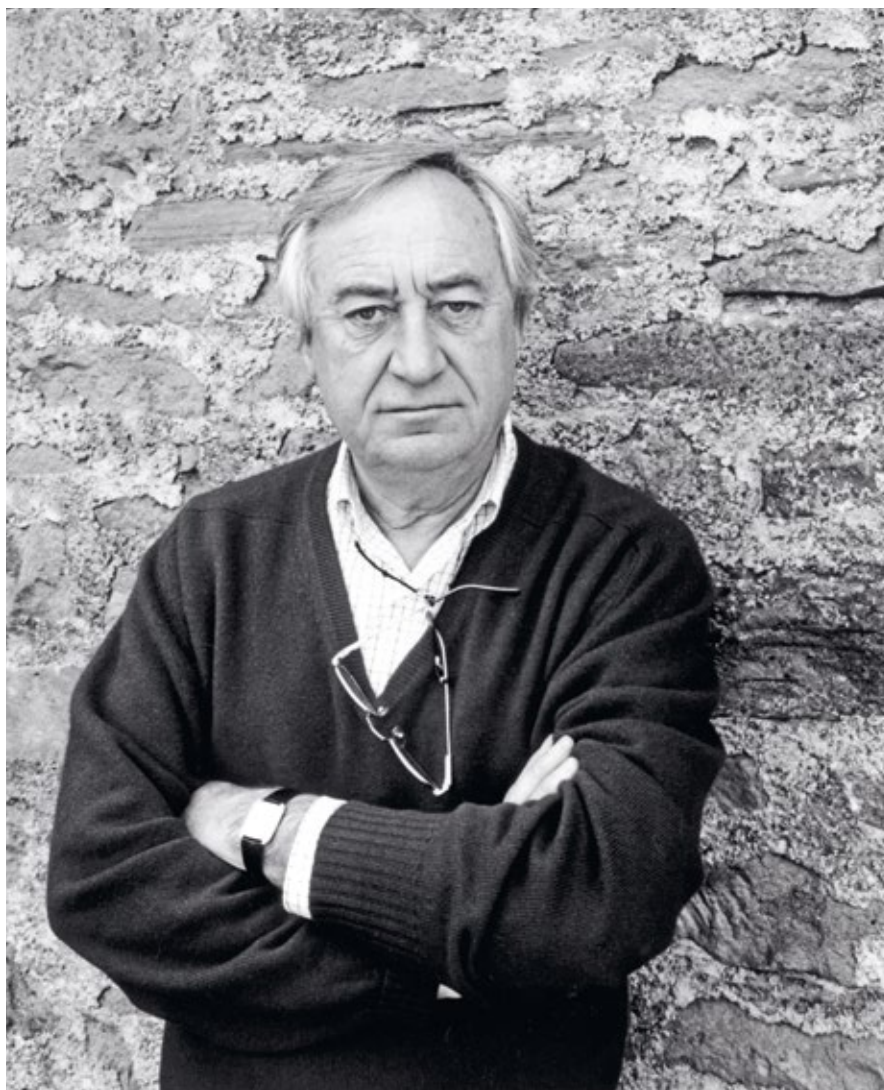
DEN NEDERLÄNDSKE FÖRFATTAREN Cees Nooteboom (f 1933), som ibland nämns i Nobelprissammanhang, har en rik skönlitterär produktion bakom sig. I *Varmt hjärta, kylig blick. 24 essäer* (Bokförlaget Faethon) har texter från 43 år samlats. Urvalet är gjort av Daniel Pedersen och den fina översättningen av Per Holmer. Det är en välkommen introduktion. Nootebooms essäer har, till skillnad från hans romaner och dikter, inte tidigare översatts till svenska.

Ämnena för essäerna är många och skiftande. Nooteboom skriver om såväl litteratur som fotografi, resande och konst. Kanske kan man kritisera den produktive Nooteboom för att vara väl mångsidig, för att inte koncentrera och fördjupa sig. Å andra sidan präglas texterna av en smittande nyfikenhet. Det visar sig bland annat när han betraktar gamla fotografier: "För mig är alltihop en stor gåta. Jag beskådar en obekant person som jag aldrig hört vare sig tala eller skratta."

I flera av texterna finns en dragning till sådant som får tillvaron att vackla lite grand (men inte för mycket!). "Jag är en besynnerlig själ som frossar i motsägelser", skriver han på ett ställe, och även om det nog får ses som en dramatiserande överdrift reflekterar det nog ändå delvis hans självbild. Hans essäer är just försök, ett provande, i genrefadern Montaignes anda. Är *Don Quijote* grym eller rolig? Vem var Bruce Chatwin egentligen? Vad är det i Bruegels konst som tilltalar oss så?

NOOTEBOOM "FÖRUNDRAS ÖVER den mänskliga artens skiftande möjligheter". I essän om den berömde kvinnojägaren Casanova vinnas man som läsare över av hans humanistiska syn på föremålet för undersökningen. Nooteboom kallar Casanova i en och samma mening i tur och ordning för "teatral äventyrare", "bedårande svindlare", "lättkränkt posör", "misslyckad mångbegåvning" och "briljant författare". Den motsägelsefulle individen vinner Nootebooms gillande, han är uppenbart glad över att ha upptäckt en individ bakom legenden och klichén. Han är därför kritisk mot regissören Federico Fellini, som han likafullt beundrar, för att han i sin filmatisering av Casanovas historia reducerar honom till en sorts sexmaskin.

En röd tråd i flera av essäerna är en tro

Cees Nooteboom.

FOTO: TT

på konstens och litteraturens möjligheter att förtäta och framhäva väsentliga aspekter av vår mänsklighet. Ett verk som Casanovas självbiografi eller Rembrandts självporträtt är koncentrerade uttryck av erfarenheter på ett sätt som livet själv i allt sitt brokiga framskridande aldrig kan uppvisa. Det är, som Tomas Tranströmer skriver i sin berömda dikt "Schubertiana" i *Sanningsbarriären* (1978), "signalerna från ett helt liv i några ganska vanliga ackord av fem stråkar". Detta förtätningens trolleri fascinerar Nooteboom.

När han skriver om Pieter Bruegel den äldre blir det särskilt intressant. Konstnä-

rens liv är nästan helt okänt, så konsten måste tala helt på sina egna villkor. Nooteboom beskriver olika teman och kompositionsmonster i målningarna, som kanske vittnar om en specifik attityd till livet. Han reflekterar över det faktum att alla som genom åren betraktat verken delar en gemensam erfarenhet. Nootebooms entusiasm bidrar till att man blir sittande med Bruegelkatalogen i knät under läsningen.

DEN FÖRELIGGANDE VOLYMEN utgör bara ett litet urval av Nootebooms produktion. Förhoppningsvis kommer fler essäer att översättas. ✂

Stå pall i blåsten

Naod Habtemichael
är liberal skribent

PÅ SENARE TID har ett par incidenter som vittnar om en högre intolerans bland studenter uppmärksammats på våra universitet och högskolor. Hittills har det varit ett fåtal fall där studenter känt sig otrygga och särbehandlade. Men det senaste fallet har rönt stor uppmärksamhet, och utspelar sig på Fakulteten för hälsa och samhälle vid Malmö universitet.

Frågan gäller: hur högt i tak är det bland våra universitet och högskolor? Dessvärre verkar höjden bli allt lägre. I ett signerat upprop i Sydsvenskan (24 februari) skrev ett antal masterstudenter bland annat att "Fördomar och 'vi och dom-tänk' har florerat oemotsagt av lärare". De skriver även att universitetet behöver visa att det är en plats där varken studenter eller medarbetare riskerar att utsättas för diskriminering, kränkning eller minoritetsstress.

Det är nog få som kan tänkas invända mot att arbets- och studiemiljöer bör präglas av ett arbete mot diskriminering och kränkande behandling. Men studenternas subjektiva bild av situationen tycks inte stämma överens med vad som har skett.

Det framgår efter att professor Mariah Larsson vid Linnéuniversitetet i samma tidning tog bladet från munnen och redde ut att rasistiska stereotyper som har förekommit under utbildningen har varit i en strikt akademisk kontext (16 mars). Hon underströk att det skedde i samband med föreläsningar om rasistiska stereotyper med exempel hämtade från olika kultursfärer.

PROFESSORN VITTNAR ÄVEN om kolleger som blivit så pass rädda för att anklagas för att vara rasister eller sexister, att de utövar själv censur. Det är allvarligt, både för lärarna och för kunskapen som sådan. Om lärare känner tveksamhet inför att föreläsa om det som är allra mest relevant för sina studenter, innebär det att det fria kunskapsutbytet fått sig en rejäl törn.

Som tur är har vi hittills bara sett ett fåtal fall av fenomenet i Sverige. Då har det handlat om medialt uppmärksammade incidenter där studenter inte har förstått kontexten i det undervisande ämnet, och därmed känt sig kränkta. Men i olika delar av västvärlden ser vi hur utvecklingen går åt fel håll och där taket successivt sänks. I synnerhet i USA och Storbritannien har det uppmärksammats fall då inbjudna gästföreläsare har nekats en plattform eftersom studenter har känt sig otrygga, och införanden av så kallade safe spaces, där idéer som går emot strömmen är icke-önskvärda.

Lyckligtvis verkar professor Mariah Larsson vara uppbackad av ledande företrädare för Malmö universitet. Det hedrar universitetsledningen. Fler lärosäten behöver ingjutas mod och stå pall när det blåser till storm i medierna, istället för att instinktivt avlägsna sin hand från lärare som försöker förmedla kunskap – hur obehaglig den än må uppfattas.

LÄROSÄTENAS UPPDRAG är varken att stryka studenter med hårs eller att bekräfta deras världsbild. Tvärtom bör universiteten vara den samhällsinstitution som allra ivrigast försvarar det fria idéutbytet. Endast genom att lära oss av människans historiska felsteg kan vi förstå de bakomliggande faktorer som legat till grund för såväl våra största framgångar som våra allra mörkaste kapitel.

I korthet

Överflödets bryderi

En del blir intresserade av litteraturhistoria redan i tonåren och börjar bygga ett eget bibliotek av klassiker. Man skaffar sig till exempel *Anna Karenina*, *Idioten*, *Processen* och *Huset Buddenbrook*, böcker man gärna återvänder till.

Så småningom kommer det nya, hyllade översättningar av dessa verk. Det finns skäl att tro att de är snäppet bättre än föregångarna. Ändå tvekar man att köpa dem. Det känns fel att kasta de gamla böckerna, där man har gjort understrykningar och markerat särskilt värdefulla passager. Och det är svårt att ha både de gamla och nya översättningarna i bokhyllorna, som redan är överfulla.

Detta må vara ett lyxproblem, men ibland kan det vara skönt att fokusera på sådana för att slippa tänka på de till synes olösliga världsproblemen.

Frågan aktualiseras inte minst därför att det på senare år har givits ut många viktiga och skickligt genomförda klassikeröversättningar; det känns som att vi i detta avseende närmast upplevt en guldålder. Till exempel har Erik Andersson översatt James Joyces *Ulysses* och *Dublinbor*, och Ulrika Wallenström flera verk av Thomas Mann. Just dessa böcker har kommit på Albert Bonniers förlag, men i många fall har småförlagen gjort viktiga insatser.

Ett förlag som förtjänar att hyllas är Bakhåll. För en del år sedan gav man ut Franz Kafkas samlade verk i översättning av Hans Blomqvist och Erik Ågren. Förutom att de mest kända verken fick nya språkdräkter kom åtskilliga andra texter för första gången på svenska. I *Den osynliga domstolen. En bok om Franz Kafka* (2004) skriver Torsten Ekbohm att Blomqvists och Ågrens sammantagna insats är "en översättarbragd i nivå med Gunnell Vallquists Proust, Thomas Warburtons Joyce".

De senaste åren har Bakhåll bland annat givit ut översättningar av Ernest Hemingways skrifter, de flesta gjorda av Christian Ekvall, som också har tagit sig an verk som *1984* och *Den store Gatsby*.

Någon gång vore det kanske bättre om förlagen prioriterade verk som inte tidigare har utkommit på svenska. Men eftersom översättningar i allmänhet åldras snabbare än originalen finns det anledning att vara tacksam över de nya utgåvorna.

David Andersson

Detta nummers recensioner:

Hans-Roland Johnsson lovprisar lärdom; **Per Bauhn** granskar myten om meriten; **Benny Carlson** rycks med i en rövarhistoria; **Karin Henriksson** går på klubb; **Håkan Lindgren** premierar krubb; **Patrik Lindenfors** debatterar kritiskt; **Bengt Magnusson** festar för livet; **Helena Granström** vet inte vad hon ska tro; **Rasmus Landström** vädrar ett ruttnande lik; **Cecilia Nikpay** lär sig ingenting.

Wagners *Parsifal*: Öppnar dörren till kristen gemenskap.

FOTO: PHILIPPE MERLE/GETTY IMAGES

Behovet av det heliga

Roger Scruton kunde stöta bort vissa läsare med en sträng moralism, men Hans-Roland Johnsson finner en enorm lärdom och en passionerad lidelse när han skärskådar hela den stora produktionen.

FILOSOFI

Under loppet av mindre än fyra månader, mellan oktober 2019 och februari 2020, förlorade världen tre intellektuella storheter och oförtröttliga försvarare av den allvarligt syftande, men inte alltid helt lättillgängliga, kulturen: Harold Bloom, Roger Scruton och George Steiner. Med sina välformu-

lerade och tankedigra, men också egenartade, skrifter blev de kända av en publik långt utanför kretsen av specialister, samtidigt som deras ibland lika konservativa som kontroversiella ståndpunkter irriterade många läsare och kritiker.

Den engelske filosofen, skribenten och samhällsdebattören Roger Scrutons många böcker och artiklar utmärks alla av en imponerande lärdom, vare sig de behandlar kunskapsteoretiska eller onto-

logiska spörsmål, arkitektur, musik, religion eller, till och med, vin och vindrickande. Hans omfattande produktion utgör ett lika engagerat som elegant försvar för den traditionella västerländska kulturens främsta litterära, filosofiska och konstnärliga manifestationer. I *Culture Counts. Faith and Feeling in a World Besieged*, en bok skriven 2007 (och på svenska 2009 under titeln *Kultur räknas*), utvecklar han exempelvis sin tes om den kvalitetspräglade kulturen som ett oskattbart arv nöd- >>

Roger Scruton: Många strängar på sin lyra.

FOTO: ALAMY

vändigt att slå vakt om, och deltagande i kulturlivet som det bästa sättet att nå individuell självförståelse och kollektiv samhällsgemenskap.

I kulturen avtecknar sig de fundament på vilka samhällets normer och institutioner bygger, ty, som han skriver i en annan bok, *The Aesthetics of Architecture* (1979), det finns en uppsättning estetiska konstanter till vilka den mänskliga naturen är anpassad. I *Beauty* (2009) deklarerar han att "skönhet" är ett reellt och universellt värde oskiljaktigt från förnuftigt resonerande. Av den anledningen var det en angelägen uppgift för honom att opponera sig mot kommersialisering och mot den relativisering av hävdvunna kulturella värden som han anklagade postmodernismens företrädare – som Derrida, Deleuze, Foucault och Badiou – för att göra sig skyldiga till.

Att ge sig hän åt och tillägna sig det värdefullaste i det kulturella utbudet skänker oss ett slags livsbestämmande andlighet som vetenskapliga utredningar inte kan ge rättvisa åt. Enligt Wittgenstein kan det faktiska om världen formuleras i vetenskapliga termer, men *det viktiga* i våra liv – som moral, konst och religion – ligger utanför det som kan sägas på ett sådant sätt. Av grundläggande betydelse för Scruton är begreppet *kognitiv dualism*, det vill säga: förståelsen av världen på antingen ett vetenskapligt analyserbart sätt eller som en mellanmänsklig angelägenhet i det som han, med en term lånad från Edmund

Husserl, kallar för vår *Lebenswelt*. I första rummet intresserade sig Scruton för denna upplevelsevärld, vars betydelse han, trots allt, försökte motivera i en diskurs som tangerar det objektivt rimliga. Helt säkert finns det ingen intellektuell uppgift mer angelägen än denna och, lika säkert, ingen svårare.

Möjligheten att skapa mening i tillvaron, och göra den meningsfull, är betingad av den roll som transcendentala sanningar spelar i den. Utsortering i vetenskapens och rationalitetens namn

religionen förlorar sitt grepp över det kollektiva medvetandet, ty den goda konsten erbjuder oss en trovärdig moralisk realitet istället för svårbevisbara metafysiska utsagor. Scruton tar således på sig uppgiften att skissera ett program för att fylla det tomrum som uppstår i det som Max Weber beskrev som *avförtrollning*, eller den sociala och ekonomiska process genom vilken tron på det transcendentala har förflyktigats under de senaste århundradena.

Scruton är naturligtvis långt ifrån ensam om att försöka besvara den existentiella fråga som avförtrollningen ställer oss inför, tvärtom, det finns idag en rik och mångfasetterad litteratur om hur längtan efter en meningsskapande livs-åskådning kan tillfredsställas i en sekulär kontext. Här kan det räcka med att nämna Hubert Dreyfus och Sean Dorrance Kelly och deras uppmärksammade bok *All Things Shining. Reading the Western Classics to Find Meaning in a Secular Age* från 2011. I den redogör de för hur vi med hjälp av konstnärer, filosofer och författare, som till exempel Homeros, Herman Melville och David Foster Wallace, på nytt kan finna "en väg in i ljuset" och uppleva de "skinande" och "heliga" livsinspirerande ögonblick som har gått förlorade i den moderna tidsåldern.

En viktig del av det som konstituerar Scrutons *Lebenswelt* är antagandet att den fullt ut självmedvetna människan ser sig själv, sitt "jag", genom ett annat subjekt, som är "du", båda ansvariga inför varandra. Begrepp som "jag" och "du", och det faktumet att jaget både manifesterar sig som subjekt och objekt, kan dock inte förstås utanför det som intu-

"Scruton insisterar på ett fördjupat kollektivt och meningsproducerande deltagande i kulturen."

av religiöst förankrade dogmer lämnar, såsom det verkar, orört ett basalt mänskligt behov av något andligt meningsbärande. Scruton försvarar med eftertryck idén att kulturen blir än viktigare som förmedlare av upphöjda etiska ideal när

itivt uppenbarar sig i vår *Lebenswelt*. Därför, menar Scruton, bör vi inte lyssna på filosofer som med stöd av modern vetenskap, som evolutionär psykologi eller neurovetenskap, tror sig kunna "förklara" specifikt mänskliga upplevelser som

**CULTURE
COUNTS**
**FAITH AND
FEELING IN
A WORLD
BESIEGED**
ROGER
SCRUTON
Encounter 2018

**THE AESTHETICS
OF ARCHITECTURE**
ROGER SCRUTON
Princeton University
Press 2013

kärlek, begär, längtan, sorg och förbitt-
ring. George Steiner ger uttryck för lik-
nande funderingar i boken *Real Presences*.

Scruton understryker, för sin del, betydelsen av sammanlänkande band mellan individ, familj, nation, religion och kulturellt arv. Sådana nätverk är inte resultat av marknadsliknande förhandlingar och kontrakt, utan måste accepteras som "öde och gåva". De utgör, enligt Scruton, en omistlig och vital del av alla utvecklade samhällen och är grundvalen för ett meningsfullt liv. Genom olika typer av riter svetsas löften samman till bestående arrangemang, till exempel äktenskapslöftet som innebär att parterna "slår rot i varandra". Den kristna tron är garant för dessa samband då religion är en upplevelseform av Guds närvaro i tillvaron – snarare än en kosmologisk förklaring – och det som uppenbarar en trancedental verklighet i ceremonier och riter, likväl som i platser och objekt. Även om Scruton försöker svara på samma slags fråga om hur vi ska hitta tillbaka till det "heliga" som Dreyfus och Kelly, blir deras respektive slutsatser helt olika: Scruton insisterar på ett fördjupat kollektivt och meningsproducerande deltagande i kulturen, under det att Dreyfus och Kelly betonar de möjligheter som står att finna i vardagsnära situationer.

Bärigheten i Scrutons analyser – hur penetrerande och tankeväckande de än är – förtas av ett stundom strängt moraliserande över alternativa livsval. En stö-

"Bärigheten i Scrutons analyser – hur penetrerande och tankeväckande de än är – förtas av ett stundom strängt moraliserande över alternativa livsval."

testen för många läsare är säkerligen uppfattningen att "liberal individualism inte beskriver verkliga människor". För Scruton – som emellertid i *The Soul of the World* (2014) på ett intressant sätt resonerar kring frihet och olika typer av överenskommelser människor emellan – kan genuina relationer inte vara en funktion av "fritt ingångna avtal", liknade merkantila marknadstransaktioner,

Äktenskapslöfte: Parterna slår rot hos varandra.

FOTO: ALAMY

som löses upp när "jobbet är avslutat".

Hans kritik av kontraktsfriheten märks också i synen på sexuella förbindelser, till exempel i studien *Sexual Desire. A Moral Philosophy of the Erotic* (1986), och uppfattningen att det som borde vara ett åtagande av existentiell vikt reduceras till "en jakt på behagliga känslor i underlivet" som endast kan till-

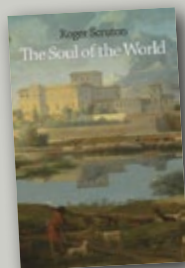
tioner det än må vara, kan utvidga erfarenhetssfären på ett berikande sätt.

I Scrutons kulturanalys spelar musiken en väsentlig roll som "symbol för den västerländska kulturen" och som en plats där "jag" möter "du". Värdefull musik har avgörande betydelse för våra liv, ty stor konst är ett botemedel mot "vår metafysiska ensamhet". I *The Aesthetics of Music* (1997) analyserar Scruton musikens grundbegrepp och i det inte mindre imponerade verket *Understanding Music. Philosophy and Interpretation* (2009) dissekerar han med pedagogisk, för att inte säga pedantisk, noggrannhet ett antal musikaliska mästerverk och förklarar var deras storhet består.

Scruton upprepar sig ofta i sina böcker, och för den som vill förstå hans tankar om subjekt och objekt, förhållandet mellan "jag" och "du", offer, uppoffrande, det heliga och ett korrekt sexuellt förhållningssätt, är de tre böckerna om Wagner – *Death-Devoted Heart. Sex and the Sacred*

BEAUTY
A VERY SHORT
INTRODUCTION
ROGER
SCRUTON
Oxford University
Press 2011

THE SOUL OF
THE WORLD
ROGER
SCRUTON
Princeton
University
Press 2014

SEXUAL DESIRE
A PHILOSOPHICAL
INVESTIGATION
ROGER SCRUTON
Continuum 2006

in Wagner's *Tristan and Isolde* (2004), *The Ring of Truth. The Wisdom of Wagner's Ring of the Nibelung* (2016) och *Wagner's Parsifal. The Music of Redemption* (2020) – en genväg in i hans filosofi. Wagners senare operor är ett mycket passande val för en fördjupad kultur- och samhällsanalys, eftersom dessa inte bara, på det musikalisk-estetiska planet, är så självklart konstnärligt övertygande, utan även, på det dramatisk-etiska planet, så insiktsfullt behandlar människans livssituation. Det motsvarande valet för Harold Bloom var studiet av Shakespeare, som borde vara ”en sekulär religion”.

Många av Wagners verk bygger på ett medeltida mytmateriel som han utnyttjar för att avtäcka djupt liggande psykologiska och sociologiska sanningar. Wagner var av åsikten att det tillkommer konsten att rädda religionens kärna genom en i möjligaste mån fullkomlig framställning av symboler som uppenbarar religionens fördolda mening. Därigenom ersätter dramat religionen. Scruton har således rätt i att Wagners operaproduktion handlar om det heliga, och att den kristna gemenskapen, såsom den exempelvis kommer till uttryck i nattvarden, är lätt att tilltalas och beröras av, men svår att förstå om vi inte tar hjälp av ett konstverk som *Parsifal*.

Boken om Tristan och Isolde handlar om ”den erotiska kärlekens natur och erotikens speciella plats i vår kultur”. Den erotik som det här är frågan om ska emellertid förstås som ett begär befriat från det fysiskt kroppsliga i den andliga sfären och ”bestämt av tanken på att avstå”. En sådan förståelse av dramat påminner om beskrivningen av det religiösa sinnelaget i *The Soul of the World* och av hur två subjekt fjärran från det vanliga och vardagliga förenas i det offer i vilket de helt och hållet ger sig till varandra. Att hävda att Isolde dör som oskuld och att de älskande söker döden är dock att bortse från det faktumet att *Tristan och Isolde* – operalitteraturens mest sinnligt pulserande verk med både extatiska och morbida inslag – är en tragedi, inte ett ideal, och att döden inte drabbar de två därför

Dejtingappar: leder oss bort från det heliga.

FOTO: ALAMY

att de har den som mål, utan därför att de blir avslöjade.

Scrutons genomgång av innehållet i *Nibelungens ring* är betydligt mer flerspårig och produktiv än vad som är fallet i *Tristan*-boken. Han lyfter fram influenser från den tyska filosofin, inte minst i Fichtes och Feuerbachs tappning, och vinnlägger sig om att redovisa hur händelseförloppet urholkar allmänna begrepp om lag och rätt.

Wagner byggde sin sista opera – eller *Bühnenweihfestspiel* (ungefär ”scenhelgelsefestspel”) – *Parsifal* på en berättelse av den tyske medeltidsskalden Wolfram von Eschenbach, men sin vana trogen, valde han att fördjupa några av de centrala avsnitten. Borgen Monsalvat är hemorten för den samling av riddare, ”fria från synd”, som är satt att vaktas den heliga Graal (skålen i vilken Josef av Arimatea samlade upp Kristi blod) och det spjut som enligt legenden legionären Longinus stack i den korsfästes sida. Graalriddarna har dock förlorat spjutet till magikern Klingsor. Detta sked-

de då kungen Amfortas försökte besegra honom, men istället föll offer för den föriskt sköna Kundry och blev sårad av spjutet som han förde med sig.

Riddarnas gemenskap har, när handlingen i operan tar sin början, förfallit till en dyster vård av den lidande kungen i väntan på räddningen, något som förkunnas av en röst från ovan, nämligen ”genom medlidande vetande, den rene dären”. Det blir den unge och naive Parsifal som återerövrar spjutet från Klingsor efter att medkänslan med Amfortas plågor väcks när Kundry försöker omfamna honom. Han lyckas slita sig loss från henne, och när han återvänder till Monsalvat helar han kungen med spjutet, döper Kundry och utför nattvardsriten. Rösterna från ovan förkunnar: ”Frälsning åt Frälsaren”.

Vid sidan av Bachs *Matteuspassionen* är *Parsifal* troligen det mest lyckade försöket i den västerländska musikhistorien att skapa ett verkningsfullt religiöst drama. Oratorier och operor av exempelvis Händel, Mendelssohn eller Elgar är

THE AESTHETICS OF MUSIC
ROGER SCRUTON
Clarendon Press 1999

UNDERSTANDING MUSIC
PHILOSOPHY AND INTERPRETATION
ROGER SCRUTON
Bloomsbury 2016

THE FACE OF GOD
THE GIFFORD LECTURES
ROGER SCRUTON
Continuum 2014

visserligen kalkerade på, eller inspirerade av, bibliska händelser, men det musikaliska materialet har inte samma gripande kraft.

I boken om *Parsifal*, som kom att bli hans sista, uppehåller sig Scruton dels vid medlidande som svar på lidande, dels vid det heliga och offret som komponenter i en och samma världsförändrande strävan. Det är *Parsifal* som i Jesu efterföljd visar på möjligheten att förvandla makt till kärlek, förbittring till förlåtelse och lidande till medlidande. *Parsifal* illustrerar således det som Scruton 2012 i *The Face of God* definierade som det äkta mänskliga, det vill säga: att acceptera lidande för kärlekens skull – vilket uppenbaras för *Parsifal* när Kundry frestar honom med sin kyss. *Parsifal* illustrerar också hur konsten ger plats åt beundransvärda men tragiska gester, som osjälviska offer, vilket i Scrutons perspektiv visar på att "det finns en annan värld bortom den dagliga bestämd av kontrakt och avtal", och i vilken olika former av offer eller uppoffringar är nödvändiga – i krig, i förhållande till sina barn eller som förutsättning för förlåtelse.

Scruton behandlar på ett intressant sätt frågan om i vilken grad *Parsifal* är ett kristet religiöst verk och problematiserar Guds frånvaro i dramat, uppståndelsens obetydliga roll och det avslutande nattvardsfirandet ("ett slags antropologisk karikatyr"). I en sådan uttolkning bygger religionen i *Parsifal* på sakrament som har befriats från alla referenser till det transcendentala. Graalsällskapet har, så att säga, religiösa objekt och riter men inte några dogmer. Kanske bättre än något annat konstverk låter oss operan förstå att det heliga är ett djupt och outsläckligt mänskligt behov som på ett eller annat sätt måste kanaliseras i gemensamma handlingar (en tanke Scruton ofta för fram i sina skrifter). Scruton lägger stor vikt vid musikens ädla och innerliga – andra skulle säga förföriska – språk som förmedlare av musikdramats inre budskap: "om och om igen tar musiken ångern till dess yttersta gräns, sträcker upp bönfällande händer (som i förvand-

lingsscenerna) till en Himmel som är oberörd av denna gest".

Lidandet är en del av vår tillvaro, och eftersom det inte finns en gud som kan befria oss från det, är medkänsla och förlåtelse de enda medel som står till förfogande för att undkomma dess sorgliga följder. Frälsarens exempel är, givet denna förståelse av dramat, inte trancedentalt men existentiellt: det är hans offerdöd, inte hans uppståndelse (som inte nämns i operan), som är världens räddning – detta är innebörden av "Långfredagsundret", den "sublimt lugna och leende" musik som i tredje akten ger nödvändig och förklarande relief åt offerhandlingen. Wagner låter oss inte skåda en annan värld i *Parsifal*, utan möjligheten till en genom våra ansträngningar förbättrad tillvaro i denna värld som vi lever i här och nu. För Graalsällskapet i Monsalvat är det heliga inte ett förebud om ett liv efter döden men, enligt Scruton – med en formulering som skulle kunna vara hämtad från Dreyfus och Kelly – "det som skimrar här och nu".

Läsaren har emellertid anledning att fråga sig i vilken grad Scruton inympar sitt eget humanistiska program i *Parsifal*, och om hans tolkningshorisont inte är alltför snäv. I *Tannhäuser* och *Mästersångarna i Nürnberg* består dramats kärna i individens avvikande beteende eller uppror mot gällande normer och regler. Handlingen i dem utmynnar i förlåtande eller ett slags förnyelse av samhället. Något liknande kan sägas om handlingen i *Parsifal*, men Scruton insisterar på andra sidor, trots att han i *Understanding Music* även signalerar en bredare förståelse av dramat.

Det som Scruton framhåller som mest betydande kan, i en annan läsning, vara komponenter för att förstärka det dramatiska spänningstillstånd av "fruktan och medlidande" som uppväcks hos åskådaren, och som Aristoteles gjorde till tragedins viktigaste funktion. Det verkar, därutöver, som om Scruton underskattar hur den traditionella kristna tron direkt och indirekt kommer till uttryck i *Parsifal*. En av Scrutons viktigaste poänger i

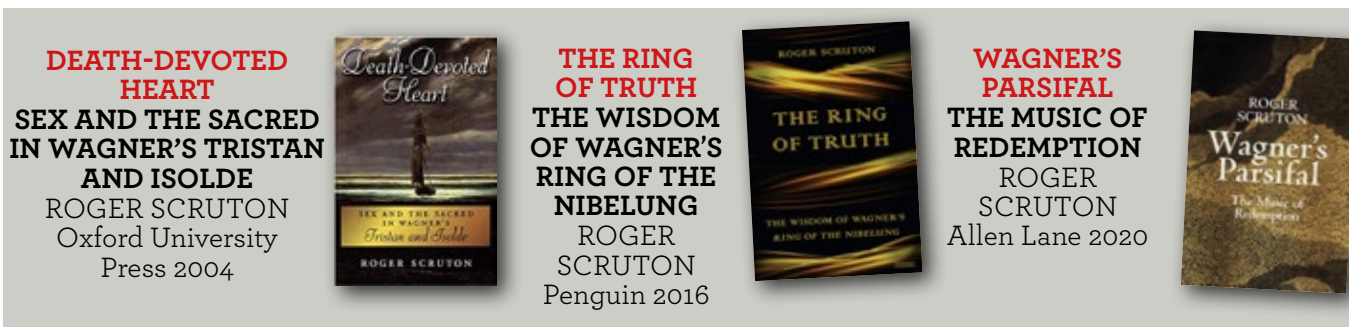
denna bok, likväl som på så många andra ställen i hans texter, är nödvändigheten av att betvinga den sexuella driften och integrera den i ett konventionellt samlevnadsmonster. Sue Prideaux kommenterade i *The Spectator* denna del av Scrutons analys med att hon inte var medveten om att en sådan "ömklig puritanism fortfarande existerar i våra dagar".

Det är att beklaga att Scruton inte fick tillfälle att fortsätta sin vandring genom Wagners *œuvre* och skriva en bok om *Mästersångarna i Nürnberg*, eftersom denna opera handlar om flera av de ämnen som han ägnade mycket uppmärksamhet åt: konsten i samhället, konstkritikens roll och betydelse, tradition i konflikt med nyskapande och demokratins kulturella funktion.

De stringent genomförda resonemangen, med referenser till så många filosofer, författare och forskare inom olika vetenskapliga discipliner i Scrutons böcker och artiklar, vittnar om en allsidig beläsenhet och nyfikenhet. Scrutons skicklighet i att gå i dialog med dessa andra röster, även kritiska sådana, kan emellertid inte dölja svårigheten att inom det etisk-estetiska fältet föra en normativ diskussion. När han förespråkar ett kyskt erotiskt ideal och förknippar det heliga med traditionella, några skulle kanske säga förlegade, riter och uppfattningar, eller med medlidande och offer – riskerar han att avlägsna sig från många läsa- res mer prosaiska vardag, till skillnad mot Dreyfus och Kelly som siktar in sig på att som det heliga utkora lättförståeliga och lättillgängliga sekulära alternativ bland all dagliga sysslor och föremål.

Kanske ville Wagner med storverket *Parsifal* instifta en ny sorts religion, kanske ville Scruton med sin bok om operan inspirera till ett nytt slags religiöst tänkande, och kanske kommer Scrutons läsare att som den franske författaren Romain Rolland, efter att ha sett en föreställning av *Parsifal*, utnämna den till "Det femte evangeliet". ✱

Hans-Roland Johnsson

Kirurger i arbete: bör gärna vara högt utbildade.

FOTO: SHUTTERSTOCK

Smarthetens evangelium

FILOSOFI

Vi lever i en tid som sätter stort värde på formella meriter, betyg, rankningar och certifieringar. Delvis handlar detta om att moderna samhällen erbjuder ett stort utbud av kvalificerade arbetsuppgifter, som fordrar inte bara en allmän utbildning utan också specialistkompetens. Att överlåta sådana uppgifter till oskolade eller oskickliga utövare kan vara inte bara kostsamt, utan rentav farligt. Vi vill inte bli opererade av någon som istället för att gå en läkarutbildning har suttit under en ek och mediterat över att allt levande hör samman. Inte heller vill vi att kärnkraftsanläggningar byggs av personer vars enda kvalifikation för uppgiften är att de har renoverat fritidshus. Alltså är krav på formella meriter ofta inte bara rimliga utan också nödvändiga.

Med detta sagt, så återstår fortfarande frågan om vad som händer med ett samhälle där enbart formella meriter styr – alltså ett samhälle som är en *meritokrati*. En meritokrati innebär att positioner på arbetsmarknaden, med den status och de pengar som eventuellt följer med positionerna ifråga, tillfaller dem som i öppen konkurrens och genom sina personliga förtjänster har visat sig bäst lämpade för dem. Vad skulle väl kunna vara en mer rättvis fördelningsmodell än denna?

Nu beror förstås rättvisan i den meri-

tokratiska fördelningsmodellen på en mer grundläggande rättvisa som gör det möjligt för alla medlemmar i en samhällsgemenskap att skaffa sig de eftertraktade meriterna. Men även om detta skulle vara möjligt, så kan meritokratin fortfarande vara moraliskt problematisk. Det menar åtminstone Michael Sandel, filosofiprofessor vid Harvarduniversitetet och känd även för en större publik genom sina föreläsningar om rättvisa, jämlikhet, demokrati och andra centrala frågor inom politisk filosofi som han har gjort tillgängliga på internet.

Enligt Sandel är meritokratin ”toxisk” till sin natur. Den gör vinnarna i konkurrensen om samhällseliga positioner övermodiga och underminerar förlorarnas självrespekt. Vinnarna förleds att tro att allt de har åstadkommit, har de uppnått genom egen begåvning och eget arbete. I motsvarande grad kommer förlorarna – de arbetslösa, de utan utbildning, de lågavlönade – att se sig själva som mindre dugande, som inte förtjänat av någon annan lott i livet än den som nu har blivit deras. Vinnarna kommer att förakta förlorarna och förlorarna kommer att hata vinnarna. Resultatet blir en förlust av de värden som håller ett samhälle samman och som får dess medlemmar att se det som ett gemensamt projekt som de tillsammans har ett ansvar för.

Genomslaget för den meritokratiska retoriken ser Sandel i amerikanska poli-

tikers återkommande bekännelser till smarthetens evangelium. Donald Trump hävdade vid flera tillfällen att han var en ”smart person”, samtidigt som han lät sina jurister hota universiteten där han studerat med stämning om de någonsin gav offentlighet åt hans betyg. ”Smart” var också Barack Obamas favorit bland lovord. Han förespråkade ”smart diplomati”, ”smarta regleringar”, ”smart tillväxt” och så vidare.

Joe Biden hade redan valåret 1987 känt sig pikad av en väljare som ville att Biden skulle berätta om sin juristutbildning. Biden svarade: ”Jag tror att jag förmodligen har mycket högre IQ än du [...] och jag hörde till den bästa halvan av min klass.” Det senare var inte ens sant, men, som Sandel påpekar, det intressanta är inte att politiker överdriver sina studieframgångar, utan själva det faktumet att de känner ett behov att göra det.

Både Bill Clinton och Barack Obama pekade ofta på utbildningens betydelse för framgång – högskolestudier var nyckeln till framgång. I Storbritannien argumenterade Tony Blair för samma sak. Utbildning är givetvis något gott, noterar Sandel, och än bättre vore om den gjordes tillgänglig för alla som vill studera, oberoende av inkomster. Men, tillägger han, talet om utbildning erbjuder inte något plåster på sårerna för dem som inte har behörighet för universitetsstudier och vars arbeten har försvunnit i den

globalisering som de utbildade eliterna så ofta lovprisar: "När meritokratiska eliter knyter framgång och misslyckande så hårt till individens förmåga att skaffa sig ett universitetsbetyg, säger de underförstått att de som saknar ett sådant betyg har sig själva att skylla för de bistra villkor som de möter i den globala ekonomin." Framgång och misslyckande kommer att värderas i moraliska termer och vinnarna, eliterna, känner sig berättigade att se ned på förlorarna, som när Hillary Clinton beskrev vissa av Donald Trumps väljare som "en korg av beklagansvärda".

Sandel citerar med gillande den brittiske sociologen Michael Young, som på 1950-talet beskrev meritokratin som en dystopi. Medan det hade varit lätt att visa att det gamla aristokratiska klassamhället vilade på godtycke och en orättvis skiktning av människor, så gjorde meritokratin orättvisan osynlig utan att för den skull avlägsna den. I det gamla klassamhället hade såväl överklassen som underklassen varit medveten om att det inte var duglighet och förtjänst, utan börd och kontakter, som låg till grund för skiljelinjen mellan vinnare och förlorare. Med meritokratis intåg förändras detta, enligt Young. Nu tror sig eliterna ha förtjänat sin maktställning genom talang och hårt arbete.

"Nu beror förstås rättvisan i den meritokratiska fördelningsmodellen på en mer grundläggande rättvisa som gör det möjligt för alla att skaffa sig de eftertraktade meriterna"

te, medan förlorarna är lika övertygade om att de måste brista i begåvning eller arbetsvilja eftersom de inte lyckats bättre. Men även i det meritokratiska samhället är framgång beroende av kontakter, familjeband och ekonomiska resurser – i synnerhet i samhällen där högre utbildning kan kosta en smärre förmögenhet och där samtidigt vägen till politisk makt går via ett fåtal prestigefyllda (och dyra) universitet. En meritokratisk retorik som förväxlar ideal med verklighet undanröjer inte en sådan ojämlikhet utan bidrar snarast till att rättfärdiga den.

Men talar inte en sådan analys för att vi behöver mer meritokrati, snarare än mindre? Är inte problemet att klasstillhörighet och inte personlig förtjänst fortfarande bestämmer framgång?

Sandel avvisar detta svar. Även om vi lyckades skapa ett samhälle som vore fullkomligt meritokratiskt och där inget annat än begåvning och hårt arbete avgjorde framgång, skulle detta inte vara ett gott samhälle. En meritokratisk hantering av människor innebär med nöd-

Ulysses S Grant: lät resultaten tala.

FOTO: GETTY IMAGES

vändighet att de klassas som bättre eller sämre kvalificerade individer, vilket kommer att legitimera ett ojämnt samhälle präglad av vinnarnas övermod och förlorarnas förödmjukelse.

Men frågan är om det är den meritokratiska sorteringen av människor i sig som är problemet. Trots allt vill vi väl alla hellre

möta skickliga än oskickliga yrkesutövare. Problemen med meritokratin handlar nog snarare om hur den formaliseras och om hur en viss typ av teknokratisk rationalitet har kommit att frikopplas från demokratiskt ansvarstagande. Sandel nämner det fenomen som på engelska kallas *credentialism* – en överdriven tilltro till dokumenterade meriter, i form av diplom, betyg, skriftliga omdömen, certifieringar, rankingar och så vidare. Risken med en sådan formalisering är att man förväxlar kartan med terrängen, det vill säga att man förläts att tro att den kompetens som inte finns på papper inte är någon kompetens och att ingen annan kompetens än den som finns på papper förtjänar tilltro.

Men det finns tillfällen då det är motiverat att frånga kravet på formella kvalifikationer. Typexemplet är akuta nödlägen som krig – eller, för den delen, pandemier av den typ vi ser idag. I sådana fall finns ingen färdig manual att förhålla sig till. Handlingsplanerna, de strategiska visionerna och värdegrundsdokumentationen kan (kanske) ha sitt berättigande i ett normaltilstånd, men i ett akut krisläge är

de snarast paralyserande. Då handlar det om att göra rätt saker, snarare än om att göra saker rätt. En bra general är en general som vinner sina slag, inte den som var kursetta på officersutbildningen eller den som är mest lojal med instruktionsboken.

Enligt en anekdot från amerikanska inbördeskriget (som inte återfinns i Sandels bok) påtalades för president Lincoln att general Ulysses S Grant konsumerade mer whisky än vad som kunde anses förenligt med gott officerskap. Lincoln, som insåg att andra saker än uppförandekoder stod på spel och att Grant brukade vinna sina slag, svarade: "Tala om vilket märke han dricker, så jag kan skicka en tunna till var och en av de andra generalerna också". Lincolns respons är den rätta. Han bryr sig förvisso om skicklighet, men han låter skickligheten definieras av faktiska resultat, inte av formaliteter.

Men det är också viktigt att teknokratiska experter inte ges fria händer att på egen hand definiera mål och strategier för samhället. Grant fick fria händer i fält, men hans position var hela tiden avhängig Lincolns förtroende och det var Lincoln som bestämde de övergripande målen för unionens krigsföring. Högutbildade eliter kan, som Sandel lyfter fram, lätt berusas av sina egna talanger och då landa i slutsatsen att samhället behöver dem mer än vad de behöver samhället. Det är när eliterna förlorar markkänningen och börjar se på övriga medborgare som en resurs eller ett material som ska brukas och knådas till nytta för ett förment högre ändamål som det uppstår revor i samhällsväven. Det är, för att tala med Immanuel Kant, när människor reduceras till enbart medel som meritokratin blir "toxisk".

Det är här skiljelinjen går mellan en *ren meritokrati* och en *demokrati med meritokratiska inslag*. En demokrati ser värdet i att ha välutbildade experter som kan bistå politikerna i deras arbete, men den överlåter inte åt experterna att definiera politikens mål. Experterna kan räkna på konsekvenserna av olika strategier och policybeslut, men det är medborgarnas valda ombud som ska fatta besluten och ange vilka värden som ska prioriteras i händelse av konflikter.

I en ren meritokrati (eller *epistokrati*, för att tala med filosofen Jason Brennan) är det de kunnigaste som ska styra, inte de som medborgarna råkar ha förtroende för. Här frikopplas eliterna från medborgarkontroll och vad vi får då är något som påminner om den aristokratiska eran före 1789, där eliter i olika länder känner större gemenskap med varandra än med befolkningarna i sina respektive hemländer. Här kan en globalism utan hänsyns-

>>

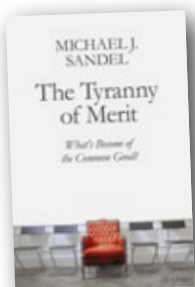

Trump: smart enligt egen mening.

FOTO: PATRICK SEMANSKY / TT

tagande till lokala intressen frodas. Liksom de tidigare aristokraterna har de globalistiska teknokraterna en låg uppfattning om de grupper i deras samhällen som inte delar deras verklighetsbild – de är problem att hantera, inte människor att respektera. Teknokraterna ser sina egna vägval som de enda rationellt möjliga och nödvändiga och tror sig gärna vara värdeneutrala i kraft av sin rationalitet.

Men värdefrågorna kvarstår. Vad som helst blir inte moraliskt försvarbart bara för att det främjar bruttonationalprodukt, världshandel, klimatomställning, flyktingmottagande, eller flockimmunitet. Någon ska alltid betala priset för någon annans storstilade projekt, någon kommer att få sina rättigheter åsidosatta för att någon annan ska få sina rättigheter tillgodosedda, och vissa möjligheter erbjuds endast till priset av att vissa andra möjligheter försvinner. Hur dessa avvägningar ska göras och rättfärdigas är inte en fråga bara för en liten grupp av experter, utan något som hela medborgargemenskapen måste ta ställning till. I en demokrati måste de som berörs av politiska beslut ha en möjlighet att påverka deras utformning. Om den möjligheten är en upplevd realitet eller ej är i högsta grad väsentlig för det gemensamma goda som Sandel pläderar för. Meritokratin behöver inte vara "toxisk", men för att inte ge upphov till den polarisering han beskriver, måste den vara förenlig med en reell möjlighet för medborgarna att hålla såväl politiker som experter ansvariga för de beslut de fattar. ✱

Per Bauhn

THE TYRANNY OF MERIT
MICHAEL SANDEL
Allen Lane 2020

Ernst Hanfstaengl: hade Hitlers öra.

FOTO: TT

Fiendens fiende

HISTORIA

Ernst Hanfstaengl var en av de mer udda figurerna i den innersta kretsen av udda figurer i Tredje riket. Hans livsbana löpte mellan Tyskland och USA och hans kunskaper om respektive land gick liksom hans kraftfulla pianospel hem hos såväl Adolf Hitler som Franklin Roosevelt. De många och märkliga turerna i hans liv är flödigt och färgstarkt tecknade i *Hitler's Piano Player* (tidigare utgiven på annat förlag) av författaren och journalisten Peter Conradi.

I bokens första avdelning, "Från München till Femte avenyn", skildras Hanfstaengls liv fram till mötet med Hitler. Han föds 1887 i München i en välbeställd familj i konstreproduktionsbranschen och får smeknamnet Putzi av en bondkvinna vars omsorger räddar honom från en tidig död i difteri. Hans mor är född i USA, vilket leder till att han

efter gymnasiet 1905 beger sig till Harvard för högre studier. Där blir han en känd profil, inte minst genom sitt pianospel. Vid ett tillfälle spelar han natten lång på en av Harvards klubbar. De uppymda åhörarna beställer fram en lastbil som i gryningen kör genom gatorna i Cambridge med Putzi vid pianot: "Han spelade som en demon, folkmassan runt honom skrattade, skrek, sjöng och sprang för att hinna med". Yrvakna människor slår upp fönstren, förtretade eller förtjusta.

Putzi vinner insteg i förnäma miljöer. Han blir vän med Teddy Roosevelts äldste son och firar julen 1908 i Vita huset. Han spelar piano på Harvard Club i New York, vilket uppskattas av en regelbunden frukostgäst: Franklin Roosevelt. Han driver familjens galleri på Femte avenyn i New York och besöks av berömdheter som JP Morgan, Arturo Toscanini, Henry Ford, Enrico Caruso och Charlie Chaplin. Han beskriver själv tiden i

New York som "en blandning av sex och hemlängtan till Tyskland". En medlem av Roosevelt-klanen betecknar honom som en farlig fanatiker som hör hemma på Ellis Island. Putzi hör emellertid hemma i Tyskland. Han gifter sig med tysk-amerikanska Helene Adelheid Niemeyer, får sonen Egon och återvänder 1921 till München, där han fördjupar sig i studier av sagokungen Ludvig II av Bayern.

Bokens andra del, "Att civilisera Hitler", utspelar sig åren 1922–1932. I november 1922 lockas Putzi av en representant för den amerikanska ambassaden i Berlin till ett politiskt möte på en ölhall i München. Kvällens talare är Adolf Hitler. Snart är Putzi indragen i Hitlers trollkrets. Putzi dras till Hitler, som är en stigande stjärna, och Hitler dras till Putzi, som kan lugna hans nerver med sitt pia-

ker para ihop Hitler med den amerikanska ambassadörens dotter Martha Dodd. Han tar med systrarna Diana och Unity Mitford till partidagarna i Nürnberg, med påföljd att de blir förhåxade av Führern. Han ger Goebbels öknamnet Gobbespierre och gör en film om nazimartyrerna Horst Wessel, som först förbjuds av Goebbels och sen klipps ner och döps om till *Hans Westmar*. Han ger ut en bok med karikatyrteckningar av Hitler. Han åker till examensjubileum i Harvard, där demonstranter kräver att han tilldelas magisterexamen i tortyr. Hans mål i livet är att göra Hitler mer rumsren men själv är han inte särskilt rumsren. Han uttalar sig positivt om steriliseringar och negativt om judar.

Bokens fjärde del, "Bakom fiendens linjer", inleds med en bisarr och avgöran-

"Putzi analyserar tysk propaganda på radio och föreslår motåtgärder, samt skriver porträtt av ledande nazister."

nospel och som kan öppna dörrar till de fina salongerna. Hanfstaengels blir en surrogatfamilj för Hitler, "onkel Dolf" blir gudfar till Egon och kryper omkring på golvet och leker tåg.

Efter den misslyckade ölkällarkuppen 1923 flyr Hitler till Putzis lantställe. När Hitler efter en tid på fästning är på banan igen, tror makarna Hanfstaengl att de kan civilisera honom. De försöker begränsa inflytandet från fanatiker som Alfred Rosenberg och föreslår att Hitler ska ta danslektioner. Putzi dispute-
rar 1928 på en avhandling om Bayern och Österrikiska Nederländerna, och inhöstar lovord från självaste Oswald Spengler. I pressen omtalas Putzi som Hitlers personliga utrikesminister och som den som utvecklar amerikanska propagandametoder i Tyskland. Efter nationalsocialisternas sensationella framgång i riksdagsvalet hösten 1930 får Putzi i uppdrag att sköta kontakterna med utlandspres-
sen. Året därpå går han med i nazistpartiet. När Winston Churchill våren 1932 besöker München, försöker Putzi förgäves arrangera ett möte med Hitler. Han tror i efterhand att mötet, om det blivit av, kunde ha ändrat historiens gång.

Bokens tredje avdelning är rubricerad "Husbondens röst". Åren 1933–1937 är Putzi ansvarig för Tredje rikets utrikes presstjänst och ser till att framförallt amerikanska och brittiska journalister får tillgång till Hitler och dennes ministrar och ämbetsmän. Han har fullt upp. Liksom Göring designar han sin egen uniform, vilken enligt Hitler får honom att se ut som en turkisk hora. Han försö-

de händelse. Putzi beordras 1937 att åntra ett flygplan för att genomföra ett uppdrag som innebär att han ska släppas i fallskärm över Spanien mitt under brinnande inbördeskrig! Det är sannolikt ett skrämskott avfyrat av Goebbels. Själv är Putzi övertygad om att hans dagar är räknade. Vid en mellanlandning lyckas han fly till Schweiz dit Egon ansluter, varefter de båda tar sig till London. När tyskarna kräver att Putzi ska återvända, ställer han som krav en skriftlig ursäkt och garanti från Hitler, vilket han naturligtvis aldrig får.

I England sätts Putzi i interneringsläger. Sommaren 1940, när britten befarar en tysk invasion, exporteras de tyskar som anses farligast – bland dem Putzi – till läger i Kanada. I dessa läger samlas såväl nazister som flyktingar undan nazismen. Putzi är illa sedd på båda håll. Egon anmäler sig som frivillig till USA:s armé. Nyheten når Goebbels som noterar "Sådan far, sådan son" i sin dagbok.

I bokens femte och sista avdelning, "Delade lojaliteter", gör John Franklin Carter, initiativtagare till OSS (föregångaren till CIA), entré. Putzi har skrivit till USA:s utrikesminister Cordell Hull och erbjudit sina tjänster i kriget mot Tyskland, och nu kommer Carter till Kanada för att rekrytera honom. Britterna sätter sig på tvären och gör gällande att Putzi är homosexuell, men test med en "lockfågel" visar att så ingalunda är fallet. Med Franklin Roosevelts stöd dras S-projektet (efter Putzis mammas flicknamn Sedgwick) igång, och 1942 flyttar Putzi först till en amerikansk militärbas och därefter

München 1923: kvällens talare är Adolf Hitler.

FOTO: GETTY IMAGES

ter till en gård på landet dit en Steinway-flygel transporterats på order av presidenten. Putzi analyserar tysk propaganda på radio och föreslår motåtgärder, samt skriver porträtt av ledande nazister. Hans memoranda är genomsyrade av antisemitism och antikommunism, men uppskattas av inte minst Roosevelt som (liksom ett 40-tal år senare Ronald Reagan) är angelägen om att inhämta information vid sidan om de officiella kanalerna. Egon umgås med planer på att åka till Tyskland och mörda Hitler. Han har under sin tid i Hitlerjugend tränats att döda i skydd av nattens mörker och anlitas för att lära ut dessa färdigheter till OSS-agenter.

De märkliga turerna fortsätter. Carter arrangerar en middag för Putzi och några andra gäster. Putzi är i sitt esse, spelar piano och talar som i trans om att Führern måste stoppa kriget. Alltsammans spelas i hemlighet in på band och mångfaldigas på grammofonskivor som skickas till naziledarna eller släpps från flyg över Tyskland. Putzis idé om att låta en Hitler-imitatör hålla tal med budskapet att han slutit separاتفred med de västallierade för att man med gemensamma krafter ska "hålla tillbaka de judiska horderna av asiatiska bolsjevikerna från Europa" blir för mycket för amerikanerna. Hans tyska insiderkunskap börjar dessutom bli föråldrad och föga användbar när de amerikanska förhoppningarna om ett regimskifte i Tyskland överges och ersätts av beslutsamhet att föra det totala kriget till total seger.

I början av hösten 1944 avbryts S-projektet. Putzi överförs till ett brittiskt interneringsläger och våren 1946 till ett läger i Tyskland. Han frigges hösten samma år och genomgår en process där han med hjälp av intyg från Eleanor Roosevelt, den tidigare statssekreteraren i utrikesdepartementet Sumner Welles och Carter förklaras denazifierad. Han fortsätter att verka och skriva – bland annat sina memoarer – i ytterligare nästan 30 år fram till sin död 1975 vid en ålder av 88 år.

>>

Putzis närmast osannolika livsöde återges av Conradi med stor närvaro (dialoger) och detaljrikedom (människor och miljöer) och är en mycket underhållande historia. Men vilka mer allmänna insikter erbjuder den?

För det första exemplifierar den hur opportunistiska och excentriska figurer trots att de inte är dumhuvuden ständigt dras som malar till populistiska ljushuvuden; åtskilliga har i vår tid kunnat ses svärma runt Trump, exempelvis Rudy Giuliani.

För det andra illustrerar den hur en regim baserad på personkult fungerar. Ledaren omger sig normalt med en krets av opportunister, lögnare, utpresare och fanatiker som kämpar om hans gunst. Folket invaggas i föreställningen att den brottslighet och korruption som trots regimens informationsmonopol inte går att dölja emanerar från denna krets och inte från ledaren själv.

För det tredje visar den hur de yttre motståndarna till en totalitär nation står inför valet att försöka slå en kil mellan regim och folk eller att behandla nationen som en helhet. Så länge det finns hopp om regimskifte kan det vara lönt att förklara folket oskyldigt till regimens excesser. När det hoppet är ute måste regim och folk betraktas och bekämpas som en helhet.

Slutligen inställer sig frågan vad som väntar bortom segern om det enda som förenar de yttre motståndarna är att fiendens fiende är en vän. De allierade, särskilt amerikanerna, ville inte riskera alliansen med Sovjetunionen genom att tala högt om vad som kunde tänkas vänta efter kriget. Den obeveklige antikommunisten Putzi insåg tidigt att en järnridå skulle gå ner i Europa. Hans allt annat än rumsrena frispråkighet i det avseendet gjorde att han förlorade

Roosevelts beskydd, liksom hans frispråkighet om de allt annat än rumsrena nazikoryfeerna hade berövat honom Hitlers beskydd. ✱

Benny Carlsson

HITLER'S PIANO PLAYER
THE RISE AND FALL OF
ERNST HANFSTAENGL,
CONFIDANTE OF
HITLER, ALLY OF FDR
PETER CONRADI
Duckworth 2020

Den amerikanska senaten: Exklusiv klubb.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

Klubben

POLITIK

Det är bara 100 stycken i ett land med 330 miljoner invånare. Det räcker med att 41 av dem går ihop för att stoppa lagar med brett folkligt stöd, eftersom de sitter på längre mandat än presidentens och är så gott som garanterade omval.

Förvisso en exklusiv klubb, men knappast en klubb för inbördes beundran. Medlemmarna, det vill säga: de amerikanska senatorerna, strider dessutom om stadgarna.

Omskrivningen "the world's greatest deliberative body" för denna unika politiska församling kanske stämde på 1800-talet. Då förde mäktiga män, numera så gott som bortglömda, debatter om ödesfrågorna – slaveriet, utvidgning av territoriet, indianernas villkor, guld- eller silvermyntfot och unionens vara eller inte vara.

Men i kongressbibliotekets samlingar finns en karikatyrteckning från 1930-talsdepressionen med en senator som rider på en sköldpadda. I handen håller han ett papper med texten "Work Relief Bill". Inte särskilt bråttom med stöd till nödställda arbetslösa och inte något livligt utbyte med kollegerna, var det spydiga budskapet.

Nuförtiden förefaller den högtidliga frasen ännu mer opassande om senaten, där debatt är sällsynt, där det är glest mellan våltalarna och där den vänskap och respekt som en gång ska ha funnits

är obefintlig. Att de ideologiska motpolerna Ted Cruz, republikan från Texas, och Bernie Sanders, demokratisk socialist från Vermont, skulle dividera broderligt och jämka fram kompromisser för landet bästa är en omöjlig tanke.

När de så kallade grundlagsfäderna, Founding Fathers, grunnade på lämplig symbol för denna kammare i den nya republikens kongress valde de mellan ett ankare, ett staket och ett tefat. George Washington sägs ha föreslagit tefattet, eftersom senaten skulle fungera som motvikt till de hetsiga men kortvarigare känslostormarna i den andra större kammaren, representanthuset. Hålls en ångande varm dryck ut på ett sådant, "a cooling saucer", svalnar den ju.

En villkor de små delstaterna, bland andra Delaware, ställde den där sommaren 1787 var att minoritetens vilja skulle vägas in. Om inte majoritetens tyranni hejdades, hotade de med att hoppa av nationsbygget. Följden blev grundlagsfädernas "stora kompromiss" med två senatorer per delstat, inte ett antal ledamöter baserat på invånarantalet som i representanthuset (idag ungefär 700 000 per stol).

Detta är den historiska utgångspunkten för Adam Jentleson i hans nya bok *Kill Switch* (2021) om senaten som "en själsdödande byråkrati" där konkreta lagförslag kan dö utan omröstning. Jentleson innehade tjänsten som biträdande stabschef hos förre demokratiska Nevadasenatorn Harry Reid, och hans kun-

skaper om det särdeles snåriga regelverket i denna institution framträder på var-enda sakligt välskriven sida: "När jag tänker tillbaka på mina år i senaten ser jag en bruten man. Jag stod några steg från senatsgolvet i det innersta rummet i majoritetsledaren Harry Reids kontor. Det var en dag i april och ett grått ljus sökte sig in genom de höga fönstren."

Färgen grå tedde sig lämplig. Reid hade just fått veta – liksom föräldrarna till barnen som skjutits ihjäl i en skola och president Barack Obama – att förslaget om förbud mot vissa typer av vapen och andra nya bestämmelser hade fallit. 55 ja, 45 nej. De 45 representerade bara 38 procent av befolkningen, understryker Jentleson som påpekar att det förelåg folklig majoritet för skärpningarna och att de således skulle ha antagits i ett normalt demokratiskt system.

En parad av, mestadels, döda senatorer skrider förbi. Ett par av dem är mer än andra förknippade med rasförtrycket i Södern: John Calhoun, Richard Russell, Strom Thurmond, Jesse Helms. Jentleson pekar särskilt ut Calhoun, ökad rasist, som den som skapade den moderna formen av filibustern – eller den effektiva taktik som sydstatssenatorerna använde för att hålla nere de svarta invånarna fram till dess att det inte längre gick att blunda för diskrimineringen.

Filibustern finns inte med i konstitutionen, framhåller Adam Jentleson, som i detalj beskriver Calhouns och hans efterföljares metoder. Nyckelorden är *cloture*,

"Republikanerna är givetvis emot att slopa filibustern (fast McConnell urholkade den också när det passade honom)."

eller egentligen verket avsluta, vilket i det här fallet är en procedur i flera steg för att kunna sätta streck i debatten. I och med villkoren i en regel, Rule XXII, innebär det krav på att 60 senatorer ställer sig bakom. Från Calhouns dagar fram till 1964 utnyttjades filibustern enbart för att stoppa medborgarrättsreformer, till exempel ett federalt förbud mot lynchning. Uttrycket filibuster härstammar för övrigt från den tiden när pirater härjade utanför kusterna – amerikanska sådana omnämndes som *filibusters* och ordet härrörs från holländska *vrijbutter*, rövare, plundrare.

Numera missbrukar senatorerna filibustern – grundlagsfäderna kan aldrig ha tänkt sig en minoritetens tyranni, hävdar Jentleson. Hans bok är en partsinlaga, precis som kritiker i konservativa medier påstår. Men det känns som ett väl orättvist omdöme och mest ett tecken på den karga och kalla verkligheten i maktens

Kamala Harris: har utslagsröst.

FOTO: GETTY IMAGES

Washington, där ingen längre talar med eller lyssnar på någon annan. För faktum är att Jentleson är nitisk i beskrivningarna av hur demokratiska senatorer utnyttjat filibustern och andra parlamentariska finter för att nå sina mål. Naturligtvis av mästaren i genren, Lyndon B Johnson, men också av sin egen chef Harry Reid. Den senare gick längre än LBJ och förvandlade senaten från ett relativt fritt forum med spelrum för enskilda senatorer till ett organ han höll i sin hand. Det var sedan en otålig Reid som tog till yttersta vapnet, "went nuclear", när han såg till att avskaffa filibustern vid domartillsättningar för att republikanerna motsatte sig Barack Obamas kandidater.

Men den störste skurken på senare år i Adam Jentlesons galleri är utan tvekan republikanen Mitch McConnell från Kentucky, som valdes till en sjätte period i november förra året. Han var majoritets-

ledare från 2015 till i januari i år när väljarna i Georgia överraskande valde inte bara en, utan två demokrater i de bägge extravalen till senaten. Och den som fick smaka på McConnells maktutövning var Obama. Enligt Jentleson utlöste McConnell filibustern mot Obamas förslag 137 gånger under en tvåårsperiod.

Boken utkommer mitt i en högst aktuell debatt om filibusterns framtid.

I det demokratiska partiets vänsterflygel hörs högljudda krav på att den måste avskaffas, annars kommer nye presidenten Joe Bidens vallöften aldrig att bli verklighet trots att han hade över 81 miljoner röster i ryggen. Om så sker kan majoriteten klubba högre skatt för rika, grö-

na initiativ, infrastruktursatsningar, hårdare vapenlagar. Alltså med 51 ja, vilket demokraterna kan få med hjälp av vicepresident Kamala Harris utslagsröst. Om nu alla demokrater rättar in sig i ledet, och det är långtifrån säkert. Att vina med partipiskan i denna kammare är betydligt svårare än i representanthuset.

Vi som följer amerikansk politik vet att senatsreglerna är komplicerade och att det krävs en viss förtjusning i för- eningsteknik för att följa *cloture*, *amendments*, *up or down vote*, *quorum calls*, *reconciliation*, *earmark* et cetera. Vi kan också bekräfta att tefatsteorin stämmer, eftersom upppflammande Tea Party-stormar till höger och socialistflirt till vänster kan räkna med bakslag i senaten. Däremot visste vi kanske inte vilken roll den dolda makt-havaren *the Senate parliamentarian* har för-rän på sistone, när nuvarande innehavaren av tjänsten först väglodde ordföranden i riksriksrättegången mot Donald Trump och sedan avgjorde att ett inslag i demokraternas pandemipaket – en höjning av den federalt lagstadgade minimilönen till 15 dollar i timmen – måste strykas. Det stred nämligen mot reglerna som styr *reconciliation*, eller att baxa igenom budgetförslag genom enkel majoritet, som den demokratiska ledningen tänkt sig.

Republikanerna är givetvis emot att slopa filibustern (fast McConnell urholkade den också när det passade honom, för godkännande av HD-domare). Men även Joe Biden är tveksam, själv senator från Delaware i 36 år, med känsla både för traditioner och de små delstaternas rättigheter. Argumentet som motståndarna tar till lyder i korthet att USA är en republik, inte en demokrati. Det är fel, menar Jentleson, med hänvisning till grundlagsfädernas egna resonemang om majoritetsstyre som "den republikanska principen".

Adam Jentleson avslutar med diverse idéer om hur senaten skulle kunna reformeras i en mer demokratisk riktning. Hans kritiker kan troligen koppla av. Utsikterna för till exempel delstatsstatus för District of Columbia, med två nya senatsplatser, är inte särskilt goda... ✨

Karin Henriksson

KILL SWITCH
THE RISE OF THE
MODERN SENATE AND
THE CRIPPLING OF
AMERICAN DEMOCRACY
ADAM JENTLESON
Liveright 2021

Indonesien: muslimer avvisar islamistisk terror.

FOTO: SHUTTERSTOCK

Käket först

SAMHÄLLE

När Ronald Inglehart kliver in i matchen finns det goda skäl att lyssna. Böcker och artiklar om religionernas återkomst eller snara försvinnande finns det gott om, men det här är ingen debattbok. *Religion's Sudden Decline* (2021) är en sammanställning av data från den globala opinionsundersökningen World Values Survey. Den bygger på enkäter från 112 länder med tillsammans 90 procent av jordens befolkning, insamlade vart femte år 1981–2020 (alla länder deltog inte de första åren).

Du har säkert sett WVS:s fyrfältsdiagram med Sverige uppe i det övre högra hörnet, men det viktiga är inte var länderna ligger just nu, utan hur de har rört sig. Diagrammet är inte statistiskt: ländernas utveckling längs axlarna traditionellt-sekulärt och kollektivism-individualism avslöjar vart mänskligheten är på väg härnäst. Det har hänt en hel del på 40 år, skriver Inglehart, som är professor

i statsvetenskap vid University of Michigan och en av WVS:s grundare. Det har till och med hänt så mycket att *Sacred and Secular*, den bok om religiösa attityder som han skrev tillsammans med Pippa Norris 2004, inte längre är giltig.

1981–2007 blev 69 procent av de undersökta länderna mer religiösa. Sedan dess har utvecklingen vänt och sekulariseringen har accelererat. 2007–2020 blev 87 procent av länderna *mindre* religiösa. WVS:s data visar ”en överväldigande trend mot mindre religiositet”, skriver Inglehart. Religionens betydelse minskar på många håll – i Turkiet, Mexiko och Polen såväl som i Norge. I de rikaste länderna har andelen icke-troende fördubblats under perioden 2000–2019.

Föreställningen att fundamentalistisk religiositet lockar allt fler människor är falsk, skriver Inglehart. I Indonesien, världens folkrikaste muslimska stat, svarar 92 procent att självmordsbomber för att försvara islam ”sällan eller aldrig kan accepteras”

Förändringarna beror inte på upplys-

ning eller utbildning, utan på en globalt förbättrad levnadsstandard. Medellivslängden har ökat; spädbarnsdödlighet, fattigdom och våld minskar. Människor behöver inte längre frukta för sin omedelbara överlevnad, och det har en radikal effekt på deras värderingar. Det mest förvånande med *Religion's Sudden Decline* är att värderingar som jag trodde var uråldriga kan försvinna så snabbt. 2 000 års religion väger lätt mot ett par generationers välfärdssamhälle.

Inget är lika förutsägbart som kopplingen mellan religion och ekonomisk ojämlikhet, enligt Inglehart. Ju längre bort på Gini-skalan ett land befinner sig, desto större sannolikhet för att befolkningen deltar i gudstjänst varje vecka (Gini-skalan är ett mått på skillnaden mellan de rikaste och de fattigaste inom ett samhälle). Länder med utbyggt välfärdssystem har den lägsta religiösa nivån av alla.

Antalet mord per 100 000 invånare är tio gånger högre i de mest religiösa

sa länderna jämfört med de minst religiösa. Det beror inte på att troende skulle vara mer våldsamma, utan på att både religion och våld är vanligare i otrugga samhällen. I Uzbekistan är mordfrekvensen för övrigt lika låg som i Skandinavien: WVS:s statistik är en lins som gör att man ibland upptäcker oväntade egenskaper hos länderna.

Traditionella religioner, menar Inglehart, bygger på överlevnadsvärderingar. Män ska bestämma, kvinnor föda barn. Allt som hotar gruppens reproduktion är en synd: skilsmässor, aborter, onani, preventivmedel, homosexualitet, självmord. Till överlevnadsvärderingarna hör också stränga hierarkier, fientlighet mot avvikare och främlingar, samt inställningen att det är förräderi att ifrågasätta gruppens traditioner. Intolerant ledarskap är inte nödvändigtvis till hjälp för en grupp som vill överleva en kris – jag misstänker att det snarare är ett hinder – men om människor känner sig pressade reagerar de närmast instinktivt med att återvända till överlevnadsvärderingarna.

När människor inser att deras överlevnad är tryggad ersätts överlevnadsvärderingarna av värderingar som är kopplade till individuellt självförverkligande. Det kan låta egoistiskt, men individualistiska samhällen är mer toleranta: det är först när människor känner sig trygga som de får råd med tolerans, menar Inglehart. I det läget sker en övergång till en annan uppsättning grundvärderingar: jämlikhet mellan könen, acceptans för avvikande livsstilar, miljömedvetenhet.

Båda värdesystemen är självförstärkande. Människor mår generellt bättre i samhällen som tillåter större individuell frihet, och när de väl har fått smak för det vill de ha ännu mer av den varan. Och omvänt: de hårda överlevnadsvärderingar som du utvecklar i ett tillstånd av kon-

”När människor inser att deras överlevnad är tryggad ersätts överlevnadsvärderingarna av värderingar som är kopplade till individuellt självförverkligande.”

stant hot och brist tjänar i praktiken till att hålla dig kvar i fattigdom. Alla konstruktiva förändringar blir ett svek mot traditioner och auktoriteter.

Det som verkligen håller på att hända i världen, enligt WVS:s siffror, är att individualistiska och sekulära värderingar växer. Allt färre föräldrar anser att lydnad är den viktigaste egenskapen hos barn, och acceptansen för homosexuella har tagit ett dramatiskt steg framåt, från Tyskland till Sydafrika. De senaste årtiondena har normerna kring sex förändrats så myck-

Högerkristna i MAGA-kepsar: ovidkommande.

FOTO: LYNNE SLADKY/TT

et att Inglehart talar om ”ett evolutionärt genombrott i moralsystemens historia”.

Det betyder inte att världen blir mer västerländsk. Ur WVS:s synvinkel är väst bara en del av en samlad, global omflyttning på värderingskartan. Vid den första opinionsundersökningen, 1981, dominerade överlevnadsvärderingar även i väst. Det första land vars majoritet tippade över till andra sidan var – gissa en gång! – Sverige.

USA brukar vara favoritexemplet om man vill hävda att modernitet och välstånd inte måste leda till sekularisering, skriver Inglehart, men ingen annanstans har religionens betydelse fallit lika mycket. När såg du något om det i nyheterna? Statistik av WVS:s slag kan ge en djupare bild av vad som pågår, medan ännu en kultursidesartikel om höger-

get. Strategin har för övrigt alltid förväntat mig: borde inte de troende känna igen en hycklare?

Muslimska länder fortsätter att vara strängt religiösa, men det försvagar inte Ingleharts tes om sambandet mellan tro och social trygghet. Enligt Thomas Piketty är Mellanöstern den region där den ekonomiska ojämlikheten är störst i världen (*Kapitalet och ideologin*, 2020). En tredjedel av de samlade nationalinkomsterna går till den rikaste procenten, vilket är jämförbart med den franska kolonin Indokina på 1930-talet. Mellanösternländerna kan, om man så vill, betraktas som koloniserade av sin egen ekonomiska elit.

Växer religionen någonstans? Ja, i Indien, samt i Östeuropa efter kommunismens fall. I Ryssland föll BNP per capita med 40 procent efter Sovjetunionens upplösning, och människans medellivslängd sjönk med 18 år; i det läget är överlevnadsvärderingar inte förvånande. Idag finns det för övrigt fler utövande kristna i Kina än i Västeuropa.

Efter att en befolkning har fått det materiellt bättre dröjer det årtionden innan det avspeglas i förändrade värderingar. Förändringen beror inte på att personer byter åsikt under livet, utan på att en äldre generation dör, och ersätts av en generation som har vuxit upp i välstånd och tar tryggheten för given.

Inglehart frågar sig inte vad detta betyder för vår närmaste framtid. I väst får den unga generationen räkna med sämre levnadsstandard än sina föräldrar, och deras arbetsmarknad är betydligt mer otrugg än 68-generationens. Den växande

>>

Bertolt Brecht: får sista skrattet.

FOTO: GETTY IMAGES

de ekonomiska ojämlikheten – i USA äger den rikaste tiondelen nu 90 procent av landets samlade tillgångar – innebär att många tidigare välmående och toleranta samhällen blir mer otrygga. Vilka åsiktsförändringar kommer det att leda till om 20–30 år?

Överlevnadsvärderingarna är så starkt kopplade till religiös tro att själva fundamentet för religionerna upplöses när överlevnadsnormerna överges, skriver Inglehart. Vad som händer är alltså inte att religionerna moderniseras eller liberaliseras när samhället som helhet blir mer tolerant. WVS:s data visar att organiserad religion inte ersätts av individuella, friare former av tro – istället vänder folk ryggen till all religion. Det är en märklig utveckling, vars existentiella konsekvenser Inglehart inte går närmare in på.

Det går att förena gudstro med moderna, toleranta värderingar, men det är inte vad som sker – som om religionen inte var något mer än en tradition bland andra, och traditioner kastar man snart åt sidan, efter en viss inledande motvilja, när det moderna storstadslivet lockar med sitt utbud. Var religionernas andliga innehåll aldrig värt mer än så för en majoritet av de troende? De flesta människor tappar tydligen sina religiösa känslor om inte nöden håller en pistol mot deras nacke.

Vad innebär det här för personer som samtidigt vill ha ett generöst välfärds-samhälle och ett samhälle präglad av religiösa värderingar? Ska de ge upp, som om Inglehart, likt en opinionsundersökningarnas Karl Marx, hade upptäckt en historisk lag?

Ska man tro Inglehart betyder idéer och ideologier ingenting, vare sig religiösa eller demokratiska. Istället är det Brecht som får sista skrattet: först kommer käket, och sedan moralen. Människor är inte toleranta för att det är rätt, utan för att de känner sig trygga. Modiga och avvikande individer kommer alltid att finnas, men en tolerant majoritet uppstår bara om tryggheten är utbredd. För svensk del innebär det att de som verkligen borde läsa Inglehart inte är personer som gillar att bråka om religion, utan personer som diskuterar invandringspolitik. Enligt SCB utgör andelen utlandsfödda nu 19,6 procent av befolkningen. Den högsta siffran för USA är 14,8 procent, uppmätt 1890, under förra sekelskiftets invandringsvåg.

Undertiteln utlovar att vi ska få veta vad som kommer efter religionerna. Det har Inglehart inte mycket att säga om, men han vill ge sina läsare ett lugnande besked: samhället rasar inte ner i anarki bara för att de religiösa föreställningarna förlorar sin makt. Den som tror att religion är det enda som upprätthåller moral och människovärde borde titta på de nordiska länderna, skriver han – och jag kan nästan höra hur han ropar ut det med förtjusning. Skandinavien placerar sig bäst oavsett vilka kriterier för livskvalitet eller välfungerande samhällen man väljer att mäta – hälsa, jämlikhet, tillit, kriminalitet, utbildning eller korruption. När WVS frågar om man vill slippa invandrare som grannar svarar nio procent ja i Norden mot 34 procent i muslimska länder.

Skandinavien och Nederländerna "har konsekvent legat i täten när det gäller kulturella förändringar och kan ge en föreställning om vad som väntar härnäst", skriver Inglehart. Dessa länder har utvecklats så långt i sekulär och individualistisk riktning att WVS har behövt förlänga diagrammets x-axel, så att Sverige inte ska hamna utanför.

Men om Sverige ger en bild av framtiden måste man fråga sig om ett samhälle som, med Ingleharts ord, är inriktat på att maximera individuell livstillfredsställelse riskerar att underminera sig själv. Sverige har på kort tid gått från ett närmast överdrivet välorganiserat samhälle till ett samhälle där inkompetensen växer på oroande många områden. De senaste decenniernas utveckling med sjunkande läsförståelse i skolorna och varningar för otillräcklig elförsörjning ser ut att leda rakt mot en rejält otrygg framtid. Den

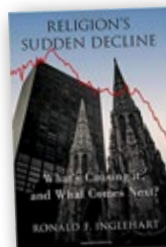
protestantiska arbetsmoralen, skriver Inglehart, hittar man idag främst i konfucianskt präglade länder.

Om människors idéer är så enkelt determinerade av materiell trygghet som Inglehart påstår borde vi se till att göra något åt klimatförändringarna i tid. I annat fall är vi på väg mot en intolerans som kommer att få politiker av Trumps sort att förvandlas till "den gamla goda tiden". Och om religiositeten kan försvinna så snabbt lär den också återvända lika snabbt om det blir kris. Kommer en klimatkatastrof att ge oss nya profeter och nya religioner? Jämför med den stora klimatkatastrofen år 536: askmolnet från ett vulkanutbrott i Latinamerika orsakade ett temperaturfall som fick skörden i Nordeuropa att utebli flera år i rad. Så mycket som hälften av Sveriges befolkning kan ha svultit ihjäl. Arkeologerna kan se att en mängd traditioner bryts och att gravskicket förändras; när livet återhämtar sig verkar människorna ha övergivit de gamla gudarna som inte kunde skydda dem.

Och var på jorden är man lyckligast? Mår människor dåligt i det som Weber kallade en avförtrollad värld? Frågar WVS folk om hur lyckliga de är, ligger Colombia plötsligt granne med Danmark. Rättare sagt är det två kluster av länder som ligger högst – Latinamerika och Skandinavien. Dessa båda områden kunde inte vara mer olika när det gäller inkomstnivå eller religiositet, men deras invånare är lika tillfredsställda. Ingleharts förklaring är att Latinamerika för närvarande får det bästa av båda systemen: modernitetens individuella friheter plus den identitet som religionen skänker. Då spelar det mindre roll att Colombias BNP per capita är en tredjedel av Danmarks.

Är det säkert att avskaffande av otrygghet är det högsta mål ett samhälle kan ha? Den som vill konstruera en utopi åt människan, detta komplicerade och svårtillfredsställda djur, borde nog fundera över om vi kanske rent av behöver en viss procent risk för att må bra – och hur detta i så fall ska förenas med rätten till trygghet. ✿

Håkan Lindgren

RELIGION'S SUDDEN DECLINE
WHAT'S CAUSING IT AND WHAT COMES NEXT?
 RONALD F. INGLEHART
 Oxford University
 Press 2021

Social Justice Warriors: tillämpar alternativ strategi.

FOTO: CREATIV COMMONS

Betahannarnas tjuvtricks

DEBATT

Evolutionpsykologen Gad Saad är ambitiös. Han vill med sin bok *The Parasitic Mind* (2020) inget mindre än att rädda den västerländska civilisationen från alla dem som vill kväsa kritisk debatt med politisk korrekthet och tysta rationaliteten.

Att rädda västerlandet är ett vällovligt syfte, det får man medge, men hur kväst och tystad är egentligen debatten? Saad tar själv stort utrymme i media och publicerar en strid ström av tidningsartiklar, intervjuer och podd-avsnitt i den populära egna podden *The Saad Truth*. Detsamma kan sägas om hans meningsfränder. Till exempel har Jordan Peterson, som skrivit rekommendation på bokens framsida, sålt över fem miljoner exemplar av sin *12 Rules for Life* (2018). Så varför denna offerkofta?

Saad öppnar med att beskriva sin flyktbakgrund. Detta är intressant då identitetspolitikens kritiker, som Saad tillhör, brukar mena att bakgrund inte ska spela roll – värdet av de åsikter man framför står fria från ens eget levda liv. Men nog spelar det roll. Och som han själv

sammanfattar det: ”Det är svårt att slå mig i offer-olympiaden.” Saad menar att hans levda erfarenhet av att vara livslång minoritet är det som har gjort att han blivit en så högljudd försvarare av västerländska värden.

Gad Saad föddes som jude i Libanon. När han var elva bröt det libanesiska inbördeskriget ut och familjen tvingades fly. ”Medan få människor någonsin kommer att behöva uppleva krigets fasor så har jag mött två stora krig under min livstid: det libanesiska inbördeskriget och kriget mot rationalitet, vetenskap och logik som har släppts lös över västvärlden, speciellt på nordamerikanska universitet.” En hisnande jämförelse som man förmodligen behöver ha genomlevt ett regelrätt inbördeskrig för att komma undan med.

(En anekdot jag inte vill undanhålla er är när Saad presenterar sig för sina nya klasskamrater i Kanada med orden ”Hej jag heter Gad och kommer från Libanon”. Klasskamraterna ser frågande ut varpå han förtydligar med orden ”Libanon, Libanon” medan han med händerna gestikulerar att han skjuter med maskingevär. Hans klasskamrater glömde det aldrig.)

Det krig mot rationalitet, vetenskap och logik som vi tydligen genomlever just nu (främst på nordamerikanska universitet) är ett angrepp i form av en pandemisk smitta: ”Under årtionden har en samling patogener, huvudsakligen med ursprung på universiteten, obevekligt attackerat vetenskap, förnuft, logik, tankefrihet, yttrandefrihet, individuell frihet och vår individuella värdighet. Om vi vill att våra barn och barnbarn ska växa upp i fria samhällen på samma sätt som vi har fått göra så måste vi stå fast vid våra principer och vara redo att försvara dem.”

Att likna idéer vid sjukdomar är ett populärt grepp hos dem som verkligen vill framhålla dessa idéers farlighet. Man ska förstå att de inte bara är tankar vilka som helst, utan verkligt sjuka, äckliga tankar som försvagar och förgör. Så har kommunism liknats vid en smitta, men också nazism; homosexualitet, men också homofobi. Richard Dawkins har liknat religioner vid virus, och religiösa företrädare har gjort detsamma med ateism.

De sjukdomsliknande idéer Saad vill bekämpa är postmodernism, radikal feminism, socialkonstruktivism, kulturell relativism, politisk korrekthet, identitetspolitik och så vidare: ”Varje hjärn-

»

virus medför sitt eget vansinne, men de förenas alla i avfärdandet av verkligheten och det sunda förnuftet (postmodernismen förnekar existensen av objektiva sanningar, radikal feminism hånar idén att det finns medfödda biologiska könsskillnader och socialkonstruktivismen påstår att människans sinne startar som en tom tavla utan någon biologisk grundkonstruktion).”

Det här illustrerar ett grundproblem med boken. Det finns förstås vulgärversioner av alla teoribyggen, men det går att formulera idéerna på Saads lista mycket starkare. När den är som intressantast problematiserar postmodernismen frågan om det överhuvudtaget går att uppnå objektiva kunskaper om verkligheten, men oftast inte existensen av verkligheten i sig själv. I sina bästa stunder uttrycker radikala feminister en önskan att samhället inte ska hänga upp så mycket på just könstillhörighet – det är ju bara en av flera tänkbara (biologiska) kategoriseringar. Och relevant socialkonstruktivism

”Att hänga ut andra känns bra i stunden, men det är verkligen inget sätt att skapa samarbete för en bättre värld.”

pekar ut att en väsentlig del av det mänskliga tillståndet är inlärdd, inte medfödd.

Hur många av er har själva, till exempel, validerat den kemiska sammansättningen av vatten, källkollat Napoleons historiska existens och härlett de matematiska samband som används i bakgrunden när vi nyttjar våra datorer? Mänsklighetens samlade verklighetsbild är det sammansatta resultatet av miljoner människors arbete. Denna förståelse av verkligheten är följaktligen tveklöst socialt konstruerad, i begreppets allra mest bokstavliga betydelse.

Jag är inget stort fan av de teoribyggen Saad ger sig på, men ska man kritisera teorier är det tillrådligt att först visa att man har förstått dem tillräckligt för att kunna formulera starkast möjliga beskrivning av vad de innebär. Att slå ner karikatyrer klarar vilken internetkrigare som helst.

Med detta sagt har Saad flera poänger. Exempelvis noterar han hur Trumps kritiker helt saknar förmåga att sätta sig in i Trumps supportrarstankvärld. Kritikerna fattar bara inte hur Trumpsupportrar kan tänka som de gör och fortsätter därför att prata över och förbi de människor de påstår sig vilja vinna tillbaka. Han har heller inget tålamod med dem som i toleransens namn helt ignorerar islamistiskt förtryck av kvinnor, hbtq-personer och apostater.

Saad pekar också på att om man går

Gad Saad: mer offer än de flesta.

FOTO: GADSAAD.COM

tillräckligt långt till höger, ifrågasätter personer evolutionsteorin av religiöst konservativa skäl. Men går man tillräckligt långt till vänster ifrågasätts evolutionärt informerad psykologi av ideologiska skäl. De flesta kriminologiska studier utförs, till exempel, fortfarande utan att man tar hänsyn till genetiska faktorer, trots att dessa visat sig ha stor för-

klaringsgrad i de studier där de tas med. Men sådan kunskap passar inte in i den nutida diskursen – *man föds väl inte till ett brottsligt liv, så får det inte vara!* (Och så är det heller inte riktigt, för genetik är mer komplicerat än så, men genetikens spelar oenkligen en viktig roll.) Vill vi kunna göra något åt brottsligheten måste vi väl ha hela bilden klar för oss?

Det är också märkligt hur dagens antirasism har utvecklats till en helt egen sorts rasism. I och med att offerstatusen sätts så hårt i centrum, har synen på dem som drabbas av rasism i vissa läger blivit väldigt nedlåtande. Medan vita kan tåla vilka påhopp som helst – eftersom samhället är strukturellt rasistiskt mot andra grupper än dem och vita således befinner sig i en maktposition – så menar vissa att svarta blir kränkta av att någon uttalar deras namn fel. Och det är förvisso en minimal eftergift att sluta använda ord som andra finner sårande – som n-ordet – men att sky vissa ord så mycket att de inte ens får uttalas när man ska säga vad som inte får sägas? Det för mer tankarna till Voldemort än till antirasism.

Hur har dagens debatt blivit så oerhört skruvad? Det är här Saad helt tappar trovärdigheten i mina ögon. Det handlar om den vetenskap vi har gemensamt: evolutionsbiologi.

Här behövs lite bakgrund. Det finns två olika sorters evolutionärt inspirerad psykologi. Inom fältet skiljer man ofta mel-

lan *Evolutionary Psychology*, med stora begynnelsebokstäver, och *evolutionary psychology*, med små. Det sistnämnda handlar om det rätt självklara påståendet att våra hjärnor och deras medfödda inställningar är produkten av evolution och därför kan förstås med evolutionära resonemang. En evolutionär förståelse förklarar till exempel varför du kommer ihåg smak och lukt av maträtter som gjort dig sjuk, men inte kommer ihåg hur det lät när du åt. Det är också evolutionen som förklarar varför vi fortsätter att ha sådan dragningskraft till mat som innehåller socker och fett, även när vi har nått den punkt där vi intellektuellt kan förstå att vi får i oss för mycket.

Evolutionary Psychology däremot, är mycket mer. Här finner man tveksamma påståenden som att hjärnan består av en mängd kognitiva moduler som löser olika specifika problem och att dessa moduler evolverade under pleistocen för att sedan nästan inte förändras alls. Våra erfarenheter under de miljarder år som föregick pleistocen, och de tusentals åren efteråt, är i stort irrelevanta eftersom det är miljön där människan evolverade till just människa som är avgörande: *The Environment of Evolutionary Adaptedness*. Denna miljö sägs till exempel förklara varför vi tycker savannlandskap är så vackra. Varför vi också uppskattar skönheten i öknar och fjäll är mer svåröfklarligt.

Slutsatserna inom *Evolutionary Psychology* är ofta halsbrytande och inte sällan komiska. Så även när det kommer till Gaads förklaring av politisk korrekthet. Vad, frågar sig Gaad, förklarar att det finns män som är *Social Justice Warriors* – mjuka pacifistiska män som kämpar för socialt progressiva åsikter, som feminism, mänskliga rättigheter och mångkulturalism? *Evolutionary Psychology* förutsäger ju att alla kvinnor dras till alfa-män (som tydligen inte bryr sig om dessa frågor).

Ser man ut i djurvärlden finns dock liknande fenomen, menar Saad. Till exempel är det oerhört ansträngande för kronhjorts- och elefantsälshannar att hamna överst i hierarkin. De måste slå sig blodiga mot varenda utmanare som de inte lätt kan avfärda. De flesta hannar har ingen chans att vinna dessa strider. Det har därför uppstått alternativa strategier där en del hannar inte ens ger sig in i striden utan istället försöker para sig lite vid sidan av området där striderna görs upp. Denna alternativa manlighet har fått namnet *Sneaky fuckers strategy*.

Det här, föreslår Gaad, är hur vi ska förstå *Social Justice Warriors*. De är så långt från att vara alfa-män att de behövt utveckla en alternativ strategi för att få ligga. De konkurrerar inte utan smyg

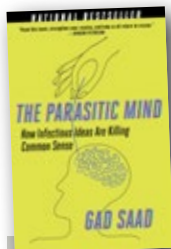
omkring och försöker locka honor till att para sig utanför arenorna där striderna avgörs. Den här jämförelsen låter inte bara felaktig, den är direkt knäpp. Människor lever inte i harem och har inte spelplatser där tjejer väntar för att para sig med de män som med (fysiskt) våld lyckas slå ut alla andra hanar. Det är också en jämförelse mellan en biologiskt evolverad strategi och en kulturellt inlärdd strategi. Och om man skulle vilja undersöka frågan vetenskapligt, hur testar man den ens? Är det en bekräftelse av teorin när en *Social Justice Warrior*-kille får ligga, eller när han inte får ligga?

Evolutionary Psychology, med stora begynnelsebokstäver, kritiserar av många inom fältet för att ge evolutionära resonemang om mänsklig psykologi dåligt rykte. Och Saad kliver verkligen rakt in i detta med sin hypotes. Teorin om *Social Justice Warriors* som *sneaky fuckers* är mer ett dåligt skämt än en teori värd att ta på allvar: "Höhö, veklingar får bara ligga om de lurar tjejerna – *sneaky fuckers*."

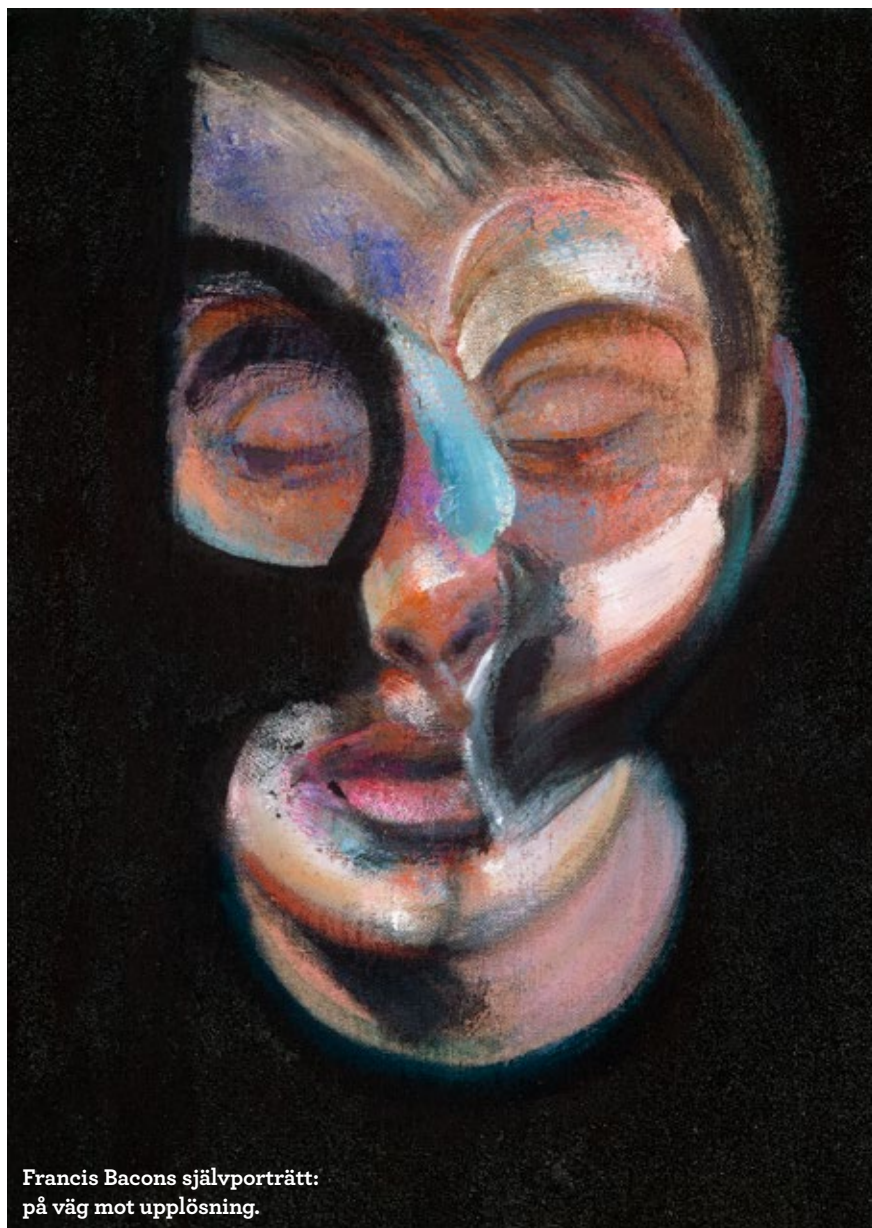
Att Gaad misslyckats är synd, för det behövs en bok som reder ut och dissekerar de påstådda excesserna i det som kallas *cancel culture* och politisk korrekthet. Varför tar välmenande antirasister allt så bokstavligen? Hur har debattklimatet blivit så hjärtlöst att man inte tvekar en sekund att hänga ut medmänniskor till bespottning för minsta lilla snedsteg?

Vi är alla människor och har som sådana både mörka och ljusa sidor. Av den anledningen behöver vi vara förlåtande mot varandra och arbeta tillsammans för en bättre värld. Att hänga ut andra känns bra i stunden, men det är verkligen inget sätt att skapa samarbete för en bättre värld. *The Parasitic Mind* faller precis i samma fälla. Det handlar bara om att hänga ut meningsmotståndare till allmänt åtlöje. Stundtals underhållande, ibland informativt, men mest ohjälpsamt. ❀

Patrik Lindenfors

THE PARASITIC MIND
HOW INFECTIOUS
IDEAS ARE KILLING
COMMON SENSE
GAD SAAD
Regnery Publishing 2020

Francis Bacons självporträtt:
på väg mot upplösning.

Triumf och tragik

BIOGRAFI

Jag plockar på måfå upp ett av många bokmärken ur keramikfatet på soffbordet, och hajar till när jag ser bilden, Velázquez magistrala porträtt av påven Innocentius X (1650). Grand Palais i Paris arrangerade 2015 en megautställning av den spanske barockmästarens verk.

Påveporträttet har en ikonisk status i det måleri som behandlas i den massiva biografi där bokmärket ska göra tjänst: *Francis Bacon. Revelations* (2021), skriven av Mark Stevens och Annalyn Swan, båda

väletablerade konstkritiker med New York som hemadress och standardverket om Willem de Kooning (2005) som tyngsta merit.

Stevens/Swan har ägnat ett decennium åt att kartlägga Bacons liv och måleri och de redogör för detta med en detaljrikedom som kräver 870 tätttryckta sidor. Bacon lär ha hävdat att "det krävdes en Proust för att berätta hans livs historia". Dokumentationen är överväldigande: mer än 100 sidor noter, 20 sidor referensmaterial. "Ett urval av allt som finns", säger de.

Många bokmärken går det åt, för att någorlunda kunna hålla reda på korsreferenserna...

>>

Francis Bacons triptyk: epokgörande.

FOTO: TT

Revelations ersätter inte bildanalyserna i David Sylvesters *Samtal med Francis Bacon* (1975) men trumfar Michael Peppiatts *Francis Bacon. Anatomy of an Enigma* (1996, som ändå förblir högst läsbar). Stevens/Swans bok är nu standardverket om den efter Turner störste brittiske konstnärens liv.

Bacons definitiva genombrott på den europeiska kontinenten skedde med en utställning hösten 1971 på just – Grand Palais. Retrospektiven i Paris för i år 50 år sedan var den första i Frankrike som förädrades en ännu levande konstnär.

För Bacon – målaren – innebar exponeringen ett definitivt internationellt genombrott. Den sluter också, som vi ska se, en drygt 40-årig ”parisisk cirkel”...

För Bacon – privatmannen – blev den en tragedi med groteska övertoner. Hans partner och älskare sedan åtta år, George Dyer, hittades på öppningsdagens morgon död av en överdos på en toalett i det hotell på vilket han och Bacon bodde. Självmod eller olyckshändelse? I vart fall tystades dödsfallet ned med myndigheternas goda minne under utställningens inledning – ett arrangemang som tändde betänklighet på lagens gränser.

Den tragiska händelse innebar till råga på allt ett makabert da capo av något som inträffade drygt nio år tidigare, i maj 1962. Bacon uppmärksammades då med den första (av sammanlagt tre) retrospektiva utställningar på Londons Tate Gallery. Öppningsdagen telegraferade han till sin första långvariga partner, Peter Lacy (de möttes i början av 1950-talet), som sedan länge bodde i Tanger. Svaret tog nästan knäcken på honom: Lacy hade just avlidit i akut alkoholförgiftning (han drack tre flaskor whisky dagligen).

Var Bacon liv därmed en räcka av

smärtsamma tragedier? Är hans konstnärskap främst en spegling av ett sårigt liv med starka masochistiska undertoner och ett ångestladdat psyke som hölls i schack av sprit, droger och våldsamt sex?

Uppfattningen är inte ovanlig bland dem som så vill tolka hans plågade, oröande bilder.

Stevens/Swans bok ger en oändligt smycket mer nyanserad och på många sätt ljus bild av sitt biografiobjekt. Häng med!

Bacon föddes i Dublin i oktober 1909 i en anglo-irländsk familj, uppväxten inramades av ett markerat välstånd. Hans mor Winifred (”Winnie”) Firth kom ur

”De sista av de många självporträtten skänker betraktaren samma intryck som Helene Schjerfbeckes motsvarande: en gestalt som har levt färdigt, sett nog, kött på väg att uppgå i ande.”

en släkt vars rikedomar byggde på ståltillverkning (vapen och artilleripjäser men även, Francis brukade ironiskt nämna detta, bestick!) och kolbrytning. Winnie beskrivs av Stevens/Swan som en ”kortvuxen och gladlynt flicka som älskade vilka ritter och rävjakter”.

Pappan, 13 år äldre än Winnie, hette AEM Bacon (Eddy). Han var militär (”Majoren”), sprungen ur en adlig släkt som kunde spåras till 1500-talet och som – ja! – inkluderade filosofen och politiker med samma namn som vårt biografiobjekt. Eddy var ganska välbärgad, hästkarl, hundvän, sportsman, rävjägare, grälsjuk, offer för malaria förvärvat i Sydafrika och en man med strikta, oböjliga åsikter om allt här i världen, inklusive barnuppfostran.

Könsmaktens ordning var arketypiskt,

nästan parodiskt manifesterad i Francis Bacons barndomshem (han hade två bröder och två systrar). Tidigt debuterade astma hos pojken, den kom att begränsa hans möjligheter till utomhusaktiviteter (som för Proust) till föräldrarnas besvikelse. Särskilt hos fadern, som dessutom ställdes inför en annan chock: Francis var definitivt mer attraherad av pojkar än av flickor. Stevens/Swan skriver: ”Hans far uppskattade hästar och grabbiga pojkar. Francis var inte en vanlig pojke. Han hade börjat drömma om män, inte flickor. Han gillade väderbiten, manlig hud och sin mammas suggestiva underkläder. Hans militäriske far såg knappt åt honom.”

Klyftan mellan son och far – det mer

än antyds att Francis hyste sexuell drömmar om pappan – växte tills den blev oöverstiglig. Francis flydde, kanske utkastad.

Stevens/Swan tar nu med läsaren på den branta utvecklingskurva som för Bacon till London, Berlin och Paris. Åren 1926–1928 skaffade sig tonåringen livserfarenhet i tre världsstäder och det var väl särskilt intrycken av kontinentens två ledande metropoler i mellankrigstiden som formade hans världsbild.

I London kompletterades mammans underhåll (tre pund i veckan) med enklare löneinkomster (bland annat som kock och som försäljare av damkläder). Han mutade raskt in syndiga Soho som sitt speciella revir. Och han plockades upp av äldre, homosexuella män för pengar, detta i en

tid då sodomi fortfarande var straffbart.

Till Berlin fortsatte han i sällskap med en av faderns militärkolleger, en man som visade sig ha så mångsidiga sexuella preferenser att han även drog fördel av unge Bacon. "Min far sålde mig till den här mannen, men inte för pengar utan så, att mannen ifråga kunde utnyttja mig".

Berlin under Weimarrepubliken satte djupa spår i Bacons sinne, intryck som han dock på senare år hävdade att han inte använde i sina målningar.

Inte minst var det den expressionistiska filmkonsten som fängslade honom, ett exempel var *Metropolis* (1927).

Efter två månader i Berlin bröt Bacon upp och tog sig till Paris. Han ville studera franska, medlen för uppehållet skaffade han sig den första tiden av tillfälliga, manliga bekantskaper.

På en konstutställning plockades han dock upp av en kvinna. Yvonne Bocquentin, en välmenande, generös dam med vida kulturella intressen bodde i Chantilly norr om Paris med make och dotter. Hon erbjöd Bacon bostad och lektioner i sitt modersmål.

Stevens/Swan berättar med stor charm om denna fas i Bacons liv och stöder sig på vittnesbörd från dottern ("Manu") i en BBC-intervju från 2005. De nio månaderna under madame Bocquentins vingar framstår för den rudimentärt skolade Bacon som hans gymnasietid.

Efter denna var han mogen för universitetet, läs: Montparnasse.

Francis Bacons fest för livet tog sin början. *Revelations* läsare sugns in i det Schlaraffenland som hette "Paris på 1920-talet". Och vem blir inte retrospektivt avundsjuk på denne 19-åring, som bosatte sig i ett sjaskigt hotell på rue Delambre, sippade aperitif på Le Dôme, åt på Coupole, hängde på Select (de homosexuellas bar *par préférence*), mötte Kiki de Montparnasse och i övrigt sög i sig den explosiva måleriets modernism som sprutade ur Picassos, Braques, Picasbias, Soutines och de Chiricos färgtuber och ritstift.

Han följde konstens utveckling i *Cahiers d'Art*, han såg en utställning av Picassoteckningar 1927 som förändrade hans förståelse av världen, och som fick honom att bestämma sig för konstnärsbanan. Dessutom gick han en kortare tid på en konstskola (något han förnekade senare i livet). Men i slutet av 1928 flyttade han tillbaka till London och blev – inredningsarkitekt.

Stevens/Swans forskning om Bacons liv under 1930-talet är ett pionjärarbete. Det har i stora stycken varit höljt i dunkel, inte minst konstnären själv mörkade den del av sitt liv inklusive Parisvistelsen.

Författarna blottlägger i fascinerande detalj – *Revelations* är på dessa cirka 120 sidor *unputdownable* – hans utveckling som möbel- och mattdesigner, dels på egen hand, dels med hjälp och uppmuntran av etablerade arkitekter, designers, journalister och redaktörer som kommer i hans väg: Madge Garland, Dorothy Todd, Eileen Gray. I marginalerna skymtar Bloomsbury, andra namn återfinns i registren till böcker om Bright Young Things och Brideshead Generation.

Vilken utmaning, vilken stimulans! Han var bara drygt 20 år gammal, ännu långt ifrån ett måleriskt genombrott. Finansiellt backades han fortfarande upp av sin mor men även och ånyo av kultiverade äldre män: Eric Allden, Eric Hall, båda i tur och ordning hans "beskyddare", den senare under en 15-årsperiod.

En målare som fattar intresse för Bacons inredningar och späda försök att göra bilder är Roy de Maistre, "postkubist" och den som handleder den unge konstnären. Han får tillfälle att visa sina alster, blir mer och mer uppmärksam på Londons konstscen, målar 1933 sin första duk av bestående intresse, *Crucifixion*. Den blir prominent uppmärksam av Herbert Read och avbildad i dennes debutverk om konst, *Art Now* (1933). Målningen ägs nu av Damien Hirst.

Bacon flyttar frekvent från den ena Londonadressen till den andra, hans konstnärskarriär går i stå medan 1930-tal övergår i 1940-tal, och då har naturligtvis Storbritannien dragits in i andra världskriget. Militärtjänst blev det på grund av astman inte tal om. Han ville absolut inte ducka från sin plikt: han engagerades i civilförsvaret, Air Raid Precautions. De Maistres handledande roll har nu övertagits av Graham Sutherland.

Bacons definitiva genombrott som målare sammanfaller nästan på dagen med krigsslutet 1945. Den målning som katapulterar Bacon till definitiv berömmelse heter *Tre studier för figurer nedanför en korsfästelse* (nu på Tate Gallery). Den *cause célèbre* som visningen på Lefevre Gallery i Mayfair innebar blev så mäktig, att konstvärlden talade om engelsk konst före respektive efter Bacons febrigt orange triptyk med sina skrikande furier.

Uppföljningen, *Målning* 1946 med det dubbla motivet slakteri och korsfästelse, sätter agendan för den nyskapande konstnär med den långa mognadsprocessen.

Stevens/Swan tar härifrån triumfatoriskt läsaren i handen och följer ingående Bacons växan-

de världsberömmelse och framgångssaga som målare av triptyker och porträtt och parafraiser på, dialoger med, äldre porträtt: Velázquez påve gjordes 1953! Han spåras som privatman, som resenär, suput, vänners och kollegers vän, genombrott som den internationellt mest uppmärksammade av brittiska konstnärer.

Peter Lacy och George Dyer är i tur och ordning hans partners i stormiga, våldspräglade förhållanden, i synnerhet det med Lacy.

Bacon håller sin *show on the road* ända in i 1990-talet, då konstmarknadsepipa-

Metropolis: fängslade Bacon.

FOTO: TT

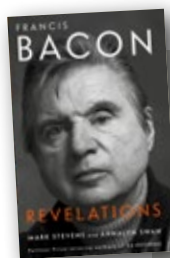
nin inträffar i skepnad av YBA, Young British Artists, det vilda gänget med namn som Emin, Taylor-Wood och Hirst som bjöd på en ny estetik, oftast exponerad i Saatchi Gallery, London.

1992 går Francis Bacon bort i Madrid, 82 år gammal. Hans legendariskt stökiga ateljé på Reece Mews i Kensington flyttas till Dublin och kan där besökas.

De sista av de över åren många självporträtten skänker betraktaren samma rörande intryck som Helene Schjerfbeckas motsvarande: en gestalt som har levat färdigt, sett nog, kött på väg att uppgå i ande.

Ett liv väl levat – och väl fångat i denna magnifika biografi. ✨

Bengt Magnusson

**FRANCIS BACON
REVELATIONS**
MARK STEVENS &
ANNALYN SWAN
Knopf 2021

Oumuamua: långväga besökare.

FOTO: SHUTTERSTOCK

Goda skäl att tro

FYSIK

Ytterst få saker är den moderna fysiken främmande. Det är svårt att tänka sig någon annan disciplin där man på samma sätt kan ägna sin karriär åt att spekulera om företeelser som dolda dimensioner, parallella universa och svårupptäckta spegelpartiklar, och samtidigt betraktas av omvärlden som en representant för förnuft och rationalitet.

Orsaken till att teoretiska fysiker åtnjuter denna förmån är enkel, nämligen att spekulationerna, hur vilda de än kan framstå, till slut alltid måste förhålla sig till verkligheten: till observationer och experimentresultat, och till de slutsatser som är möjliga att dra utifrån dessa med matematikens hjälp.

Att ställa detta ovillkorliga krav på sina teorier är, helt enkelt, vad det innebär att ägna sig åt vetenskap. Den vetenskapliga hypotes vars förutsägelser inte bekräftas av verkligheten, är en som måste förkastas, oavsett hur ivrigt vi anser att den bör vara giltig. En central del av det vetenskapliga tänkandet är, med andra ord, att frigöra sig från sina egna fördomar och föreställningar om hur tillvaron är beskaffad. Men detta innebär inte bara att vara villig att överge sina favoritidéer när de inte visar sig stämma – lika mycket handlar det om att vara beredd att på all-

var pröva idéer som man egentligen tycker rätt så illa om.

Och möjligen var det just denna färdighet hos fysiker och astronomer som sattes på prov i oktober 2017, då ett främmande objekt observerades på himlen av teleskopet PAN-STARRS, beläget på en vulkantopp på Hawaii. Information om observationen spred sig snabbt, och snart var en stor del av världens rymdteleskop riktade mot objektet, som vid det laget rusade förbi solen med en hastighet som var omkring fyra gånger högre än den som normalt iakttas hos kometer. Men inte nog med det: istället för att beskriva den elliptiska banan hos en kropp som påverkas enbart av solens gravitation, rörde sig objektet – som med grund i den hawaiiska upptäckten fick namnet 'Oumuamua, ungefär "besökare från fjärran" – nästan i en rät linje, med en acceleration som om den drevs av någon inre kraft. Dessutom kunde forskarna utifrån det sätt som 'Oumuamua reflekterade solljus dra slutsatsen att det hade en mycket egendomlig form: antingen långsmalt som en cigarr, eller tunt och platt som en pannkaka. Det som antogs vara den första interstellära komet som har observerats såg med andra ord inte ut som en komet, rörde sig inte som en komet, och hade heller ingen svans som en komet.

Under elva dagar bevakade världens observatorier 'Oumuamua, eller 1I/2017 U1 med vetenskapens sakligare terminologi,

medan den åter försvann ut i världsrymden. Någon klar visuell bild av föremålet var vid det laget inte längre möjlig att få, men utifrån de data som samlades in kunde man dra en tydlig slutsats: 'Oumuamua var det första interstellära objekt, alltså det första objekt med ursprung utanför solsystemet, som har observerats i vår närhet.

Men här någonstans börjar åsikterna om vad det egentligen var som observerades att gå isär. Och den röst som utmärkte sig allra tydligast i den vetenskapliga debatt som följde tillhörde den ansedde Harvardastronomen Avi Loeb. Hans förklaring till 'Oumuamuas underliga uppträdande var följande: Den var ingen interstellär komet, inget naturligt objekt överhuvudtaget. Den var ett tillverkat objekt med ursprung i en utomjordisk civilisation.

Att Loeb's hypotetiska förklaring till det interstellära objektets egenheter, trots att den presenterades med vetenskapligt väl underbyggda beräkningar och resonemang, möttes med löje och hån från det övriga forskarsamfundet, är säkerligen en bidragande orsak till att han nu har valt att utveckla såväl sin analys av 'Oumuamua som sin syn på det samtida forskningsklimatet och vetenskapens uppdrag i stort. I boken *Extraterrestrial* blandas dessa resonemang med biografiska fragment och personliga reflektioner till ett populärvetenskapligt verk som ger en fängslande inblick i ett mänskligt sinne med frågan om kosmos beskaffenhet som central existentiell drivkraft.

Att en öppenhet för tanken att ett svåridentifierat interstellärt föremål skulle kunna vara av artificiellt ursprung framstår som så kontroversiell är i förstoundersvårt att förstå. Bara vår egen galax innehåller mer än 400 miljarder stjärnor, och en approximation baserad på observationer är att omkring en fjärdedel av dessa hårbärgerar planeter av rätt storlek och på rätt avstånd från sin sol för att kunna hysa liv. Vad vi säkert vet är att på vår egen planet har liv inte bara uppstått – det har uppstått i komplex och utvecklad form, och i ett formligt överflöd av olika skepnader. Givet detta bör tanken att allt annat eventuellt liv i universum på sin höjd kan vara av mikrobiell art nog anses arrogant i klart högre grad än vad tanken på motsatsen bör anses vara förryckt.

En annan sak vi säkert vet är att vi själva, en form av biologiskt liv som har uppstått på en planet med de rätta förutsättningarna, har skickat ut objekt i den yttre rymden, åtminstone delvis i syftet att andra civilisationer skulle kunna finna dem. Än så länge är dessa farkoster fem till antalet, bland dem de två Voyagerson-

derna som båda innehåller en gyllene skiva med bland annat bilder från jorden, en förteckning över kemiska element, en kvinnas inspelade hjärnvågor och musik av JS Bach. Man kan fråga sig vad forskarsamfundet på en avlägsen planet en dag kommer att säga om dem, när de plötsligt och oväntat observeras i bana kring deras egen sol.

Med en viss inblick i fysikvärldens sociala dynamik vill jag påstå att Loeb visar avsevärt mod när han enträget insisterar på att hans kontroversiella hypotes om 'Oumuamua bör tas på allvar, och beaktas på samma sätt som andra ofullständiga förklaringar som framkastats i sökandet efter en tillfredsställande beskrivning av objektets karaktär. I synnerhet som det faktiskt är en hypotes som går att mäta mot tillgängliga data, och som också skulle kunna utgöra grunden för ett riktat sökande i framtiden, i förhoppning om att hitta fler liknande objekt som kan utsättas för grundligare analys. Och detta, påminner Loeb, skiljer den faktiskt från en hel del av de vetenskapliga teorier som för närvarande både tilldelas stora forskningsmedel och åtnjuter långt större respekt bland fysikerkolleger, däribland de strängteoretiskt inspirerande teorierna om multiversum och dolda dimensioner, liksom den supersymmetri av vilken vi, trots enorma summor nedplöjda i gigantiska projekt, som CERN-acceleratorn, ännu inte har sett något spår. En hel del av det som frambringas vid den teore-

"Den var ingen interstellär komet, inget naturligt objekt överhuvudtaget. Den var ett tillverkat objekt med ursprung i en utomjordisk civilisation."

tiska forskningens framkant idag är överhuvudtaget inte möjligt att pröva i något realistiskt genomförbart experiment inom överskådlig tid.

Det fundamentala kravet att en vetenskaplig teori ska vara åtminstone i princip möjlig att falsifiera tycks alltså ha kommit att tolkas alltmer generöst under de senaste decennierna, i takt med att de matematiskt drivna teorierna har sprungit ifrån den teknik som krävs för att kunna pröva dem. I synnerhet mot bakgrund av detta bör, menar Loeb, en hypotes som tydligt förhåller sig till testbarhet och befintliga data inte avfärdas enbart på grund av att den vid första påseende framstår som knäpp.

De mätdata som samlades in under de knappt två veckorna i oktober är begränsade men statistiskt säkra, och faktum kvarstår: inga forskare anser sig idag ha funnit en fullgod förklaring till 'Oumuamuas märkliga agerande. Ing-

Blaise Pascal: tog inga onödiga risker.

FOTO: ALAMY

en vet med andra ord sanningen om detta främmande objekt, inte heller Loeb. Men, föreslår författaren, låt oss möta denna ovisshet på samma sätt som tänkaren Blaise Pascal en gång mötte frågan om Guds existens, nämligen mer eller mindre som en vadslagningssituation. Om Gud inte existerar och vi tror på honom, har vi avstått från några nöjen i onödan, det är allt. Men om han å andra sidan existerar och vi inte tror på honom, har vi möjligen fått ett lite friare liv, men kommer att brinna i helvetet i all evighet. Det är, för Pascals del, en kalkyl som inte oväntat utfaller till gudstrons favör. Och en liknande avvägning, menar Loeb, kan

göras i relation till det val som astronomer och fysiker – och i förlängningen hela mänskligheten – står inför när det gäller det som rymdteleskopen uppfångade de där dagarna i oktober.

Att välja trons väg – det vill säga att välja att tolka 'Oumuamua som det första tecknet på existensen av en utomjordisk civilisation – skulle, om vi ska tro Loeb, påverka mänskligheten på ett genomgripande och nästan uteslutande positivt vis. Istället för att ägna sig åt inbördes stridigheter skulle mänskligheten enas kring ambitionen att med teknikens hjälp garantera sin egen fortlevnad – på jorden, och i framtiden även i andra delar av kosmos.

Och även om jag inte ser några skäl att betvivla Loebes vederhäftighet när han reso-

nerar kring möjligheten till utomjordiska civilisationer, finns det god anledning att ställa sig frågande till hans till synes oreflekterade teknikoptimism, som bland annat tar sig uttryck i förhoppningsfulla visioner om hur vetenskapliga framsteg ska göra det möjligt att sprida syntetiska livsformer över universum.

Fysikern Enrico Fermi formulerade en gång den så kallade Fermiparadoxen: om förutsättningarna för liv tycks finnas på otaliga planeter i vårt vidsträckta universum, hur kommer det sig att vi inte ser några tecken på det? Ett möjligt svar – som med tanke på Fermis inblandning i Manhattanprojektets konstruktion av den första atombomben borde ha föresvävat honom själv – utgörs av det som brukar kallas för det "stora filtret": att de civilisationer som skulle kunna uppnå en tillräcklig grad av teknologiskt raffinement för att kommunicera över interstellära avstånd, tenderar att förinta sig själva innan de hunnit så långt.

Som jag ser det är Loeb's optimistiska bild av hur kännedom om en utomjordisk civilisation skulle påverka mänsklighetens strävan alltså en av bokens svagare sidor. Intressantare är hur texten pekar mot frågor som har att göra med livets uppkomst, med livets koppling till utvecklandet av det vi förstår som intelligens – och, inte minst, kopplingen mellan intelligens och teknisk civilisation. Den senare kopplingen är en som ofta, och inte sällan utan närmare motivation, tas för given – men med tanke på den hastighet med vilken dagens civiliserade mänsklighet är i färd med att ödelägga förutsättningarna för sin egen överlevnad, är det en ståndpunkt som kan ifrågasättas.

Kanske – eller till och med troligen – kommer 'Oumuamuas märkvärdiga egenskaper till sist visa sig kunna få en tillfredsställande förklaring i termer av alltigenom naturliga processer. Men de resonemang som Avi Loeb för kring vetenskapens förutsättningar och grundläggande uppdrag förblir högst angelägen för alla som vill ha möjlighet att vinna kunskap om verkligheten, även när den ställer oss inför erfarenheter som vi inte alls hade förväntat oss. ✨

Helena Granström

**EXTRATERRESTRIAL
THE FIRST SIGN OF
INTELLIGENT LIFE
BEYOND EARTH**

AVI LOEB
Houghton Mifflin
Harcourt 2021

Det kapitalistiska systemet: det går åt helvete!

FOTO: SHUTTERSTOCK

Staten och kapitalet

EKONOMI

För några år sedan intervjuade jag Wolfgang Streeck inför utgivning-
en av hans bok *How Will Capitalism
End?* (2016). Det hela började med att han
skällde ut mig för att jag ville skjuta på
samtalet en halvtimme. Därefter blev det
alltmer dystert: under en och en halv tim-
me satt Streeck och pratade om ett kol-
lapsande USA, en skuldsättningspolitik
som ingen vet hur vi ska ta oss ur och om
en ny medeltid. Streeck sade saker som
”innan det kapitalistiska systemet far till
helvetet kommer det att hänga över oss
som ett ruttnande lik, och ingen kommer
ha styrkan att flytta på det”. När jag bekla-
gade mig över hans svartsyn fnös han åt
mig och sade att jag borde gå och se fil-
men *La La Land* istället.

Sådan är Streeck: mörk, ärlig och kom-

promisslös – men han har alltid nära till
galghumorn. Det är därför alltid något av
en sensation när han kommer med en ny
bok. Som läsare kan man vara säker på att
ett kallt, sterilt ljus kommer kastas över
samhällsutvecklingen. *Critical Encoun-
ters*, som har publicerats i dagarna, är ing-
et undantag. Det är en samling längre
recensioner som han har skrivit för *Lon-
don Review of Books* och *New Left Review*,
essäer om välkända namn som Jürgen
Habermas, Quinn Slobodian och Gianis
Varoufakis och deras böcker. Två tredje-
delar av recensionerna är positiva, res-
ten sågningar. Kanske låter detta som en
andrahandsortering, men så är det verk-
ligen inte. *Critical Encounters* är en bok
vars texter bildar en väv av generaliserba-
ra insikter om såväl staten som den sam-
tida kapitalismen.

Men först och främst: vem är Streeck?
Idag är han omöjlig i politiska finrum,

men för 25 år sedan var han ett av de poli-
tiska proffsen inom socialdemokratin.
Han var då en framstående sociolog, chef
för Max Planck-institutet och ekonomisk
rådgivare åt Gerhard Schröder. Men så
hände något under 2000-talet. Under en
tid hade hans syn på den politiska utveck-
lingen blivit allt mörkare och efter euro-
krisen 2010 kom han ut som fullfjädrad
dystopiker. Sedan dess har han skrivit
böcker som *Köpt tid* (2013), *Den demo-
kratiska kapitalismens nederlag* (2012) och
How Will Capitalism End?. Skrifter som
redan blivit portalverk och fullkomligt
oumbärlig läsning för alla som vill förstå
den krypande panikkänslan i västvärldens
politiska aristokrati. Talande för Streecks
centrala position är den debattbok som
gavs ut 2015 med titeln *Demokrati eller
kapitalism?*. Där bemötte tyska debattörer
som Habermas, Elmar Altvater och Claus
Offe hans skeptiska utsagor om EU. Alla

var visserligen kritiska till Streeck – men likväl utgick alla från hans problembeskrivning, framförallt från *Köpt tid*. Kanske skulle man kunna säga – med Streecks sätt att uttrycka sig – att det är han som utövat ”hegemoni” i den europeiska vänsterdebatten under 2010-talet.

Detta är också uppenbart i *Critical Encounters*. Påfallande många av böckerna som han recenserar förhåller sig aktivt till Streeck själv. Ta en bok som Quinn Slobodians *Globalists* (2018), som spårar nyliberalismens ursprung. Den handlar om hur ideologin är ett försök att skydda den ekonomiska friheten från massdemokratien, genom överstatliga regelverk. Streeck nämner det aldrig, men alla som läst Slobodians bok vet att den lutar sig tungt mot idén om den ”demokratiska kapitalismens uppskjutna kris”. Den är central i Streecks tankevärld och uttrycker hur efterkrigstidens samförståndsanda håller på att upplösas. Här krävs en liten utvikning.

Först och främst måste man förstå att Streeck betraktar demokrati och kapitalism som varandras dödsfiender. Under efterkrigstiden ingick de båda dock ett så kallat *shotgun marriage* i form av regleringar av finansindustrin och utbyggda sociala skyddsnet. Detta skapade en förbluffande tillväxt; i den vevan accepterade arbetarrörelsen fortsatt exploatering mot att ekonomiska framsteg blev en inofficiell mänsklig rättighet. Under 1970-talet uppstod dock äktenskapsproblem: tillväxttakten sjönk och för att upprätthålla standardökningarna fördes en lönepolitik utöver produktivitetsökningarna. Utvecklingen innebar en kraftig inflation och i förlängningen även nyliberalismens genomslag.

Kärnan i resonemanget – formulerad i *Köpt tid* – är det Streeck kallar ”skuldstatens” uppkomst. Denna ser han inte

”Streeck har många ideologiska fiender – framförallt bland dem som tror att skuldavskrivningar på europeisk nivå kommer lösa de underliggande problemen.”

som produkten av en oreglerad finansindustri – som många keynesianska ekonomer gör – utan som resultatet av en konflikt i hjärtat av de västerländska ekonomierna. Under 1980-talet prövade man en annan väg: då började de socialdemokratiska staterna ta lån för att expandera den offentliga sektorn. Även det blev ohållbart och under 1990-talet genomförde politiker som Bill Clinton, Ingvar Carlsson och Gerhard Schröder drakoniska nedskärningar. ”Staten kamraten” förvandlades till ”staten psykopaten”. Rätten till ekonomiska framsteg förblev

Mutti Merkel: en postmodern Machiavelli?

FOTO: TT

dock densamma och med låga styrräntor och avreglerad kreditgivning såg den ”privata keynesianismen” dagens ljus. Det vill säga: ett ohämmat lånande till minimala räntor. Resten är historia: 2008 drabbades världen av den värsta finanskrisen sedan 1930-talet, 2016 motsvarar världens skuldsättning 321 procent av den globala BNP:n. De amerikanska hushållens skuldsättning överstiger numera Kinas BNP.

Hela poängen med denna utvikning är att Streeck har visat att vi lever i ett slags Matrix, där en monetär illusion av tillväxt har skjutit upp konfrontationen mellan demokratin och kapitalis-

avskrivningar på europeisk nivå kommer lösa de underliggande problemen. En sådan är Varoufakis, och i sin anmälan av hans (förvisso naiva) *Adults In the Room* (2017) skriver Streeck så högdraget att hela recensionen består av sarkasmer staplade på varandra. Det är visserligen nog så underhållande, men frågan är vad man får ut av en text som inte ens bemöter de recenserade resonemangen.

Som läsare slås jag också av att Streeck knappt nämner klimatfrågan med ett ord. Detta är anmärkningsvärt med tanke på att författaren ofta kritiserar sina motståndare för att missa de underliggande materiella konflikterna. *Well*, skriver jag i marginalen, konflikterna i en upphetad värld kommer nog att kännas tämligen materiella inom kort. Hade han tagit med klimatförändringarna i beräkningen, skulle hans bild av en stillastående – depressiv – medeltid ha rubbats, med stormar, pandemier och stigande världshav. Kanske hade han rentav kunnat se att klimatförändringarna har potential att frambringa den kraft som flyttar på kapitalismens ruttande lik.

Trots dessa anmärkningar vill jag ändå understryka att *Critical Encounters* är en högst läsvärd bok. Streeck bör man ha koll på inte bara för att han är briljant, utan också för att han vågar vara obekvämt. Det är till exempel ovanligt idag med en vänsterman som inte förespråkar keynesianska idéer. Streeck skriver att bara för att sparande dödar ekono-

>>

mier betyder det inte att lånande kommer rädda dem. Hans poäng här är att stimulansprogram inte kommer att fungera i de ekonomier som har en tillväxtmodell driven av annat än inhemsk efterfrågan, exempelvis Tyskland med sin tunga industriexport. För påståendet som dessa har Streeck kritiserats, inte minst för att han faller de hatade nyliberalerna i talet. Dock måste man beundra den obönhörliga konsekvensen: en Green New Deal kommer inte ta oss ut ur Matrix. "Skuldstaten" har oss i sitt järngrepp.

Det finns också ett egenvärde i att läsa dem som inte kvittrar med i stora kören. Ta till exempel hans recension av Martin Sandbus *Europe's Orphan* (2015), där han porträtterar Angela Merkel. Detta är bokens kronjuvel och en fullkomligt briljant avklädning av en maktpolitiker. I Streecks ögon är Merkel en "postmodern Machiavelli", lika nyckfull som brutal. Under 1990-talet ägnade Merkel all energi åt att göra CDU till ett marknadsliberalt parti, men efter förlusten mot Schröder 2003 har hon rivit upp allt. Med järnnyppor har hon rensat ut alla laissez faire-ekonomier och skapat en spegelbild av SPD. 2015 öppnade hon Tysklands gränser med de berömda orden "Wir schaffen das", trots tidigare deklaration att "multikulturalism fungerar inte". Enligt Streeck kan hon tvärvända över en tidningsartikel och som maktbävare har hon fulländat konsten att behålla makten genom nyckfulla kursändringar. Detta är knappast den gängse bilden av Merkel, varken i tyska eller svenska tidningar. Där beskrivs hon snarare som en principfast och pålitlig maktbävare, till och med i vänstermedier. Streeck gör slarvsvyta av den bilden.

Detta gör att man kan fråga sig om det inte är dags för Streeck att skriva sin självbiografi. Han har ju trots allt varit nära dessa högdjur och med hans omutliga sanningsskrav finns stor potential för att den boken skulle bli politisk dynamit. ✨

Rasmus Landström

CRITICAL ENCOUNTERS
CAPITALISM,
DEMOCRACY, IDEAS
WOLFGANG STREECK
Verso 2020

Instagramgrundare Kevin Systrom: en framgångssaga.

FOTO: GETTY IMAGES

Framgångsfraseologi

AFFÄRER

Man måste ha koll på implikationerna av sociala media för att förtjäna rätten att vara med i nästa runda av samhällsutvecklingen, så känns det. Temat ligger precis på den del av tidslinjen man inte får tappa greppet om, ifall man vill förbli relevant. Det kan vara ett skäl gott nog att läsa *No Filter* (2020), berättelsen om hur Instagram erövrade världen.

Ett annat kan vara att boken vann det prestigefyllda priset Financial Times and McKinsey Business Book of the Year 2020 med en icke oansenlig prissumma på 300 000 kronor. Det är otvivelaktigt en kvalitetsstämpel i genren, och motiveringen prisade författarinnan Sarah Frier för "en övertygande berättelse om ett start-up-fenomen som inom ett årtionde av sin tillkomst hunnit bli en djupt förankrad del av den globala kulturens *zeitgeist* i vår digitala tidsålder."

Instagrams framgång är det ingen som ifrågasätter och företaget väcker berättigad nyfikenhet. Däremot är det där med "övertygande berättelse" tvivelaktigt. Exakt vad är det som boken övertygar om? Frier begår inget hantverksmässigt fel, hon är en erfaren ekonomijournalist med driv i språket och tillgång till exklusiva källor inom Instagram och i branschen. Icke desto mindre: jag läste boken och undrar - hur hård var konkurrensen om det där priset egentligen? Ingenting har jag lärt, och underhållen blev

jag inte heller. Det enda boken övertygar mig om är: om den representerar det bästa genren kan åstadkomma, så lider detta litterära område i sin helhet av något slags systemfel.

Man brukar säga att managementlitteraturens erövringståg inleddes 1982, med *In Search of Excellence* av McKinsey-konsulten Tom Peters. Ofta kallad den bästa businessboken genom tiderna, sökte den mönster för vad som gör vissa företag mer framgångsrika än andra. I en konsults hjärna förvandlas sådana mönster till *frameworks*, lätthanterliga modeller som andra konsulter kan använda för att analysera företag och ekonomiska samband. Och för att sälja in projekt, givetvis. Peters inledde en trend genom att formulera den så kallade 7S-modellen, ett verktyg för att genomlys organisationer. I kölvattnet kom hundra andra som fortfarande används inom näringslivet, bland andra klassikerna Porters 5 Forces, Six Sigma, BCG Matrix och 7P Marketing Mix. Man kan göra sig lustig över konsulter och deras Powerpoint-presentationer, men de allra bästa frameworks är briljanta: i rätt situation oerhört användbara för att strukturera observationer på ett sätt som leder till nya insikter.

I Peters bok fanns dock även en annan ingrediens: fallstudien. Enskilda företag och ledare valdes ut och beskrevs med utgångspunkt i deras lyckade strategiska val. Peters var inte först, men han gav fenomenet luft under vingarna som bar

det inte bara till bokhyllorna på alla världens flygplatser, utan även in i ekonomutbildningarnas läroplaner. Genom att dissekera framgång blir man framgångsrik, är tanken fortfarande.

Men människor har en tendens att se agens även där den inte finns. Gång på gång visar det sig att världen är för rörig för att man ska kunna lita till det enkla orsakssambandet "rätt strategi = framgång". MarketWatch har kollat upp att av de 31 företag som Peters valt ut som excellenta, underpresterade eller konkade 14 av dem inom 20 år, 8 var mediokra, medan bara 4 gjorde bättre ifrån sig än S&P 500-indexet.

Det betyder givetvis inte att det är betydselöst vad en företagsledare gör, eller vilken typ av person hen är. Däremot förstärker fallstudier av enskilda företag och företagsledare ofta ett antal ohjälpsamma hjältemyter. Även förment kritiska porträtt fokuserar på det extraordinära: unika ledares personligheter beskrivs antingen som mycket introverta, eller tvärtom som trollbindande karismatiska. De besitter fantastiska förmågor som fotografiskt minne eller ett sömnbehov på tre timmar. De hoppade av skolan helt, eller har tre doktorstitlar. Vanlighet göra sig icke besvär.

Oavsiktligt gör Alf Mork precis den poängen med sin anti-fallstudie *Uppfinnaren* från 1981, om reklamgurun Leon Nordin. Som ekonom har jag tagit mig

"Det enda boken övertygar mig om är: om den representerar det bästa genren kan åstadkomma, så lider detta litterära område i sin helhet av något slags systemfel."

igenom ganska många ledarporträtt och managementböcker genom åren, men den galna historien om Nordin förblir en av de bästa. Varje kapitel beskriver ett av den excentriska kreatörens dyra misslyckanden. Hans produktidé att förse båtkölar med fiskfjäll för att slippa kostnaden och besväret att rengöra dem, slutar till exempel i ett poolparty där ingen av de inflytelserika gästerna förstår vad han vill marknadsföra. Men en uppskattad fest blev det! De många framgångsrika projekt som gjorde Nordin känd och formade branschen under 1960- och 1970-talen, nämns knappt alls.

Morks lektion i näringslivssuccé är således indirekt: att drivkrafterna bakom goda resultat sällan blir en god berättelse. Alldeles i likhet med Tolstojs iakttagelse att lyckliga familjer inte bjuder på bra historier, medan de olyckliga alla har något unikt för läsaren att sätta tänderna i. Hållbar framgång är ofta präktig, långsam och tråkig.

Det handlar mest om att jobba på och göra rätt. De tusentals tyska *Mittelstand*-firmor som utgör landets ekonomiska ryggrad har förvisso en och annan spännande innovation att visa upp, men som grupp är de en samling ovanligt välskötta företag som harvar på, optimerar inköpskedjorna, håller kvaliteten uppe, och ser till att leverera.

Apple tjänade inte pengar på att ipoden var en ny uppfinning, eller på att Steve Jobs stormade in och ropade konstiga saker till ingenjörerna, utan det som gav klirr i kassan var att man använde en idé som redan fanns, och kombinerade teknik som redan var tillgänglig på ett affärsmässigt sätt. Det irländska företaget CRH växer genom att köpa upp familjeföretag som är villiga att sälja till just dem för att de erbjuder skräddarsydda lösningar på bland annat kladdiga successionsproblem. Forever Living tjänar sedan 1970-talet miljarder i det tysta på att sälja kosmetikprodukter i ett nätverk med pyramidspels element. Aluminiumföretaget Alcoas aktiekurs gick upp dramatiskt när de satte säkerhet för de anställda högst på prioritetlistan, vilket fick alla att skärpa sig i största allmänhet. Tråkigt.

Att arbetsmyran vinner över syrsan lärde vi oss när vi var små. Men redan då var den risktagande vivören mer kittlande. Det är ena sidan av problemet med fallstudier: att vi läsare är syrsor, frestade att

emulera något som varken är reellt eller önskvärt, något som distraherar från att söka hårda fakta, och från att söka hårda fakta, och ifrån att forma en egen väg. För i de fall en karismatisk ledarstil verkligen har varit avgörande för *the bottom line*, så kan man utgå ifrån att hen inte kopierat tricket från en managementbok.

Men låt oss anta att man inte håller med om hjältedramernas förmåga att förläda, utan att man uppskattar fallstudierna som relevanta och viktiga. *Fair enough*. Då kvarstår ändå ett ytterligare genrespecifikt problem: blodfattigheten. Som läsupplevelse inger affärsböcker mig samma känsla av besvikelse som när man kommer till sista fjärdedelen av muslipåsen. Allt det smaskiga är uppätet och där sitter man med en hög dammig havregryn som inte alls liknar det som är avbildat på paketet.

Powerpoint: konsultens bästa vän.

FOTO: GETTY IMAGES

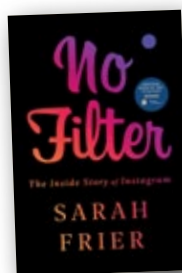
Det är för att vi är så bortskämda. Under århundraden har lysande romanförfattare (det senaste århundradet även manusförfattare) gjort oss till en sofistikerad publik. Om det nu är *Huset Buddenbrook*, *Urkällan*, *Citizen Kane*, eller rentav *Gudfadern*, så lämnar dessa uppdiktade öden djupare intryck hos publiken vad gäller dynamiken bakom ledarskap, än en bok om Elon Musk.

De stackars affärsförfattarna får inte ens försöka använda den sortens förelseknepp. Även de som skulle klara utmaningen rent tekniskt har inte artistisk licens att skriva ihop fullödiga psykologiska porträtt. Hilary Mantels trilogi om Thomas Cromwell är ett mästerverk för att det är trovärdigt, inte för att det är sant.

Resultatet är att *No Filter* och dess gelikar är dömda att nekas inträde till någon enda av de intellektuella salongerna: de utgör varken analytiskt korrekta verktyg, eller beskriver tidlöst mänskliga drag på det sätt som utmärkta romaner lyckas med. Istället står de ute i kylan och kastar brödsmlur till blodlösa hjältemyter.

Visst kan man läsa *No Filter* och liknande böcker i allmänt informations-syfte. Det är lite trevligt att veta vem som uppfann hashtaggen, och vilka upprörda diskussioner som omgav like-knappen. Man påminns också om att det är svårt för grundare att driva företag vidare i start-up-anda när det har fått en miljard kunder och är uppköpt av Facebook. Bra stoff för en trött konversation på after work (när nu nästa blir av). Bara man inte drar för stora analysväxlar på det. ✨

Cecilia Nikpay

NO FILTER
THE INSIDE STORY
OF INSTAGRAM
SARAH FRIER
Simon & Schuster 2020

Snyggt och känslolöst

PÅ SVT PLAY finns ett outtömligt förråd av dokumentärer. Det lockande med dem är att jag aldrig vet vad som kommer att gripa tag i mig. Rätt vad det är sitter jag trolldunden av en intervjuserie med diktatorsfruar och hör Imelda Marcos beskriva sin kärlek till det filippinska folket, samtidigt som hon visar sin garderob. Eller jakten på Khadaffis förlupna oljemiljarder som väckt girigheten hos avdankade agenter och grånade ANC-höjdare.

En dag faller jag upp laptopen och börjar titta på en fransk dokumentär om kalla kriget. Den inleds med ett bildcollage. Ikoniska filmsnuttar från historiska händelser, bland annat atombombarna över Hiroshima och Nagasaki. Till collage spelar likaledes ikonisk musik.

Där kommer en filmsnutt med en liten japansk pojke med brännsår över hela kroppen. Hans mun är vidöppen, han skriker av sina obeskrivliga smärtor, den lilla bröstkor-gen pumpar. Men vi hör inte hans skrik, utan Janis Joplin som sjunger "Cry Baby".

Jag stänger av. Stirrar bortom laptopen och försöker förstå vad som just hände.

I vilket syfte valde man just den låten? Tyckte man att det var en effektiv krock mellan ett brännskadat barn som skriker ut sin smärta och Janis Jop-lins orgiastiska vrål? Att det leder till en smaskig kortslutning för tittaren?

Det bestående intrycket blir snarare att någon tyckte att det var lite, ja... vitsigt? Ett barn som skriker. Och så låten "Cry Baby".

Ett ord som "osmakligt" räcker inte till. Hur kan man hamna så fel? Hur kan det komma sig att ingen har reagerat?

Det kändes som om jag hade blivit utsatt för något. Att kalla det för ett "trauma" är förstås en överdrift. Men jag kände en stark vanmakt, eftersom jag kan rasa och argumentera mot det här inslaget bäst jag vill. Men bilden och musiken kommer aldrig att lämna mig. Jag har sett den, och kan inte göra den osedd. Jag minns den, och kan inte radera den ur minnet.

I ETT FÄFÄNGT försök att få svar på mina frågor googlade jag reda på vilka som har gjort dokumentären. Jag hade halvt hoppats att den skapats av några unga snajdare som suttit alltför länge vid redigeringsbordet och långsamt tappat koncepterna. Då hade man också kunnat förklara det som en generationsfråga – att några ungdomar

som fötts och fostrats av MTV och Youtube har en annan smärtröskel än en gammal stöt som jag.

Men dokumentären är gjord av ännu äldre stötar. De heter Isabelle Clarke och Daniel Costelle och är ytterst värenommerade.

Några dagar senare är det dags igen.

Den amerikanska dokumentären *Hjärntvättad – en seriemördares bekännelser*. En tragisk historia om 16-årige Lee Boyd Malvo som blir approcherad av John Allen Muhammad på ett internetkafé. Malvos mamma och pappa har sedan länge checkat ut från föräldraskapet. Muhammad har förlo-rat vårdnaden om sina barn. De ger sig ut på en mordturné över USA. Malvo ligger i bak-luckan och skjuter slumpvis utvalda offer.

Hade paret Clarke-Costelle gjort dokumentären hade kanske morden musiksatts med Blondies "Rifle Range".

Här är musiken murrig och hotfull, men det är inte därför jag följer förtexterna med en krypande känsla av obehag.

Det är så infernaliskt konstfärdigt och snyggt. Som en Coca-Cola-reklam. Gryniga klipp, gåtfulla bilder på ökenlandskap, bleka brottsplatsfoton.

Med den analytiska delen av hjärnan är jag fullt medveten om att detta är en uppslitad historia om en försummad pojke som manipuleras av en urspårad man.

Men en annan del av hjärnan mår förträffligt, kitt-las på alla de rätta ställena och känner: här vill jag vara, eftersom jag matas med en sådan strid ström av suggestiva bilder. Mer, mer!

"Hur kan man hamna så fel? Hur kan det komma sig att ingen har reagerat?"

ALLT KONSTNÄRLIGT ARBETE förutsätter att man håller en viss distans till sitt ämne. Det går inte att göra en dokumentär om Malvo och Muhammad om man så att säga gråter sig igenom processen. Man vill ha tittare. Så många som möjligt. Och då använder man de knep som står till buds.

Frågan är bara när distansen blir så pass stor att man tappat kontakten med sitt ämne, och man sitter vid sin redigeringsutrustning och arbetar med sina Coca-Cola-verktyg och har lika mycket – eller lite – känslor för alla sörjande mammor och morbröder som inför en burk Cola Zero.

Jag har inga svar på det heller. Jag vet bara att jag lämnar dessa dokumentärer med en känsla av att ha blivit en lite sämre människa än jag var innan. Och jag undrar hur många av de här förskjutningarna som redan ägt rum, utan att jag har märkt det.

Bengt Ohlsson

Förstå vad som händer. Innan det händer. Upptäck Fokus!

Beställ på fokus.se/axess

Ge bort till dig själv
eller en vän:

8 nr 299:-

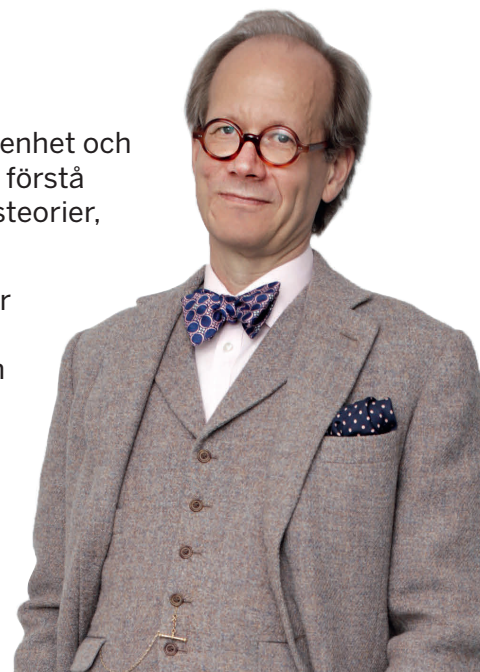

Stad mot land. Folk mot elit. Liberalism mot konservatism.

Världen polariseras i motsatspar. Det föder rädsla och ilska, i stället för nyfikenhet och lyhördhet, inte minst bland journalister. Det gör det i sin tur ännu svårare att förstå och känna igen sig i den värld som beskrivs. I den myllan växer konspirationsteorier, extremism och en misstro mot fakta.

Fokus tassar inte kring de brännande ämnena. Vi tror på fakta, även om de är oönskade. Vi tror att människor med olika åsikter och olika bakgrund kan ha utbyte av varandra. Vi tror att måttfullhet, i kombination med nyfikenhet och klarspråk, fortfarande är det bästa sättet att lära känna världen. Vi utmanar gärna våra läsare, men vi uppfostrar dem inte. Vi är oberoende och självständiga: politiskt, men också i förhållande till vår egen bransch. Vi finns i samtiden, utan att vara samtidens fångar. Och vi gillar god stilistik.

Johan Hakelius, politisk chefredaktör

☐

Ja tack! Jag vill beställa 8 nummer av Fokus för 299 kronor (lösnummerpris 552 kronor)

Du kan även beställa via webben på fokus.se/axess

SKICKA TIDNINGEN TILL:

NAMN	
E-POST	
TELEFON/MOBIL	
ADRESS	
POSTNUMMER	POSTADRESS

JAG SOM GER BORT PRENUMERATIONEN HETER/
SKICKA INBETALNINGSKORTET TILL:

NAMN	
E-POST	
TELEFON/MOBIL	
ADRESS	
POSTNUMMER	POSTADRESS

Frankeras ej.
Mottagaren
betalar portot.

Fokus/FPG Media AB

SVARSPOST

204 720 55

c/o Flowy AB

110 07 Stockholm

Prenumerationen är tidsbegränsad och avslutas automatiskt efter de nummer du beställt. Erbjudandet gäller tom 15/5 2021 och endast adresser i Sverige. Vid beställning samtycker du till att dina personuppgifter inklusive e-postadress och mobilnummer får lagras och hanteras av FPG Media AB för marknadsföring och digitala tjänster. Samtycket gäller till dess du säger upp det. Läs mer om vår personuppgiftspolicy på www.fokus.se/personuppgiftspolicy.

Prenumerationsservice tel: 08-522 183 15, www.fokus.se

TUDOR

#BORN TODARE

What is it that drives someone to greatness?
To take on the unknown, venture into the
unseen and dare all? This is
the spirit that gave birth to
TUDOR. This is the spirit
embodied by every TUDOR
Watch. Some are born to
follow. Others are born
to dare.

Integrated
"five-link" bracelet

Swiss self-winding
mechanical calibre
T603 with chronometer
performance

41 millimetre case

Five-year transferable
guarantee with no
registration or periodic
maintenance checks required

TUDOR ROYAL